Państwowe Muzeum Archeologiczne
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXV

Bulettin
Archéologique
Polonais

Varsovie 2024

Warszawa 2024

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXV

Redaktor Naczelny
Editor in Chief
dr Wojciech Brzeziński

Sekretarz Redakcji
Managing Editor
dr hab. Jacek Andrzejowski

Członkowie Redakcji
Editors
Grażyna Orlińska, Radosław Prochowicz, Katarzyna Watemborska-Rakowska

Rada Naukowa
Scientific Advisory Board
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski (Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii Sztuki), prof. dr Audronė Bliujienė (Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas), prof. dr hab. Claus von Carnap-Bornheim (Schleswig), prof. dr hab. Jerzy Maik (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk), prof. dr hab. Dieter Quast (Leibniz-Zentrum für Archäologie / Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), prof. dr hab. Paweł Valde-Nowak (Uniwersytet Jagielloński, Instytut Archeologii)

Czasopismo recenzowane ◆ Peer-reviewed journal

Tłumaczenia
Translation
Kinga Brzezińska
Jacek Andrzejowski, Andrzej Leligdowicz

Korekta
Proof-reading
Autorzy, Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie
Layout
JRJ

Rycina na okładce
Cover picture
Rekonstrukcja lateńskiego hełmu z Bagienic Wielkich. Rys. Julia Harbaruk
Reconstruction of the La Tène helmet from Bagienice Wielkie. Drawing Julia Harbaruk

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2024
© Autorzy, 2024

Mazowsze. serce Polski

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie jest jednostką organizacyjną Samorządu Województwa Mazowieckiego

Adres redakcji
Editorial office
Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

Strona www
Home Page
http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl
http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en

Tomy archiwalne
Archival issues
http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum
http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive

ISSN
0043-5082

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXV (2024)

SPIS TREŚCI
CONTENTS

ROZPRAWY / PAPERS

Mariusz Kowalewski, Wojciech Janusz Borkowski, Stefan Karol Kozłowski
Archaeological Traces of Conflicts from the Late Palaeolithic Until the Bronze Age Before the Onset of the Lusatian Culture, in the Light of Finds from Selected Sites from the Polish Lands 3
Archeologiczne ślady konfliktów od późnego paleolitu do czasów epoki brązu przed nastaniem kultury łużyckiej, w świetle znalezisk z wybranych stanowisk z ziem polskich

Marcin Szpila
Półkoski z terenów kultury przeworskiej 43
Crude Sickles from the Territory of the Przeworsk Culture

Wojciech Nowakowski
Cmentarzysko w Miętkich a problem ciągłości kulturowej i osadniczej na Pojezierzu Mazurskim w I tysiącleciu n.e. 73
The Miętkie Cemetery and the Issue of Cultural and Settlement Continuity in the Masurian Lakeland in the 1st Millennium CE

MISCELLANEA / MISCELLANEA

Ireneusz Jakubczyk
Situle Eggers 18 w *Barbaricum* 127
Situlae Eggers type 18 in *Barbaricum*

Paweł Szymański
Technika lepienia naczyń w kulturze sudowskiej. Uwagi na marginesie znalezisk z cmentarzyska w Czerwonym Dworze koło Gołdapi 153
Pottery Manufacturing Technology in the Sudovian Culture. Side Remarks on the Finds from the Cemetery at Czerwony Dwór near Gołdap

Jan Schuster
Germanische Reiter zwischen Skandinavien und Schwarzem Meer – Elemente prunkvoller kaiserzeitlicher Pferdegeschirre aus der Westukraine. Mit Anmerkungen zu bestimmten durchbruchsverzierten Metallobjekten 181
Germańscy jeźdźcy pomiędzy Skandynawią a Morzem Czarnym – okazałe uprzęże końskie z okresu wpływów rzymskich z zachodniej Ukrainy. Z uwagami na temat wybranych metalowych zabytków ze zdobieniem ażurowym
Germanic Horsemen Between Scandinavia and the Black Sea. Splendid Roman Iron Age Horse Gear Elements from Western Ukraine. Including Comments on Certain Open-work Decorated metal Objects

Anhang – Roman Serkiz, Jaroslaw Onyschtschuk, Physikalisch-chemische Untersuchungen an Materialien aus der Römischen Kaiserzeit von Rychtytschi und Toboliw in der Westukraine 268
Aneks – Roman Serkiz, Jaroslaw Onyschtschuk, Analizy fizykochemiczne zabytków z okresu wpływów rzymskich z Rychtycz i Toboliwa w zachodniej Ukrainie
Appendix – Roman Serkiz, Jaroslaw Onyschtschuk, Physico-chemical Analyses of the Roman Iron Age Objects from Rykhtychi and Toboliv in Western Ukraine

MATERIAŁY / MATERIALS

Grażyna Orlińska
Kamil Nowak
A Late Bronze Age Hoard from Nowa Górna, Błonie Commune, Warsaw West County 275
Skarb z młodszej epoki brązu z Nowej Górnej, gm. Błonie, pow. warszawski zachodni

Agata Chilińska-Früboes
Zapomniane stanowiska archeologiczne z okolic Królewca 367
Forgotten Archaeological Sites from the Vicinity of Królewiec

ODKRYCIA / DISCOVERIES

Mateusz Bogucki
Jakub Pawlak
Kamienny topór bojowy z Błaskowizny nad jeziorem Hańcza, pow. suwalski, woj. podlaskie 421
A Stone Battle-axe from Błaskowizna by Lake Hańcza, Suwałki County, Podlaskie Voivodeship

Bartłomiej Kaczyński
Wojciech Janusz Borkowski
Celtic Bronze Helmet Discovered at a Fortified Settlment on *Łysa Góra* in Bagienice, Northern Mazovia—Preliminary Report 426
Celtycki hełm z brązu odkryty na osadzie obronnej na *Łysej Górze* w Bagienicach na północnym Mazowszu – raport wstępny

Marta Stasiak-Cyran
Srebrna zapinka kuszowata z Cynkowa, pow. puławski – wyjątkowe znalezisko z zachodniej Lubelszczyzny 437
Silver Crossbow Brooch from Cynków, Puławy County – an Exceptional Find from the Western Lublin Region

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS 443

Wiadomości Archeologiczne LXXV, 2024: 73–125
https://doi.org/10.36154/wa.75.2024.03

WOJCIECH NOWAKOWSKI

CMENTARZYSKO W MIĘTKICH A PROBLEM CIĄGŁOŚCI KULTUROWEJ I OSADNICZEJ NA POJEZIERZU MAZURSKIM W I TYSIĄCLECIU N.E.

THE MIĘTKIE CEMETERY AND THE ISSUE OF CULTURAL AND SETTLEMENT CONTINUITY IN THE MASURIAN LAKELAND IN THE 1ST MILLENNIUM CE

Abstrakt: *The cremation cemetery at Miętkie was explored over several seasons in the early 20th century. The excavations revealed almost 900 features, the vast majority of which were cremation graves. Despite incomplete documentation and the loss of artefacts, the material was used to construct a chronological sequence extending from the later stage of the Early Roman Period to the Early Middle Ages. Both the dating of the graves and their distribution in the cemetery indicate that the site was used by the same population for several hundred years (ca. 150/160–700/750 CE), which leads to the assumption that the profound cultural changes of the Migration Period (the formation of the Olsztyn Group in place of the Bogaczewo Culture) resulted from the transformation of the cultural model of the local population, without the participation of immigrants from other areas.*

Słowa kluczowe: *Galindowie, okres rzymski, okres wędrówek ludów, kultura bogaczewska, grupa olsztyńska*
Keywords: *Galindai, Roman Period, Migration Period, Bogaczewo Culture, Olsztyn Group*

Stan badań nad okresem wpływów rzymskich i okresem wędrówek ludów na Pojezierzu Mazurskim był już wielokrotnie przedstawiany[1], toteż wystarczy przypomnieć podstawowy problem, którym jest mocno ograniczona baza źródłowa. Intensywne badania wykopaliskowe, prowadzone od schyłku XIX wieku, nie skutkowały równie licznymi publikacjami pozyskanych materiałów. W efekcie do początków lat 90. XX wieku archeologiczny obraz Mazur był tworzony na podstawie rozproszonych, wycinkowych publikacji oraz szczątków zachowanych kolekcji muzealnych – wspomnieć tu trzeba przede wszystkim pionierskie opracowanie nekropoli w Bogaczewie[2].

W ostatniej dekadzie XX wieku „odkryto" części zbiorów królewieckiego *Prussia-Museum*[3] oraz uzyskano dostęp do rozproszonych po Europie naukowych archiwów archeologów, aktywnych przed drugą wojną światową w ówczesnych Prusach Wschodnich[4] – zasoby te są od tego czasu sukcesywnie wprowadzane do obiegu naukowego[5]. Gwałtowny przyrost materiałów powoduje, że niemal wszystkie kwestie związane z funkcjonowaniem zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego wymagają ponownego rozpatrzenia. Dotyczy to przede wszystkim

[1] Por. m.in. W. Nowakowski, M. Lemke 2003; T. Nowakiewicz 2008.
[2] J. Okulicz 1958.
[3] Ch. Reich 2002; H. Junker, H. Wieder 2003.
[4] W. Nowakowski 2009, 107–113, ryc. 1–6.
[5] Por. A. Bitner-Wróblewska 2008a; T. Nowakiewicz 2011; R. Banytė-Rowell 2019.

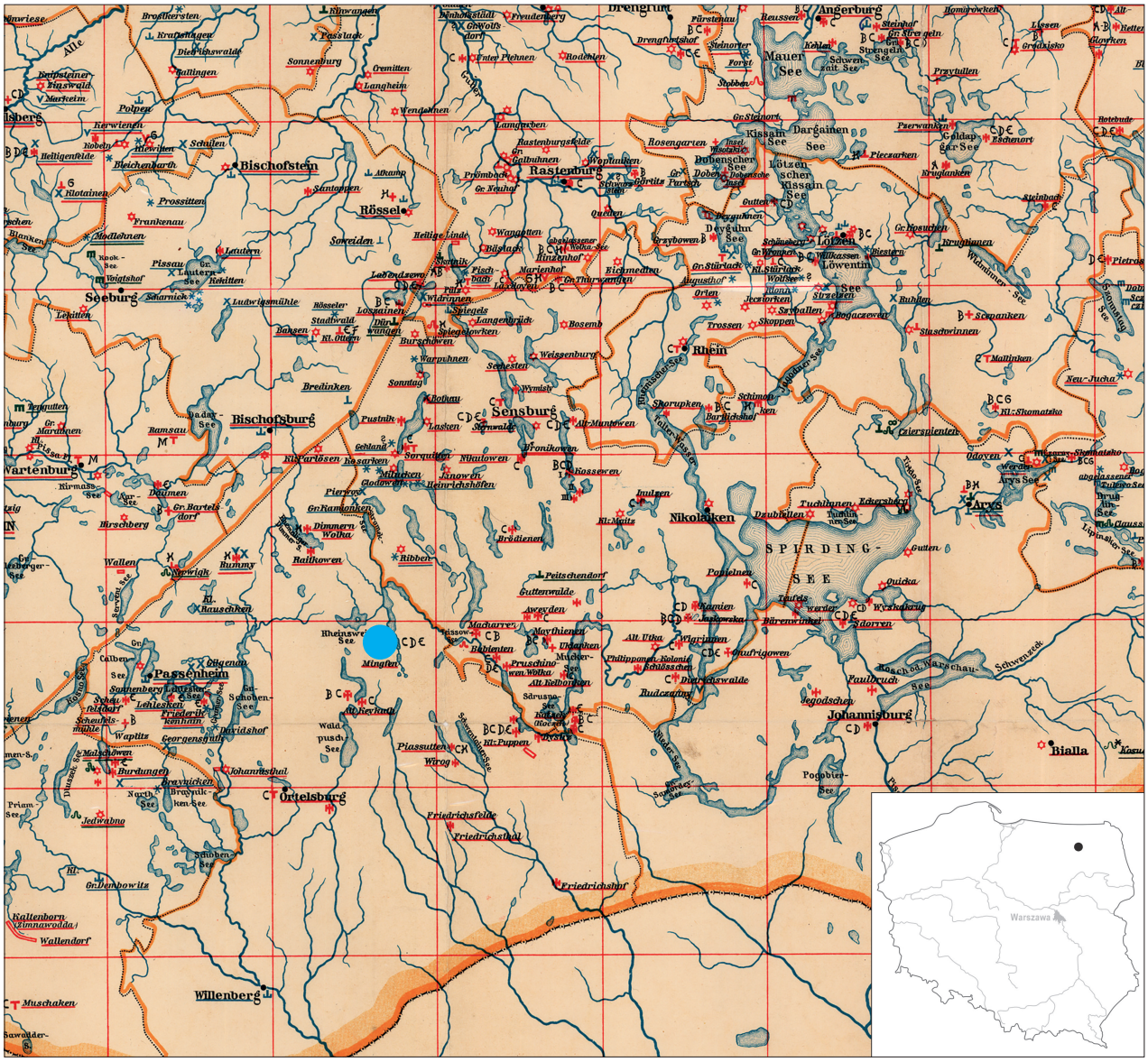

Ryc. 1. Miętkie, pow. szczycieński. Lokalizacja cmentarzyska na wycinku mapy stanowisk archeologicznych z Prus Wschodnich, sporządzonej w początkach XX wieku. Wg: E. Hollack 1908

Fig. 1. Miętkie, Szczytno County. Location of the cemetery on a section of a map of archaeological sites in East Prussia, drawn in the early 20th century. After: E. Hollack 1908

Pojezierza Mazurskiego, na którym zmiany kulturowe w pierwszych kilku wiekach n.e. miały szczególnie dynamiczny charakter. Wprawdzie w ciągu ostatnich kilkunastu lat powstało kilka opracowań, prezentujących materiały z nekropoli z okresu wpływów rzymskich. Były to jednak stosunkowo niewielkie cmentarzyska, na których przebadano po sto kilkadziesiąt grobów[6] – wyjątkiem jest nekropola w Gąsiorze[7], której pełna monografia została opublikowana z kilkudziesięcioletnim opóźnieniem. Cmentarzysko w Miętkich, na którym odsłonięto blisko 900 obiektów, daje więc zupełnie nowe możliwości prześledzenia przemian kulturowych na Pojezierzu Mazurskim w II–VIII wieku.

Rezultatem wykorzystania tych możliwości było pełne opracowanie materiałów, dokumentujących wykopaliska przeprowadzone na nekropoli w Miętkich w początkach XX wieku – zostało ono zrealizowane w ramach projektu

[6] Por. Muntowo – 172 groby (W. Nowakowski 2004b), Leśniewo – 117 grobów (A. Wiśniewska 2011), Kamień – 167 grobów (I. Szter 2010), Zalec – 80 grobów (P. Szymański 2004), Tałty – 158 grobów (A. Juga-Szymańska 2004). Przynależność administracyjna cytowanych stanowisk i ich dawne nazwy podano w Wykazie na końcu artykułu.

[7] 425 grobów (M. Schmiedehelm 1990; 2011).

finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki[8], a następnie opublikowane w serii wydawniczej Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie[9], będącego „gospodarzem" ogromnej większości wspomnianych wyżej zasobów archiwalnych[10]. Przedłożony tekst jest prezentacją wniosków, wynikających z analizy znalezisk z Miętkich, a dotyczących przede wszystkim chronologii tego stanowiska archeologicznego. Rozbudowane zostały przy tym wątki poświęcone zmianom kulturowym na Pojezierzu Mazurskim, szczególnie interesujące polskiego czytelnika. Znacznemu zredukowaniu uległa natomiast dokumentacja: zrezygnowano z przytaczania nieopublikowanych archiwaliów i sprawozdań, odsyłając Czytelnika do wydrukowanej już książki, zawierającej dokładne odniesienia, a często dość obszerne cytaty. Zabieg ten pozwolił ujednolicić zapisy bibliograficzne, a jednocześnie zaoszczędzić sporo miejsca.

CMENTARZYSKO W MIĘTKICH – HISTORIA BADAŃ

Dzieje cmentarzyska w Miętkich (Ryc. 1) są typowe dla wielu stanowisk archeologicznych z Pojezierza Mazurskiego: nekropola ta była intensywnie badana na początku XX wieku; pozyskane znaleziska złożono w królewieckim *Prussia-Museum*, a ich niewielka, pozbawiona dokumentacji część trafiła do Berlina. W ślad za pracami terenowymi nie poszły jednak analizy i publikacje: materiały, zalegające w magazynie *Prussia-Museum*, doczekały się zaledwie krótkich wzmianek, podobnie ze zbiorów berlińskich udostępniono drukiem tylko niewielką część. Bezwzględnym weryfikatorem tych działań okazała się wojna i splot wydarzeń politycznych po 1945 roku, sprawiający, że opracowanie *sine ira et studio* materiałów z Miętkich, podobnie jak i innych stanowisk z dawnych Prus Wschodnich, stało się możliwe dopiero w XXI wieku.

Wykopaliska na cmentarzysku w Miętkich

Ta wielka nekropola była znana od początku XX wieku, gdy latem 1903 roku dziesięciodniowe badania przeprowadził tu Emil Hollack, jeden z najbardziej aktywnych członków *Altertumsgesellschaft Prussia*[11]. Hollack uznał to stanowisko za dwa cmentarzyska, częściowo nakładające się na siebie[12].

W części A odsłonił on 22 obiekty, z których 20 to głębokie na 1,0–1,5 m groby popielnicowe, natomiast dwa pozostałe były płytko zalegającymi plamami spalenizny, niezawierającymi kości, choć w każdej z nich leżał gliniany przęślik. Zdaniem Hollacka wszystkie te znaleziska pochodziły z młodszego okresu wpływów rzymskich.

Część B, w której odsłonięto 161 obiektów, położona w odległości „20 kroków" miała się zdecydowanie różnić: obok umieszczonych głęboko urn z młodszego okresu wpływów rzymskich (*C-Urnen*) występowały tu także bardzo płytkie groby popielnicowe, datowane na późny okres wędrówek ludów (*E-Urnen*) oraz pochówki bezpopielnicowe (*Brandstellen*) z obu tych okresów, przy czym również i w tym przypadku obiekty z okresu wpływów rzymskich występowały wyraźnie głębiej[13]. Całość materiałów została złożona w królewieckim *Prussia-Museum*.

Bezpośrednio po badaniach Hollacka na cmentarzysku w Miętkich podjęli wykopaliska dwaj geolodzy: Johann Behr oraz Hans Heß von Wichdorff. Wprawdzie drugi z nich kilkanaście lat później, w 1915 roku, przeprowadził kompetentne badania nekropoli w Bogaczewie[14], ale wówczas nie dysponował jeszcze odpowiednim doświadczeniem ani wiedzą archeologiczną, o czym świadczy najlepiej los wydobytych zabytków: po wykopaliskach obaj „badacze" podzielili „łupy" między siebie. Obie części w ciągu kilku następnych lat różnymi drogami trafiły do muzeum w Berlinie, przy czym brak jakiejkolwiek dokumentacji wykopaliskowej oraz skomplikowane losy zbioru powodują, że – wbrew zapisom inwentarzowym[15] i wcześniejszym publikacjom[16] – trzeba te materiały traktować jako kolekcję luźnych znalezisk.

Emil Hollack, który działania obu geologów oceniał jak najgorzej[17], powrócił na cmentarzysko w Miętkich w 1904 roku. Przeprowadził wówczas krótkie badania w bliżej nieokreślonej części stanowiska, oznaczonej jako „Ia". Rezultatem było odsłonięcie zaledwie trzech grobów[18].

Kolejne wykopaliska w Miętkich podjął ponownie dopiero w 1912 roku Felix Ernst Peiser, swego czasu przyjaciel Hollacka, współpracujący z nim przy opracowaniu i publikacji cmentarzyska w Mojtynach[19], ale wówczas

[8] Projekt nr 2016/23/B/HS3/02984, zrealizowany w latach 2017–2021.

[9] W. Nowakowski 2022. Z publikacji tej pochodzą ilustracje zabytków, przedstawione na rycinach. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że znaleziska z cmentarzyska w Miętkich znane są niemal wyłącznie z materiałów archiwalnych, co znajduje wyraz w jakości rycin i braku skali. Historia badań została dodatkowo obszernie opisana w innej pracy (W. Nowakowski 2019).

[10] Poczuwam się do miłego obowiązku złożenia podziękowań wszystkim moim berlińskim Kolegom, w pierwszym rzędzie Panu Prof. dr. Matthiasowi Wemhoffowi, dyrektorowi Museum für Vor- und Frühgeschichte, oraz Panu Horstowi Junkerowi, kierownikowi muzealnego archiwum. Ogromną wdzięczność winien jestem Panu dr. Heino Neumayerowi, który wspierał mnie w czasie całej realizacji projektu.

[11] H. Crome 1941; M.J. Hoffmann 2005.

[12] E. Hollack 1903, 209.

[13] W. Nowakowski 2019, 202.

[14] H. Hess von Wichdorff 1916; por. J. Okulicz 1958, 47–49.

[15] W. Nowakowski 2022, 18–20, ryc. 6.

[16] H. Schmidt 1906; W. Nowakowski 1998a, 116–121.

[17] Por. M.J. Hoffmann, B. Wawrzykowska 2005, 149, 161–162.

[18] W. Nowakowski 2022, 20, 192.

[19] Por. E. Hollack, F.E. Peiser 1904.

już z nim mocno skłócony[20], co spowodowało, że w swoim dzienniku wykopaliskowym odnotowywał starannie wszystkie ślady działań Hollacka, traktując je jako dowód jego niekompetencji – potwierdza to jednoznacznie, że chodziło o tę samą nekropolę. Peiser zarejestrował 662 obiekty[21], z których część to rozproszone zabytki ze zniszczonych grobów. Podobnie jak w przypadku badań Hollacka, również i te materiały trafiły do *Prussia-Museum* w Królewcu.

Jedyną dokumentacją badań Peisera jest jego, wspomniany wyżej, dziennik wykopaliskowy, zawierający opis i zawartość odsłoniętych obiektów, wraz ze schematycznymi rysunkami niektórych grobów, oraz podający ich położenie względem punktów pomiarowych. Zniszczenie niektórych kartek spowodowało, niestety, utratę części informacji, toteż rekonstruowany plan nekropoli[22] (por. Ryc. 23) jest tylko hipotezą, nieuwzględniającą części obiektów odkrytych przez Peisera, ani – tym bardziej – wyników badań Hollacka czy wykopalisk Behra i Hessa von Wichdorffa.

W tym samym 1912 roku Peiser przeprowadził w Miętkich badania na „stanowisku II" (*Fundstelle II*). Leżało ono na południe od wcześniej badanego obszaru, przy czym informacje na temat jego odległości są sprzeczne: według dziennika wykopaliskowego było to 70–80 kroków, mierzących 0,7 m[23], czyli nie więcej niż pięćdziesiąt kilka metrów, natomiast w notatce opublikowanej kilka lat po badaniach dystans ten wzrósł do 150 metrów[24]; dodatkowo nie zachowała się część dziennika opisująca te prace, podczas których miało zostać odsłoniętych 77 grobów.

Wykopaliska z lat 1903–1904 i 1912 nie objęły całości nekropoli: już w 1926 roku do berlińskiego muzeum trafiło zachowane w całości naczynie, pochodzące z tego samego cmentarzyska[25] – nie pozostawia to właściwie wątpliwości, że wydobyto je z przypadkowo odsłoniętego grobu popielnicowego, położonego na nieprzebadanym obszarze. Ostatecznym potwierdzeniem podejrzeń, że w początkach XX wieku odsłonięto tylko centralną część nekropoli, były wyniki wykopalisk podjętych w 2017 i 2019 roku[26]. W ich trakcie odsłonięto 54 kolejne groby, a rozpoznanie przy użyciu wykrywaczy metali wykazało, że cmentarzysko rozciąga się na dużej przestrzeni, na której może znajdować się jeszcze nawet kilkaset pochówków. Jednocześnie pozyskane materiały potwierdziły datowanie nekropoli[27].

Wielokrotne wznawianie wykopalisk skutkowało zamętem w oznaczaniu odsłoniętych obiektów, gdyż za każdym razem numerację rozpoczynano od nowa. Koniecznością stało się więc nadawanie grobom bardzo skomplikowanych sygnatur, określających zarówno autora badań, jaki i penetrowaną część nekropoli. Obiekty z badań prowadzonych przez E. Hollacka w 1903 roku na stanowisku I, osobno numerowane w wykopach A i B, oznaczono odpowiednio jako I.HA.1–I.HA.22[28] oraz I.HB.1–I.HB.161[29], a te odkryte w 1904 roku: I.Ha.1–Ha.3[30]. Z kolei wyniki wykopalisk F.E. Peisera, obejmujących według tego badacza dwa stanowiska, sygnowano jako I.P[31] oraz II.P[32], z kolejnym numerem grobu. Dodatkowy problem stwarzają te materiały z wykopalisk obu archeologów, które w magazynach *Prussia-Museum* straciły swoje oznaczenia i które w końcu lat 30., w trakcie bardzo spóźnionej inwentaryzacji, wpisano do ksiąg inwentarzowych bez podawania numerów obiektów. Zabytki te występują dalej z oznaczeniami „XH" lub „XP". Nieco mniej skomplikowane są określenia przyjęte dla zabytków z wykopalisk J. Behra i H. Hessa von Wichdorffa – mimo oczywistych wątpliwości co do zwartości zespołów, dla zachowania korelacji z wcześniejszymi publikacjami w prezentowanym tekście zachowano numerację „grobów" z inwentarza muzealnego. Tak więc część J. Behra oznaczono jako I.B.1–I.B.46[33], a partię przekazaną przez H. Hessa von Wichdorffa – jako I.HW.I–I.HW.XXV[34].

Wojenne losy znalezisk z Miętkich były bardzo różne. Kolekcja przechowywana w Berlinie przetrwała wojnę w stosunkowo dobrym stanie[35], natomiast zabytki z *Prussia-Museum* zostały niemal w całości utracone. Wśród zbiorów z tego muzeum, odnalezionych w 1990 roku w magazynach Akademii Nauk dawnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej, udało się zidentyfikować zaledwie kilkanaście zabytków z Miętkich[36]. Przetrwało także sześć naczyń, należących do tej części zbiorów *Prussia-Museum*, która została zawczasu, jeszcze w 1944 roku, ewakuowana do dzisiejszego Karolewa (*Karlshof*) koło Kętrzyna, a zaraz po wojnie, w latach 1945–1946, trafiła

[20] M.J. Hoffmann 1992, 129; 2005, 19–20, 22.
[21] F.E. Peiser 1919, 373.
[22] W. Nowakowski 2022, Beilagen 1–4.
[23] Zob. W. Nowakowski 2019, 206.
[24] F.E. Peiser 1919b, 373.
[25] W. Nowakowski 2022, 20.
[26] W. Nowakowski 2022, 28–29, ryc. 9.
[27] Badania te są kontynuowane, a ich wyniki będą przedmiotem osobnego opracowania, przygotowywanego przez Panią Aleksandrę Barejko.
[28] Por. W. Nowakowski 2022, 167–170.
[29] Por. W. Nowakowski 2022, 170–192.
[30] Por. W. Nowakowski 2022, 192.
[31] Por. W. Nowakowski 2022, 194–260.
[32] Por. W. Nowakowski 2022, 260–264.
[33] Por. W. Nowakowski 2022, 158–164.
[34] Por. W. Nowakowski 2022, 164–167.
[35] Por. W. Nowakowski 1998a, 25–26, 116–121; 2022, 158–167.
[36] Są to znaleziska z grobów: I.HA.2, I.HB.46, I.HB.71, I.HB.108, I.HB.136, I.HB.144, I.HB.148, I.P.61, I.P.498, I.P.587 i II.P.74 (W. Nowakowski 2022, tabl. 7, 16, 20, 27, 30, 37, 64, 68, 74).

do muzeum w Olsztynie[37]. Spośród sześciu ocalałych naczyń z Miętkich konkretnemu zespołowi można jednak przypisać tylko jeden garnek z wymalowanym na ściance oznaczeniem *1912:1412 Mingfen IBH Gr. 49*[38], co, wbrew podanej dacie, pozwala przyporządkować go grobowi I.HB.49 z badań E. Hollacka w 1903 roku[39].

Publikacje i archiwalia na temat cmentarzyska w Miętkich

Obfitość materiałów pozyskanych w Miętkich nie przełożyła się na liczbę publikacji na temat tego cmentarzyska – szczególnie skromnie prezentują się informacje o konkretnych znaleziskach i zespołach grobowych. Wprawdzie Emil Hollack wspomniał o swoich badaniach w książce wydanej w 1904 roku wspólnie z F.E. Peiserem, ale ograniczył się do powtórzenia informacji o dwóch fazach tej nekropoli, datowanych na okres wpływów rzymskich i okres wędrówek ludów[40], spośród znalezisk zostały natomiast wymienione tylko wisiorki bursztynowe, dwie rzymskie monety i kuszowata zapinka z pełną pochewką – ta ostatnia jako jedyna opatrzona została też rysunkiem[41]. Część kolekcji berlińskiej opublikowano w 1906 roku[42], ale ze względu na brak dokumentacji naukowa wartość tej publikacji nie jest szczególnie duża. Wreszcie F.E. Peiser spośród wszystkich znalezisk z blisko siedmiuset odkrytych przez siebie obiektów opublikował tylko jedną zapinkę prowincjonalnorzymską, błędnie datując ją na VI wiek n.e.[43] – błąd ten był zresztą później wielokrotnie powtarzany[44]. Największą serię zabytków z Miętkich zawiera popularna synteza pradziejów Prus, pióra Wilhelma Gaertego, gdzie jednak zaprezentowano je wyłącznie na rysunkach, bez określenia zespołów grobowych[45]. Ostatnią publikacją sprzed 1945 roku, dostarczającą informacji o cmentarzysku w Miętkich, był artykuł Carla Engla, poświęcony chronologii „najmłodszego okresu pogańskiego". W publikacji tej znalazły się fotografie kilku zabytków z zespołów z końcowego odcinka okresu wędrówek ludów[46] – tym razem zaopatrzone nawet w numery inwentarza *Prussia-Museum*, co umożliwia ich jednoznaczną identyfikację.

W tej sytuacji głównym źródłem wiedzy o cmentarzysku w Miętkich pozostają źródła archiwalne: oprócz wspomnianych relacji z wykopalisk E. Hollacka i F.E. Peisera jest to przede wszystkim dokumentacja muzealna. W przypadku kolekcji berlińskiej jest to korespondencja, dotycząca pozyskania zabytków z wykopalisk J. Behra i H. Hessa von Wichdorffa oraz księgi inwentarzowe z rysunkami zabytków[47]. Z kolei dla materiałów przekazanych do królewieckiego *Prussia-Museum* najwięcej informacji przynosi ósmy tom tamtejszego inwentarza[48] – przy wszystkich trudnościach, spowodowanych złym stanem jego zachowania możliwe było zrekonstruowanie na tej podstawie kilkuset zespołów grobowych, pozwalających na określenie ram chronologicznych tej nekropoli i wydzielenie faz jej użytkowania.

Ważne uzupełnienie dokumentacji stanowią kartoteki naukowe archeologów aktywnych w Prusach Wschodnich przed 1945 rokiem. Już przed pierwszą wojną światową taką kwerendę w królewieckim *Prussia-Museum* przeprowadził Nils Åberg, zbierający materiały do pracy o okresie wędrówek ludów[49]. Zadokumentował on znaleziska z Miętkich na blisko 50 fiszkach, najwięcej uwagi poświęcając zapinkom płytkowym, ilustrowanym z reguły schematycznymi szkicami, z których część trafiła zresztą jako ryciny do opublikowanej książki[50].

Na materiałach z tego samego okresu skupił się Felix Jakobson, młody archeolog z Łotwy, przygotowujący w końcu lat dwudziestych XX wieku dysertację poświęconą cmentarzyskom w Tumianach i Kielarach[51]. Pozostawił on niemal 140 kart z opisami zespołów grobowych z Miętkich, z dość schematycznymi rysunkami[52]. W tym samym czasie zbierał materiały do swego doktoratu Herbert Jankuhn – chociaż punktem ciężkości były znaleziska z okresu wczesnorzymskiego[53], spuścizna tego badacza zawiera fiszki z blisko pięćdziesięcioma zespołami grobowymi, w większości datowanymi zresztą na młodszy okres wpływów rzymskich, a nawet na okres wędrówek ludów[54]. Z tak obfitego materiału Jankuhn opublikował tylko dwa okucia pasa, których rysunki zostały zresztą już wcześniej zamieszczone w książce W. Gaertego[55].

Kolejną badaczką studiującą znaleziska z Pojezierza Mazurskiego, w tym z cmentarzyska w Miętkich, była Estonka Marta Schmiedehelm, która, inaczej niż jej

[37] Obecne Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (J. Antoniewicz 1946; 1948; por. A. Bitner-Wróblewska 2008b, 47–52, ryc. 5).
[38] M.J. Hoffmann 2013, ryc. 111.
[39] W. Nowakowski 2022, 26, 177, ryc. 8, tabl. 16.
[40] E. Hollack, F.E. Peiser 1904, 12, 19.
[41] E. Hollack, F.E. Peiser 1904, 23, 25, 27, ryc. 24.
[42] H. Schmidt 1906.
[43] F.E. Peiser 1919b.
[44] Por. W. Gaerte 1929, 319; J. Okulicz 1973, 484, ryc. 246; W. Nowakowski 2001, 74, tabl. III:5; korekta tej błędnej interpretacji – D. Quast 2017.
[45] W. Gaerte 1929, ryc. 169:b, 172:d.h, 174:a–c, 210:b.
[46] C. Engel 1939, ryc. 1:a–e, 4:a–e.
[47] W. Nowakowski 2022, 18–20, ryc. 6.
[48] A. Bitner-Wróblewska 2008a, 152–156, tabl. CXXVIII–CLX.
[49] N. Åberg 1919.
[50] Por. N. Åberg 1919, ryc. 83, 88, 98, 102, 108.
[51] F. Jakobson 2009.
[52] Por. A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, Mingfen 001–139.
[53] H. Jankuhn 1933a; 1933b.
[54] W. Nowakowski 2013, 74–82, tabl. 131–146.
[55] H. Jankuhn 1933a, 197, ryc. 17; por. W. Gaerte 1929, ryc. 174:b.c.

wyżej wspomniani koledzy, poświęcała znacznie więcej uwagi ceramice oraz, cieszącym się wówczas niewielkim zainteresowaniem, narzędziom i przyborom[56]. Również i tym razem chodziło o zbieranie analogii do materiałów analizowanych w pracy doktorskiej, której przedmiotem było cmentarzysko w Gąsiorze[57]. Był to również przypadek Kurta Voigtmanna, który w końcu lat 30. przygotowywał dysertację dotyczącą grupy olsztyńskiej[58]. Z pracy tej został opublikowany jeden krótki rozdział poświęcony tzw. popielnicom okienkowym, w którym znalazły się schematyczne rysunki pięciu takich naczyń z Miętkich[59].

Po 1945 roku poszczególne znaleziska z Miętkich doczekały się prezentacji w nielicznych publikacjach, wykorzystujących kartoteki naukowe „ewakuowane" w porę na Zachód. Na takiej podstawie Herbert Kühn zamieszczał w swoich zestawieniach znalezisk wschodniopruskich zapinek płytkowych[60] także okazy z Miętkich[61]. Natomiast Klaus Raddatz uwzględnił na mapach w swojej pracy doktorskiej znaleziska z tej nekropoli dzięki możliwości skorzystania z archiwum naukowego H. Jankuhna[62] – do tej spuścizny sięgali zresztą później także doktoranci Raddatza[63].

Specyficzną dokumentację, w całości powstałą po drugiej wojnie światowej, zawiera natomiast spuścizna Rudolfa Grenza. Archeolog ten, bez rodzinnych powiązań z Prusami Wschodnimi, w latach 60. i 70. XX wieku zebrał ogromny materiał dotyczący archeologii tego rejonu[64]. Archiwum Grenza zawiera przede wszystkim odpisy z publikacji, zarówno z wydawnictw naukowych, jak i z prasy popularnej, a nawet codziennej, zbierane bez jakichkolwiek prób weryfikacji. Redukuje do znaczenie tej części jego archiwum do roli przewodnika bibliograficznego. Przykładem takiego ograniczenia wartości tej spuścizny jest właśnie cmentarzysko w Miętkich, na temat którego Grenz zebrał nie tylko wzmianki z publikacji sprzed 1945 roku, lecz także wtórne informacje z powojennych wydań ziomkowskich[65] – cytując wszystko *in extenso*, bez jakiejkolwiek redakcji czy korektury. Nowe były praktycznie tylko dane powtarzane za wspomnianą wyżej kartoteką H. Jankuhna[66] oraz z nieco rozproszonych notatek C. Engla do przygotowywanego przez niego drugiego tomu syntezy pradziejów Prus.

CMENTARZYSKO W MIĘTKICH W PIERWSZYCH WIEKACH N.E.

Opracowanie periodyzacji funkcjonowania nekropoli w Miętkich wiąże się z dużymi trudnościami: ponad 260 obiektów jest niedatowanych, a większość pozostałych można umieścić tylko w bardzo szerokich ramach chronologicznych, obejmujących bądź cały młodszy okres wpływów rzymskich, bądź późny okres wędrówek ludów. Wynika to z faktu, że wiele zabytków, których datowanie udało się ustalić, miało „długi czas obiegu", wykraczający poza przedziały chronologiczne, przyjęte dla zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego – dotyczy to także przedmiotów uważanych za precyzyjne datowniki, takich jak zapinki czy sprzączki. Mimo tych problemów możliwe było wydzielenie – na podstawie ok. 200 zespołów grobowych – trzech wielkich etapów[67] funkcjonowania cmentarzyska w Miętkich, z których każdy trwał około 200 lat.

Etap I (fazy B_{2c}–C_2)

Początek funkcjonowania stanowiska w Miętkich wyznacza cmentarzysko kultury bogaczewskiej, z typowymi dla tej kultury grobami płaskimi bez konstrukcji kamiennych, zawierającymi pojedyncze pochówki ciałopalne, często składane w popielnicach. Zgodnie z rytuałem pogrzebowym ludności tej kultury pochówkom towarzyszyły dary grobowe, obejmujące wszystkie kategorie zabytków – brak podstaw, by doszukiwać się w tym czasie zakazów składania określonych przedmiotów, na przykład broni, jak to miało miejsce w przypadku kultury wielbarskiej. Wyposażenie grobów dało nie tylko podstawę do określenia ram chronologicznych omawianego etapu, lecz także odzwierciedla specyfikę tej nekropoli, odróżniając ją od innych cmentarzysk kultury bogaczewskiej.

Jedną z tych specyficznych cech cmentarzyska w Miętkich jest jego stosunkowo późne założenie, przypadające na schyłek okresu wczesnorzymskiego. W materiałach z Miętkich nie ma bowiem niemal zupełnie zabytków typowych dla wczesnego okresu wpływów rzymskich – szczególnie dobrze widoczne jest to w odniesieniu do szpil, wśród których brak egzemplarzy z wiosłowatą

[56] A. Juga, P. Szymański 2003.
[57] M. Schmiedehelm 1990; 2011.
[58] W. La Baume 1943 – według ówczesnej nomenklatury była to *masurgermanische Kultur*.
[59] K. Voigtmann 1941, 44–45, ryc. 3, 9, 14, 17, 22.
[60] H. Kühn 1956; 1981.
[61] H. Kühn 1981, 217–222, nr. 329–350, tabl. 52–55.
[62] K. Raddatz 1957, 99, przyp. 598, 103, przyp. 622; por. także późniejsze publikacje: K. Raddatz 1993a; 1993b; 1996.
[63] Por. S. Wilbers-Rost 1990.
[64] B. Jähnig 2001.
[65] Por. M. Meyhöfer 1957.
[66] Por. W. Nowakowski 2013, 74–82.

[67] Określenie „etapy" z kolejnymi numerami rzymskimi, na pewno niezbyt zręczne stylistycznie, zostało tu użyte dla oznaczenia wyróżnionych, kolejnych okresów funkcjonowania cmentarzyska w Miętkich, aby uniknąć zamieszania i mylenia z fazami chronologicznymi okresu wpływów rzymskich (np. faza C_1) i okresu wędrówek ludów (np. faza E_1).

Ryc. 2. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Szpile z etapu I: a – grób I.P.109; b – grób I.P.386; c – grób I.P.160; d – grób I.P.212; e – grób I.P.329; f – grób I.P.485; g – znalezisko I.B.17; h – grób I.P.128; i – grób 159; j – grób I.P.146. a, d–j – brąz; b, c – żelazo.
Wg: W. Nowakowski 2022 (dotyczy Ryc. 2–22)

Fig. 2. M i ę t k i e, Szczytno County. Pins of Stage I: a – grave I.P.109; b – grave I.P.386; c – grave I.P.160; d – grave I.P.212; e – grave I.P.329; f – grave I.P.485; g – find I.B.17; h – grave I.P.128; i – grave 159; j – grave I.P.146. a, d–j – bronze; b, c – iron.
After: W. Nowakowski 2022 (applies to Figs. 2–22)

(grupa A)[68] czy szpulowatą (grupa H)[69] główką, charakterystycznych dla wczesnego etapu rozwoju kultury bogaczewskiej, zaś jedyny okaz równie wcześnie datowanej grupy B[70] odkryto dopiero w trakcie wykopalisk w 2019 roku[71]. Znaleziono tu natomiast osiem egzemplarzy z pierścieniowatą główką (Ryc. 2:a–e), z których wszystkie wystąpiły w obiektach niezawierających datowników[72]. W tej sytuacji dla znalezisk z Miętkich trzeba przyjąć ogólne datowanie takich szpil na fazę B_2/C_1–C_{1a}, z możliwością rozciągnięcia go na stadium C_{1b}, a nawet, choć to mniej prawdopodobne, na fazę C_2[73].

Wyjątkowym okazem jest szpila z grobu I.P.485, zakończona zamkniętym pierścieniem, na którym znajdowały się dwie głowy zwierząt lub ptaków (Ryc. 2:f). Było to jedyne wyposażenie zniszczonego pochówka popielnicowego. W. Gaerte datował tę szpilę na okres wędrówek ludów, uznając za podstawę częste wstępowanie w tym

[68] B. Beckmann 1969, 108, ryc. 1:A; por. A. Juga-Szymańska 2014, 51–59, ryc. 27, tabl. I–VII.

[69] B. Beckmann 1969, 110, ryc. 1:H; por. A. Juga-Szymańska 2014, 167–170, ryc. 113, tabl. XLI:8–11.

[70] B. Beckmann 1969, 108, ryc. 1:B.

[71] W. Nowakowski, A. Barejko 2020.

[72] Groby I.HA.6, I.P.109, I.P.140 (pierścień na główce najprawdopodobniej zgnieciony na skutek uszkodzenia), I.P.160, I.P.212, I.P.329, I.P.386, I.P.485 (z głowami koni?); por. A. Juga-Szymańska 2014, 287–289 (nr. 36.04, 36.06, 36.10, 36.16, 36.18–19).

[73] A. Juga-Szymańska 2014, 69, 77–78, 80–81, 84, tab. 6; por. W. Nowakowski 2013, 122.

Ryc. 3. Miętkie, pow. szczycieński. Zespoły grobowe z etapu I: a–d – grób I.P.108; e–i – grób I.P.228. a – glina; b, e–g – brąz; c, d, h, i – żelazo
Fig. 3. Miętkie, Szczytno County. Grave assemblages of Stage I: a–d – grave I.P.108; e–i – grave I.P.228. a – clay; b, e–g – bronze; c, d, h, i – iron

czasie motywu głowy zwierzęcej[74] – przeciwko takiemu datowaniu przemawia jednak zupełny brak szpil w inwentarzu grupy olsztyńskiej. A. Juga-Szymańska wskazywała natomiast na nawiązania stylistyki omawianego znaleziska do sporadycznie występującej w kulturze bogaczewskiej plastyki zoomorficznej i zaproponowała na tej podstawie datowanie na fazę B_2/C_1[75], co wydaje się przekonujące.

Pozostałe szpile z Miętkich reprezentowały grupę L w klasyfikacji B. Beckmanna, obejmującą okazy o główkach w kształcie bryły obrotowej, często z otworkiem lub z uszkiem (Ryc. 2:g–j, 3:b)[76]. Spośród znalezisk z Miętkich jeden okaz (Ryc. 3:b) reprezentował „klasyczny wariant" z dwustożkową główką z otworkiem[77]. Towarzyszyła mu skuwka, najprawdopodobniej sprzączki z podwójnym kolcem AG.36–37 (Ryc. 3:c). Do wariantu „pobocznego" grupy L należała natomiast podobna szpila, zakończona dodatkowym występem w kształcie smukłego stożka (Ryc. 2:g). Trzy pozostałe okazy grupy L to szpile z dwustożkową główką z uszkiem (Ryc. 2:h–j) – forma ta, wydzielana jako typ *Nikutowo*[78], uważana jest za charakterystyczną dla kultury bogaczewskiej[79] i datowana na fazę B_2/C_1–C_{1a}[80].

Podobnie jak to ma miejsce w przypadku szpil, także wśród fibul z Miętkich brak okazów typowych dla początków kultury bogaczewskiej – nie znaleziono tu zapinek oczkowatych serii pruskiej, stanowiących w tej kul-

[74] W. Gaerte 1929, 289, ryc. 236:g.
[75] A. Juga-Szymańska 2014, 117–118; por. M. Schmiedehelm 2011, tabl. 10:9; W. Nowakowski 1998a, tabl. 28:588–591.
[76] B. Beckmann 1969, 111, ryc. 1:L.
[77] Por. A. Juga-Szymańska 2014, 100–101.
[78] A. Juga-Szymańska 2014, 103–112, ryc. 67–73, tabl. 30–32.
[79] Por. B. Nerman 1939, 238; H. Moora 1938, 171, ryc. 25:1; W. Nowakowski 1995, 43–44, tabl. 9.
[80] A. Juga-Szymańska 2014, 111, tab. 6; por. W. Nowakowski 2013, 124.

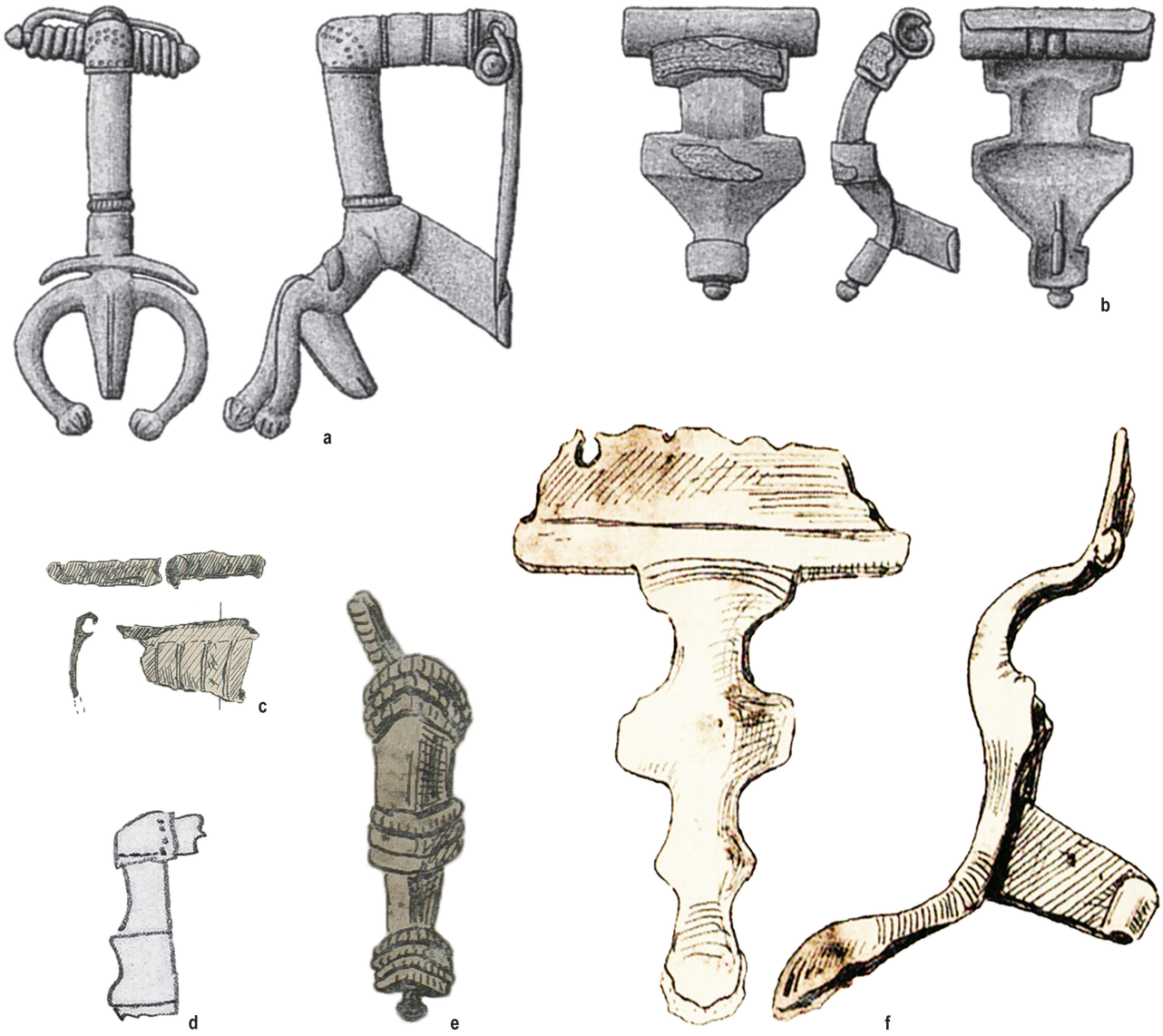

Ryc. 4. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zapinki z etapu I: a, b – znalezisko I.B.3; c – grób I.P.165; d – znalezisko MO.1; e – grób I.P.474; f – grób I.P.482. a–f – brąz

Fig. 4. M i ę t k i e, Szczytno County. Brooches of Stage I: a, b – find I.B.3; c – grave I.P.165; d – find MO.1; e – grave I.P.474; f – grave I.P.482. a–f – bronze

turze przewodnią formę stadium B_{2a}[81]. Dotyczy to także zapinek Almgren 133, stanowiących formę lokalną, wyznaczającą w kulturze bogaczewskiej końcowe stadium okresu wczesnorzymskiego (B_{2c})[82] – znaleziono zaledwie jeden okaz, w trakcie wykopalisk w 2019 roku[83]. W Miętkich odkryto natomiast fibule typów charakterystycznych dla sambijskiej kultury Dollkeim/Kovrovo; była to zapinka kapturkowa wariantu Almgren 41–42/M[84] (Ryc. 4:c) oraz jedna lub dwie fibule kolankowe Almgren 137 (Ryc. 4:d, 5:h), które wszystkie można, jak się wydaje, uznać za „sambijskie" importy. Dodać tu trzeba unikatową zapinkę kolankową z głową byka (Ryc. 4:a), rzekomo znalezioną razem z fibulą trójgrzebykową Almgren 96 (Ryc. 4:b). Skład tego zespołu jest wprawdzie niepewny, ale pozostałe mazurskie okazy z głowami byków, wśród których było pięć fibul trójgrzebykowych oraz jedna z wysoką pochewką, są jednoznacznie datowane na fazę B_2/C_1–C_{1a}[85].

[81] W. Nowakowski 2013, 132–133; por. A. Chilińska-Früboes 2020, 188–195.

[82] Por. W. Nowakowski 2013, 140–142.

[83] W. Nowakowski, A. Barejko 2020.

[84] Por. A. Chilińska-Früboes 2020, 174–180.

[85] W. Nowakowski 2016, 132–134.

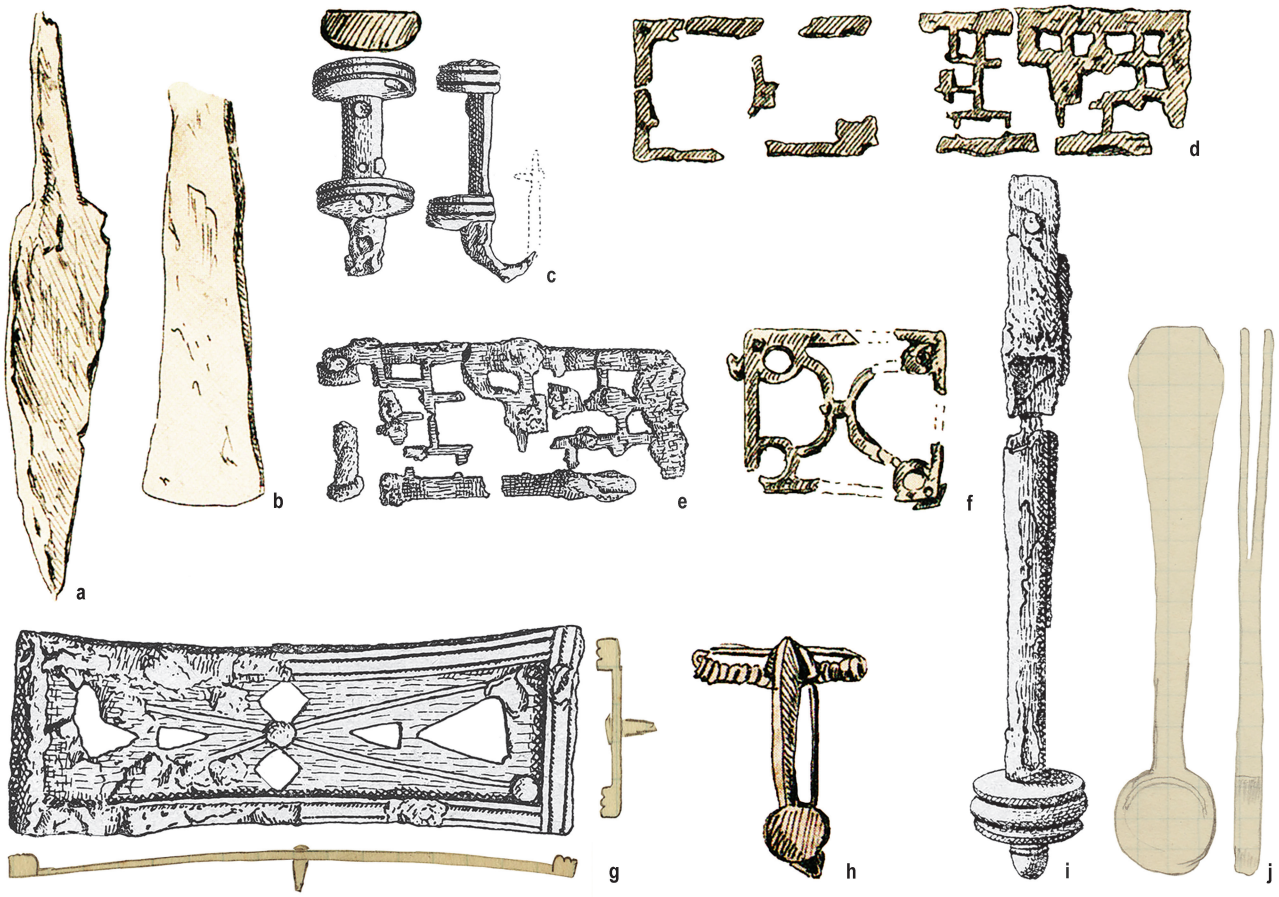

Ryc. 5. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Grób I.P.122 z etapu I. g, h – brąz; a–f, i, j – żelazo
Fig. 5. M i ę t k i e , Szczytno County. Grave I.P.122 of Stage I. g, h – bronze; a–f, i, j – iron

Z tej samej fazy pochodzą trójgrzebykowe zapinki serii 1. grupy Almgren V – chociaż należą do częstych znalezisk w kulturze bogaczewskiej[86], w Miętkich reprezentowały je zaledwie trzy lub cztery okazy. Wczesną stylistycznie formą jest zapinka z nieosłoniętą sprężynką, typu 94[87] (Ryc. 4:e), pozostałe egzemplarze odpowiadają „klasycznemu" typowi 96[88] (Ryc. 4:b), który w środkowoeuropejskim *Barbaricum* jest jedną z przewodnich form fazy B_2/C_1–C_{1a}[89]. Pozostałe zapinki trójgrzebykowe należą do tzw. typu mazurskiego, który nie został wyodrębniony w klasyfikacji O. Almgrena[90]. Były to stosunkowo duże fibule z szerokim, taśmowym kabłąkiem i długą, wąską, często szpiczasto zakończoną nóżką, mocno wygiętą do góry. Na cylindrze zamykającym sprężynę lub oś szpili, znajdowała się często długa płytka, niekiedy z otworkiem lub uszkiem. Jedną taką fibulę znaleziono w Miętkich w przemieszanej ziemi (Ryc. 4:f). Pozostałe egzemplarze zachowały się tylko we fragmentach: w przynajmniej trzech przypadkach[91] były to ułamki charakterystycznych, szpiczasto zakończonych nóżek, natomiast z obiektu I.P.228 pochodził fragment masywnego cylindra sprężyny lub osi igły (Ryc. 3:f). M. Schmiedehelm, która w trakcie swoich badań niewątpliwie miała to zna-

[86] O. Almgren 1897, 50–51; por. W. Nowakowski 1996, 157–159, mapa 6.
[87] O. Almgren 1897, 50, tabl. V:94.
[88] Znaleziska I.B.3, MO.2, być może także MO.7, którego przynależność do zespołu cmentarzysk w Miętkich jest wątpliwa; por. O. Almgren 1897, 50–51, tabl. V:96; Th. Hauptmann 1998, 162–163, ryc. 1:3, 4, 5:2.3.
[89] K. Godłowski 1970, tabl. I, VI–X; R. Wołągiewicz 1987, 202; M. Mączyńska 2011, 60–61, ryc. 26.
[90] O. Almgren 1897, tabl. V; por. Th. Hauptmann 1998, 167, ryc. 1:7, 10:1; W. Nowakowski 1998a, 51, ryc. 14; I. Szter 2010, 214–218, ryc. 9–14.
[91] I.HB.106, I.P.138, I.P.49, prawdopodobnie także I.P.511. Być może z Miętkich pochodzi też bliżej nieokreślona zapinka typu mazurskiego MO.8.

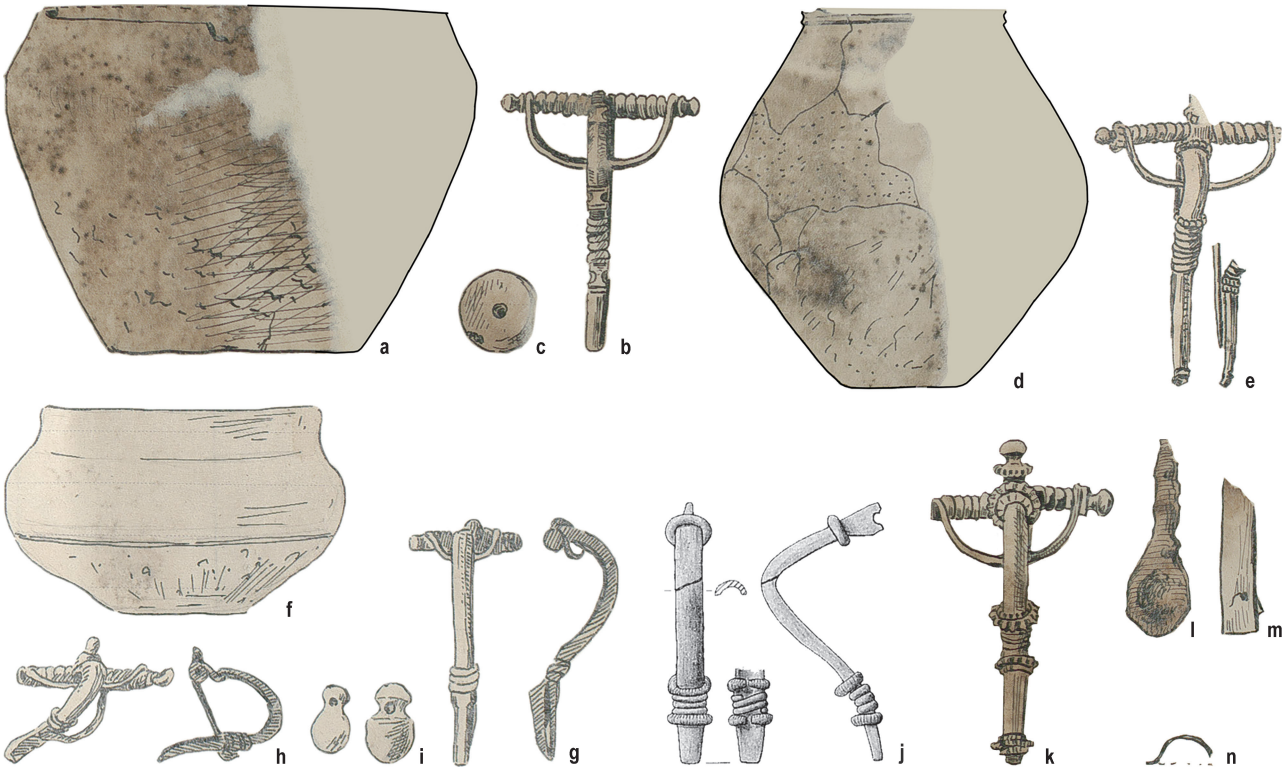

Ryc. 6. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z kuszowatymi zapinkami z podwiniętą nóżką z etapu I: a–c – grób I.HA.21; d, e – grób I.P.117; f–i – grób I.P.188; j – znalezisko I.B.20; k–m – grób I.HA.5. a, d, f – glina; b, e, g, h, j, k, n – brąz; l, m – żelazo; c, i – bursztyn

Fig. 6. M i ę t k i e, Szczytno County. Grave assemblages with crossbow brooches with returned foot of Stage I: a–c – grave I.HA.21; d, e – grave I.P.117; f–i – grave I.P.188; j – find I.B.20; k–m – grave I.HA.5. a, d, f – clay; b, e, g, h, j, k, n – bronze; l, m – iron; c, i – amber

lezisko w ręku, przypisała je do typu mazurskiego[92] – taka identyfikacja zgadza się z wyposażeniem grobu I.P.228, obejmującym m.in. fragmenty bransolety mankietowej i ułamek naszyjnika *z* końcami owiniętymi drutem (Ryc. 3:e.g), co potwierdza datowanie typu mazurskiego na fazę B_2/C_1–C_{1a}[93].

Częściowo współczesne zapinkom trójgrzebykowym były kuszowate fibule z podwiniętą nóżką, przede wszystkim proste egzemplarze typów Almgren 161–162[94] (Ryc. 6:g.h) – czas występowania takich fibul wyznaczany jest szeroko na fazy C_1–C_2[95]. Późny wariant typu Almgren 162 przedstawiają egzemplarze z taśmowatym, facetowanym kabłąkiem, zdobionym na przejściu w nóżkę czworokątną metopą (Ryc. 6:b). Fibule te pochodzą najprawdopodobniej już z fazy C_2, bądź są jeszcze późniejsze[96], ale zespoły grobowe, w których wystąpiły w Miętkich, nie dają podstaw do precyzyjnego ustalenia ich datowania.

O. Almgren uważał kuszowate zapinki z podwiniętą nóżką zdobione nakładanymi pierścieniami nacinanego drutu za „wschodniopruskie rozwinięcie" typu 167[97]. W Miętkich znaleziono sześć takich fibul[98] (Ryc. 6:e.j.k); wszystkie pochodziły z zespołów bez precyzyjnych wyznaczników chronologicznych, co zmusza do przyjęcia ogólnego datowania wspomnianego typu. Zapinki „z pierścieniami" (*mit Ringgarnitur*), uchodzące za stylistycznie późniejsze niż egzemplarze typów 161–162[99], występowały na cmentarzyskach z Pojezierza Mazurskiego w zespołach zawierających fibule trójgrzebykowe z początków młodszego okresu wpływów rzymskich (stadium C_{1a})[100]. Jednocześnie, podobnie jak w przypadku zapinek Almgren 161–162, trzeba liczyć się z rozciągnięciem czasu ich występowania na fazę C_2.

[92] M. Schmiedehelm, Katalog, 319.

[93] A. Juga-Szymańska 2004, 123; I. Szter 2010, 218.

[94] O. Almgren 1897, 77–78, tabl. VII:161.162. W Miętkich zarejestrowano kilkanaście egzemplarzy obu typów: I.P.86, I.P.100, I.P.123, I.P.188, I.P.195, I.P.282, I.P.377, I.P.590, I.P.595, I.P.641.

[95] M. Mączyńska 2011, 83–84; por. także W. Nowakowski 1998a, 52–54.

[96] Por. A. Kokowski 1998, 653, 717–718, ryc. 2:l (wzór FM-103).

[97] *ostpreußische Entwicklung* (O. Almgren 1897, 78, tabl. VII:167).

[98] I.B.20, I.HA.5, I.P.85, I.P.117, I.P.150, I.P.590.

[99] Por. K. Godłowski 1970, 52, tabl. XI.

[100] Por. N. Åberg 1919, 154; H. Moora 1934, 81; także N. Gossler, Ch. Jahn 2019, 119.

Ryc. 7. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z etapu I: a–e – obiekt I.B.8; f–i – grób I.P.105; j – grób I.Ha.3. a – glina; b–f, j – brąz; g–i – żelazo

Fig. 7. M i ę t k i e , Szczytno County. Grave assemblages of Stage I: a–e – feature I.B.8; f–i – grave I.P.105; j – grave I.Ha.3. a – clay; b–f, j – bronze; g–i – iron

W tych samych, szerokich ramach chronologicznych – od początku młodszego okresu wpływów rzymskich po fazę C_2 – trzeba umieszczać również znaleziska, uchodzące za wyznaczniki młodszego okresu wpływów rzymskich w kulturze bogaczewskiej, które w Miętkich występowały jednak w zespołach, nie dających podstawy do ich precyzyjnego datowania. Do tej grupy zabytków należą brązowe naszyjniki z końcami owiniętymi drutem, które pojawiły się w kulturze bogaczewskiej już w fazie B_2/C_1–C_{1a}, m.in. razem z zapinkami trójgrzebykowymi[101], ale czas ich występowania sięgał po fazę C_2[102]. W Miętkich były one reprezentowane przede wszystkim przez fragmenty[103] (Ryc. 7:b, 8:m) – tylko raz zachowało się zapięcie w postaci haczyka i kolistej płytki z niewielkim, okrągłym otworem (Ryc. 7:f). Płytka zapięcia była rzekomo zdobiona emalią[104], co w kulturze bogaczewskiej byłoby zupełnym wyjątkiem.

Równie ogólnie muszą być datowane bransolety z szerokiej na 1,5–3,0 cm taśmy brązowej, w Miętkich odkrywane głównie jako fragmenty[105] – również i w tym przypadku tylko jeden egzemplarz zachował się w całości

[101] G. Bujack 1890, 175; 1891, tabl. 2; J. Okulicz 1958, 64, ryc. 5:a.

[102] W. Nowakowski 2013, 149–150.

[103] I.B.8, I.HX.11, I.P.167, I.P.387, I.P.417, I.P.259, I.P.346, I.P.616, I.P.659.

[104] H. Moora 1938, 319.

[105] I.B.8, I.HB.76, I.P.169, I.P.171, I.P.205, I.P.649, II.P.45-47.

Ryc. 8. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z etapu I: a–c – grób I.P.132; d – znalezisko I.B.27; e – znalezisko I.B.26; f – grób I.P.168; g–i – grób I.P.143; j–n – grób I.P.259. l–n – brąz; a, c–k – żelazo; b – poroże

Fig. 8. M i ę t k i e, Szczytno County. Grave assemblages of Stage I: a–c – grave I.P.132; d – find I.B.27; e – find I.B.26; f – grave I.P.168; g–i – grave I.P.143; j–n – grave I.P.259. l–n – bronze; a, c–k – iron; b – antler

(Ryc. 7:c). Część tych ułamków mogła przy tym pochodzić z naramienników spiralnych, stanowiących zarówno przewodnią formę końcowej fazy kultury kurhanów zachodniobałtyjskich[106], jak i stosunkowo częste znalezisko na nekropolach zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego w młodszym okresie wpływów rzymskich[107], w tym także – na nekropolach kultury bogaczewskiej[108]. Wśród materiałów z Miętkich udało się zidentyfikować dwa takie naramienniki (I.Ha.3 – Ryc. 7:j; II.P.45-47), przy czym skład zespołów, do których należały, jest wątpliwy. Dla obu znalezisk trzeba więc przyjąć ogólne datowanie naszyjników spiralnych w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym[109].

Rozwinięciem bransolet taśmowych były szerokie (do 7 cm) bransolety mankietowe, zdobione skośnie nacinanymi wałeczkami. Są one uważane za jedną z form charakterystycznych dla kultury bogaczewskiej w fazach B_2/C_1–C_1[110], a jednocześnie są sporadycznie spotykane

[106] M.J. Hoffmann 2000, 138–139; por. C. Engel 1935b, 257.

[107] O. Tischler, H. Kemke 1902, 27, tabl. XIV:12; H. Moora 1938, 445–454, ryc. 65, 66; A. Tautavičius 1978, 93–95, mapa 56; M. Michelbertas 1986, 146–148, ryc. 59:1.2; R. Banytė -Rowell 2019, 223–225, ryc. 87.

[108] H. Moora 1938, 447–448, przyp. 2; W. Nowakowski 2013, 154, tabl. 76:2, 132:4, 159:2, 163:1; 2014, 185, ryc. 8:e.

[109] Por. W. Nowakowski 2013, 154.

[110] P. Szymański 2005, 56–57; W. Nowakowski 2013, 153.

na Sambii[111], nad dolnym Niemnem[112] i we wschodniej Litwie[113]. W Miętkich duże ułamki takich bransolet zarejestrowano w sześciu zespołach grobowych[114] (Ryc. 3:e, 8:n), w tym raz z zapinką trójgrzebykową typu mazurskiego (Ryc. 3:f), co odpowiada sytuacji w kulturze bogaczewskiej[115].

Wśród znalezisk z Miętkich, datowanych na młodszy okres wpływów rzymskich, można wydzielić charakterystyczny zestaw części pasa. Były to sprzączki o czworokątnej dwudzielnej ramie, zaopatrzone w czworokątne skuwki (Ryc. 8:a.d), odpowiadające typowi AG.16[116]. Największe rozpowszechnienie egzemplarzy tego typu w środkowoeuropejskim *Barbaricum* przypada wprawdzie na okres wczesnorzymski, ale występowały one jeszcze w fazie C_1, co wyraźnie rysuje się w materiałach kultury bogaczewskiej[117]. Zespół z grobu I.P.132 (Ryc. 8:a–c), w którym znaleziono trójwarstwowy grzebień, potwierdza rozciąganie się czasu użytkowania sprzączek AG.16 przynajmniej na wczesną fazę młodszego okresu wpływów rzymskich. Za „długim życiem" omawianych sprzączek przemawiają ich naprawiane egzemplarze[118] – być może można do nich zaliczyć okaz z grobu I.P.168, w którym skuwka została zastąpiona żelazną taśmą ściągniętą nitem (Ryc. 8:f). Szczególną formą sprzączek z czworokątną ramą były egzemplarze z podwójnym kolcem, uważane za część stroju mężczyzn-wojowników[119]. Występowały one licznie w grobach z bronią kultury przeworskiej[120], datowanych na fazy B_2–C_{1a}[121]. Z Miętkich pochodzi jedna sprzączka z widełkowym kolcem i dwudzielną ramą (Ryc. 8:e), odpowiadająca typowi AG.37[122]. Częścią podobnej sprzączki typu AG.36–37 była najprawdopodobniej szeroka i krótka skuwka z grobu I.P.108 (Ryc. 3:c).

Od schyłku okresu wczesnorzymskiego w środkowoeuropejskim *Barbaricum* występowały sprzączki z półokrągłą ramą na osi, zaopatrzone w skuwkę (AD.17 – Ryc. 9:f)[123], lub bez niej (AD.26 – Ryc. 9:d)[124]. Na Pojezierzu Mazurskim egzemplarze obu typów weszły w użycie w fazie B_2/C_1[125]. W przypadku znalezisk z Miętkich stan zachowania często nie pozwala jednoznacznie określić, które okazy miały skuwki[126]. Z omawianej nekropoli pochodzi w sumie sześć egzemplarzy typów AD.17 i AD.26[127]. Jedną z tych sprzączek znaleziono w grobie I.P.520 razem z fragmentami kuszowatej zapinki z podwiniętą nóżką typu Almgren 167, co potwierdza datowanie takich okazów na Mazurach na młodszy okres wpływów rzymskich. W innym z grobów (I.HA.1 – Ryc. 9:a–d) sprzączce z półkolistą ramą na osi towarzyszyła kuszowata fibula z pełną pochewką typu Almgren 170, co wskazuje na możliwość przedłużenia okresu użytkowania takich sprzączek po fazę C_2.

Trzy kolejne półkoliste sprzączki z Miętkich miały tzw. D-kształtne ramy na osi (typy AD.29–30)[128]. Okaz z grobu I.P.259, z prostokątną skuwką (typ AD.29 – Ryc. 8:k) wystąpił razem z bransoletą mankietową, w kulturze bogaczewskiej charakterystyczną dla faz B_2/C_1–C_{1a}. Dwie inne sprzączki, bez skuwek (typ AD.30) należały do zespołów I.P.104 i I.P.251, niezawierających datowników; w ich przypadku trzeba więc przyjąć ogólne datowanie typu AD.30 na fazy C_1–C_2[129].

Okucia końca pasa z etapu I w Miętkich to przede wszystkim taśmowate egzemplarze grupy J według klasyfikacji K. Raddatza[130]. Ich najwcześniejszą formą były okazy z miseczkowym zakończeniem typu J.III.1, występujące w środkowoeuropejskim *Barbaricum* w fazach B_{2b}–C_{1a}[131]. W Miętkich okucie takie znaleziono w grobie I.P.122 razem z zapinką kolankowatą typu Almgren 137 (Ryc. 5). Kolejny egzemplarz pochodzi z grobu I.HA.5, zawierającego zapinkę z podwiniętą nóżką typu Almgren 167. Znacznie liczniejsze były w Miętkich płaskie, wąskie egzemplarze zakończone pierścieniem typu J.II.3[132] (Ryc. 8:c, 9:e). Niemal wszystkie były wykonane z żelaza[133], a na podstawie analogii z zachod-

[111] O. Tischler, H. Kemke 1902, 27, tabl. 14:19; O. Khomiakova 2017.
[112] R. Banytė-Rowell 2019, 231–232, tabl. 28:3.
[113] A. Tautavičius 1978, 91, mapa 53.
[114] I.P.228, I.P.259, I.P.284–287, I.494, I.P.498, I.P.605 (por. W. Nowakowski 2013, 153).
[115] Por. dalsze zespoły z zapinkami trójgrzebykowymi i bransoletami mankietowymi: J. Antoniewicz 1949; M. Schmiedehelm 2011, 59, tabl. 4:7, 10:11–13.
[116] R. Madyda-Legutko 1987, 48–49, 57, mapa 49, tabl. 7.
[117] Por. E. Hollack, F.E. Peiser 1904, 46, 48, 53, tabl. 2:28, 3, 9:61; F.E. Peiser 1916, 20–21; I. Szter 2010, 223.
[118] Por. W. Gaerte 1929, ryc. 173:b.
[119] R. Madyda-Legutko 1987, 52–53, mapy 39–41, tabl. 16, 17; 1990; J. Andrzejowski, R. Madyda-Legutko 2018.
[120] Por. T. Dąbrowska 1997, 88, tabl. I, II, XC; K. Czarnecka 2007, 77, tabl. XLVII–L, CLXXIX.
[121] R. Madyda–Legutko 1987, 57; 1990.
[122] R. Madyda-Legutko 1987, 53, tabl. 16:37.
[123] R. Madyda-Legutko 1987, 29–30, 35, mapa 21, tabl. 9.
[124] R. Madyda-Legutko 1987, 32, 35, mapa 36, tabl. 9.
[125] W. Nowakowski 1998a, 71; 2013, 189–190; por. F.E. Peiser 1921, 118–119; M. Schmiedehelm 1990, 49, 77, tabl. IX:5.
[126] Grób I.P.494 zawierał przerdzewiałą sprzączkę żelazną oraz uszkodzoną skuwkę – najprawdopodobniej dwie części jednego zabytku.
[127] Sprzączki typów AD.17 i AD.26: I.B.28 (ze skuwką), I.HA.1, I.HA.2 (ze skuwką), I.P.393, I.P.494 (prawdopodobnie ze skuwką), I.P.520.
[128] R. Madyda-Legutko 1987, 32–34, mapa 24, tabl. 10:29.30.
[129] R. Madyda-Legutko 1987, 34–35.
[130] K. Raddatz 1957, 83–103, ryc. 2.
[131] K. Raddatz 1957, 99–101, ryc. 2; por. R. Madyda-Legutko 2011, 66–69, tabl. XXIX:5–11, XXX, mapa 16 – typ III.8.
[132] K. Raddatz 1957, 95–97, ryc. 2; por. R. Madyda-Legutko 2011, 55–56, tabl. XXIV, mapa 13 – typ III.6.1.
[133] I.B.34, I.HA.2, I.P.132, I.P.346, I.P.387, I.P.481.

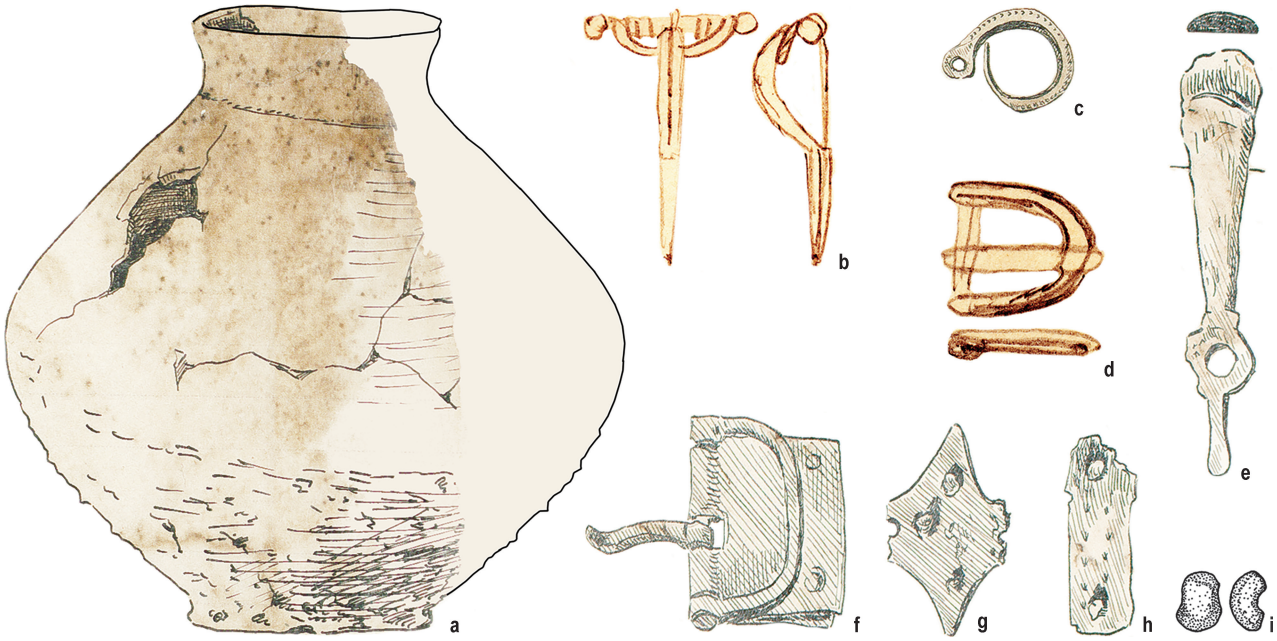

Ryc. 9. Miętkie, pow. szczycieński. Zespoły z etapu I: a–d – grób I.HA.1; f–i – grób I.HA.2. a – glina; b, c – brąz; d–h – żelazo; i – szkło
Fig. 9. Miętkie, Szczytno County. Grave assemblages of Stage I: a–d – grave I.HA.1; f–i – grave I.HA.2. a – clay; b, c – bronze; d–h – iron; i – glass

niobałtyjskiego kręgu kulturowego można je datować na fazę C_1[134].

Do metalowych okuć pasa najczęściej występujących w kulturze bogaczewskiej należą płaskie, prostokątne nakładki, nabijane pionowo na rzemień pasa przy pomocy dwóch nitów, datowane na czas od końca okresu wczesnorzymskiego (stadium B_{2c}), po wczesną fazę młodszego okresu wpływów rzymskich[135]. Z Miętkich znane są z ponad 30 grobów (Ryc. 3:h, 7:g.h, 8:g.h.j, 9:h), w których często występowały w większej liczbie[136], równie często znajdowano je jednak pojedynczo[137] lub parami[138]. Mimo niepełnej dokumentacji stanowiska oraz niedającej się wykluczyć możliwości redukowania wyposażenia, według reguły *pars pro toto*, duża liczba obiektów z pojedynczymi lub podwójnymi nakładkami sugeruje, że istniały różne sposoby okuwania pasa. Większość egzemplarzy z Miętkich nie była zdobiona, tylko nieliczne nosiły pojedyncze lub podwójne ryte linie na obu końcach (Ryc. 7:g, 8:j).

Zespoły, w których w Miętkich zarejestrowano prostokątne nakładki, wskazują na szerokie ramy czasowe ich występowania. Najwcześniejsze pochodzą z początków funkcjonowania nekropoli w końcu wczesnego okresu wpływów rzymskich. Przykładem może być grób I.P.143, w którym parze nakładek towarzyszyło okucie końca rzemienia analogiczne do egzemplarzy typu 2 z kultury przeworskiej, datowanych na fazy B_{2b}–C_1[139] (Ryc. 8:g–i). Prostokątne nakładki znajdowano m.in. także wraz z zapinkami trójgrzebykowymi lub bransoletami mankietowymi (Ryc. 3:e–i, 8:k–n), a więc z typowymi zabytkami z faz B_2/C_1–C_1 w kulturze bogaczewskiej. Towarzyszyły im także kuszowate zapinki z podwiniętą nóżką[140], „przeciągające" ich datowanie do fazy C_2.

Z etapu I pochodzi zdecydowana większość uzbrojenia znalezionego na cmentarzysku w Miętkich. Na tę fazę należy datować wszystkie, niezbyt zresztą liczne, groty włóczni, które, niestety, poza jednym egzemplarzem (Ryc. 10:b), znane są tylko z archiwalnych rysunków,

[134] R. Madyda-Legutko 2011, 55–61; W. Nowakowski 2013, 196; por. A. Bitner-Wróblewska 2007a, 71, tabl. XXXVII:11; J. Jaskanis 2013, 141, tabl. XVI/X.2:3, XXXIV/XXXIII:4, LXX/LXX.1:5. Wyraźnie późniejszy jest jedyny egzemplarz brązowy z grobu I.HB.91, któremu towarzyszyła zapinka z gąsienicowatym kabłąkiem, datująca ten zespół na fazy C_3–D (por. M. Tuszyńska 1988, 183; A. Kokowski 1998, 655, 687, ryc. 2:n; M. Mączyńska 2011, 92).

[135] C. Günther 1880, tabl. XII:487; J. Okulicz 1958, 98; P. Szymański 2005, 39, tabl. VIII:10–13.17–21; por. W. Nowakowski 2013, 200–201.

[136] Por. groby: I.P.259 (10 egz.), I.P.387 (6 egz.), I.P.481 (9 egz.), I.P.496 (przynajmniej 10 egz.), I.P.541 (16 egz.), I.P.594a (13 egz.), I.P.605 (3 egz.).

[137] Por. groby: I.HA.2, I.HA.5, I.HX.13, I.P.82, I.P.141-142, I.P.169, I.P.191, I.P.214, I.P.228, I.P.245, I.P.281, I.P.331, I.P.346, I.P.364, I.P.371, I.P.498, I.P.585, I.P.615.

[138] Por. groby: I.P.105, I.P.140, I.P.143, I.P.217, I.P.257, I.P.339, I.P.656, II.P.54, prawdopodobnie także grób I.P.102 z dwoma egzemplarzami, zachowanymi we fragmentach.

[139] R. Madyda-Legutko 2011, 31–39, tabl. VII–XI.

[140] Por. grób I.P.169 – zapinka Almgren 161–162; grób I.HA.5 – zapinka Almgren 167.

Ryc. 10. Miętkie, pow. szczycieński. Groty włóczni z etapu I: a – grób I.P.558; b – znalezisko I.B.24; c – grób I.HA.6; d – grób I.P.199; e – grób I.P.134. a–e – żelazo

Fig. 10. Miętkie, Szczytno County. Spear heads of Stage I: a – grave I.P.558; b – find I.B.24; c – grave I.HA.6; d – grave I.P.199; e – grave I.P.134. a–e – iron

sporządzanych bez zachowania skali. Przy wszelkich wątpliwościach, wynikających ze stanu bazy źródłowej, można jednak uznać, że okazy z Miętkich odpowiadają typom grotów, występujących w kulturze przeworskiej w końcu okresu wczesnorzymskiego i w początkach młodszego okresu wpływów rzymskich. Przykładem może być duży grot z długą tuleją i stosunkowo wąskim liściem o daszkowatym przekroju (Ryc. 10:a), który można przypisać do typu VII/2, w kulturze przeworskiej spotykanego głównie w stadium B_{2b}[141], przy czym w kulturze bogaczewskiej podobne okazy znajdowane są w zespołach datowanych

[141] P. Kaczanowski 1995, 18, tabl. VIII:3.

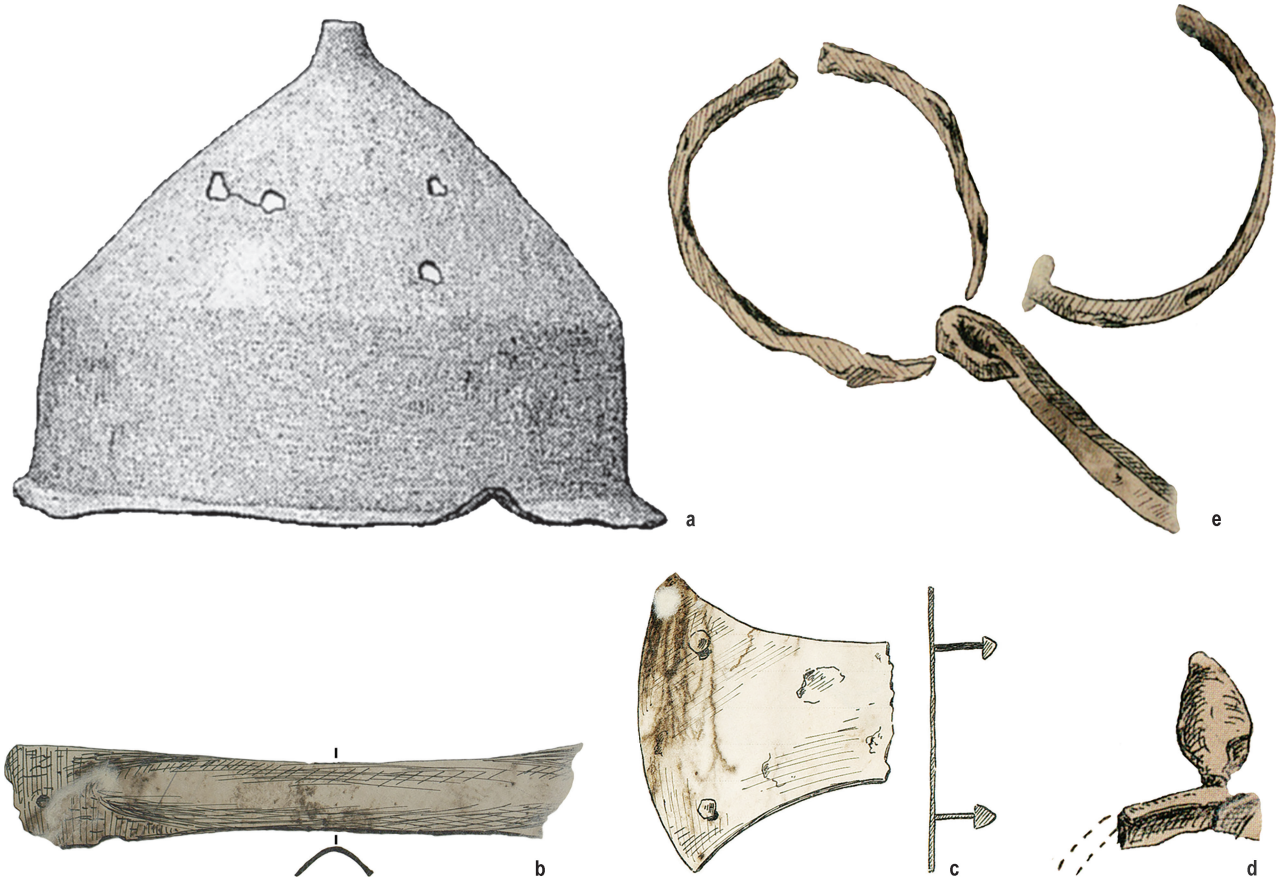

Ryc. 11. Miętkie, pow. szczycieński. Części tarczy i elementy wyposażenia jeździeckiego z etapu I: a – znalezisko I.B.23; b – grób I.P.260; c – znalezisko X.P.22; d – grób I.P.95; e – grób I.P.121. a–e – żelazo

Fig. 11. Miętkie, Szczytno County. Shield fittings and horse gear of Stage I: a – find I.B.23; b – grave I.P.260; c – find X.P.22; d – grave I.P.95; e – grave I.P.121. a–e – iron

także na fazę B_2/C_1–C_{1a}[142]. Z początku młodszego okresu wpływów rzymskich pochodzi również lokalny, mazurski wariant typu VII/2, czyli duże groty z długą, facetowaną tuleją i deltoidalnym liściem o daszkowatym przekroju[143] – wariantowi temu odpowiada długi na 31,5 cm egzemplarz I.B.24 (Ryc. 10:b). Współczesny był mu grot z grobu I.HA.6, z długą tuleją i laurowatym liściem o daszkowatym przekroju[144] (Ryc. 10:c), który można przypisać do typu VIII/3[145]. Znaleziona w tym samym grobie szpila z pierścieniowatą główką datuje cały zespół na fazę B_2/C_1–C_{1a}, co zgadza się z chronologią typu VIII/3. Dwa ostatnie groty z Miętkich, z krótką tuleją i szerokim liściem (Ryc. 10:d.e) reprezentują typ XVII[146], znajdowany także w Skandynawii[147] i datowany szeroko na czasy od fazy B_2 aż po fazę C_2[148], przy czym uznaje się, że okres najliczniejszego występowania przypada na fazę C_1[149].

Jeszcze rzadziej w Miętkich rejestrowane są części tarcz: chociaż umba z tępym kolcem typu Jahn 7a[150] należą w kulturze bogaczewskiej do stosunkowo częstych znalezisk[151], z Miętkich, z badań z lat 1903–1904 i 1912, pochodzi tylko jeden uszkodzony egzemplarz, odpowiadający najprawdopodobniej wariantowi 1 (Ryc. 11:a), datowanemu na jej obszarze na fazę B_2/C_1–C_{1a}[152]. Równie

[142] W. Nowakowski 2013, 209; por. M. Schmiedehelm 2011, 49 tabl. IV:5, XIX:5; B. Kontny 2019, 120 tab. 1, 123.

[143] W. Nowakowski 2013, 209; por. E. Hollack, F.E. Peiser 1904, 45–47, tabl. II:26a, III:17a; W. Gaerte 1929, ryc. 147:k.

[144] Rysunek tego grotu zachował się tylko częściowo, bez zakończenia liścia – por. W. Nowakowski 2022, tabl. 8/I.HA.6:b.

[145] P. Kaczanowski 1995, 19, tabl. IX:4.5.

[146] P. Kaczanowski 1995, 24, tabl. XIII:3.4.

[147] Por. J. Ilkjær 1990, 43–47, ryc. 31, 33 – typ 3.

[148] P. Kaczanowski 1995, 24; por. J. Ilkjær 1990, 44, ryc. 197.

[149] Por. B. Kontny 2019, 120–121, tab. 1.

[150] M. Jahn 1916, 175, tabl. III:7a.

[151] Por. W. Gaerte 1929, ryc. 149:c; W. Nowakowski 2013, 217–218; B. Kontny 2019, 132–133.

[152] B. Kontny 2019, 133, ryc. 25:1; por. N. Zieling 1989, 64, tabl. 6 – typ C2a.

rzadkimi znaleziskami były w Miętkich imacze tarcz: wystąpiły tu tylko dwa rynienkowe okazy odpowiadające typowi Jahn 9[153]. Jeden z nich to fragment stylistycznie wczesnego wariantu z wyodrębnionymi płytkami do nitów (Ryc. 11:c), nawiązujący do typu 3b według klasyfikacji J. Ilkjæra[154]. W kulturze przeworskiej imacze typu Jahn 9 datowane są na stadium B_{2b}[155], co pokrywa się zarówno z chronologią skandynawskich egzemplarzy Ilkjær 3b[156], jak i z datowaniem imaczy Jahn 9 w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym[157]. Drugi imacz z Miętkich, z prostymi, niewyodrębnionymi płytkami do nitów (Ryc. 11:b) należy natomiast do późnego wariantu typu Jahn 9[158] występującego w kulturze przeworskiej[159], w Skandynawii[160] i w kulturze bogaczewskiej[161] przede wszystkim w fazie C_1. Krótką listę znalezisk broni z etapu I w Miętkich zamyka pojedyncza ostroga (Ryc. 11:d), z której zachowały się tylko masywny, dwustożkowy bodziec i niewielka część kabłąka, co jednak pozwala zaliczyć ją do typu G.1 według J. Ginalskiego[162]. Ostrogi tego typu występowały w kulturze przeworskiej głównie w stadium C_{1b}[163].

Chociaż rząd koński jest często reprezentowany w materiałach z zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego zarówno w okresie wpływów rzymskich, jak i w okresie wędrówek ludów[164], w Miętkich znaleziono tylko kilka pojedynczych elementów, których identyfikacja nie zawsze jest zresztą zupełnie pewna[165]. Jedynym niekwestionowanym znaleziskiem jest dwuczłonowe wędzidło z pierścieniowatymi pobocznicami (Ryc. 11:e), należące do typu T2 według klasyfikacji S. Wilbers-Rost[166]. Podobne okazy występowały na Mazurach przede wszystkim od fazy B_2 po fazę C_2 włącznie[167]. Wędzidło z Miętkich znaleziono wraz z dwiema sprzączkami o jednodzielnych, półokrągłych ramach typu AD.1, które najprawdopodobniej również należały do rzędu końskiego i które datują cały zespół na fazy B_2/C_1–C_1.

Do rzędu końskiego wydaje się należeć także sześć żelaznych okuć z grobu I.P.122[168] (Ryc. 5:c); najprawdopodobniej były to profilowane zaczepy hakowe rzemieni uzdy[169]. Zapewne do rzędu końskiego należały również trzy podobnie zdobione okucia zakończeń rzemieni, znalezione w tym samym grobie. Uznanie opisywanych okuć za elementy uzdy utrudnia jednak brak wędzidła – być może był to efekt złożenia do grobu tylko niektórych części rzędu, traktowanych jako *pars pro toto*. Częścią wędzidła był natomiast prawdopodobnie fragment żelaznego pierścienia z dwiema skuwkami z brązowej taśmy, z grobu I.P.456. Można przypuszczać, że była to zachowana część pierścieniowatej pobocznicy, analogicznej do okazów z młodszego okresu wpływów rzymskich z kultury bogaczewskiej[170].

Liczba części rzędu końskiego, odkrytych w Miętkich, jest uderzająco mała w porównaniu z innymi cmentarzyskami z Pojezierza Mazurskiego, zarówno datowanymi na okres wpływów rzymskich[171], jak i na okres wędrówek ludów[172]. Sytuacji tej nie można przy tym tłumaczyć technikami wykopaliskowymi z początków XX wieku – na kilkakrotnie mniejszej nekropoli w Mojtynach, badanej w mniej więcej tym samym czasie przez E. Hollacka i F.E. Peisera, znaleziono trzy kompletne wędzidła[173]. Niewielką liczbę części rzędu końskiego z Miętkich, zbiegającą się zresztą z niemal całkowitym brakiem ostróg, trzeba więc uznać za odbicie lokalnego zwyczaju, którego źródeł nie sposób na razie określić.

W zespołach grobowych z wymienionymi wyżej zabytkami występowały liczne, ale pozbawione walorów datujących znaleziska, takie jak paciorki szklane i bursztynowe, czy narzędzia i przybory. Niemal równie nieprecyzyjnie datowaną kategorią znalezisk jest ceramika: jedyne naczynia, które można ewentualnie przypisać etapowi I cmentarzyska w Miętkich, to flaszowate po-

[153] M. Jahn 1916, 192–193, ryc. 220.
[154] J. Ilkjær 1990, 36, ryc. 23; por. N. Zieling 1989, 214, tabl. 29:3.4 – typ T2.
[155] K. Godłowski 1994, ryc. 1:3.4, 5.
[156] J. Ilkjær 1990, 282–284; por. N. Zieling 1989, 213–215.
[157] W. Nowakowski 2013, 219–220; B. Kontny 2019, 135.
[158] J. Ilkjær 1990, 36, ryc. 23 – typ 5b; por. N. Zieling 1989, 214, tabl. 29:3.4 – typ T2.
[159] K. Godłowski 1994, ryc. 1:29.
[160] J. Ilkjær 1990, 282.
[161] B. Kontny 2019, 135; por. P. Szymański 2005, 70–71, tabl. XXIV:3.
[162] Por. J. Ginalski 1991, 67–70, ryc. 15:1–7; W. Nowakowski 2013, 223.
[163] J. Ginalski 1991, 70.
[164] Por. W. La Baume 1944; T. Baranowski 1973; 1996; S. Wilbers-Rost 1994.
[165] W swoim sprawozdaniu z wykopalisk E. Hollack wśród znalezisk z grobu I.HA.7 wymieniał „nachrapnik" (*Nasenberg*). W trakcie inwentaryzacji w latach 30. XX wieku zapis ten poprawiono na „krzesiwo" (*Feuerstahl*). Również H. Jankuhn w swej kartotece jako wyposażenie grobu I.HA.7 wymieniał wyłącznie „krzesiwo", nie wspominając „nachrapnika" (por. W. Nowakowski 2013, 75, tabl. 132:5.6; 2022, 168, tabl. 8). Najprawdpodobniej więc krzesiwo z tego grobu zostało przez Hollacka błędnie uznane za nachrapnik.
[166] S. Wilbers-Rost 1994, 68.
[167] W. Nowakowski 2013, 224–225; por. P. Szymański 2005, 72–74; A. Bitner-Wróblewska 2007a, 81.
[168] Por. W. Gaerte 1929, ryc. 172:d; A. Bitner-Wróblewska 2008a, tabl. 130; W. Nowakowski 2013, tabl. 135:1.
[169] Por. M. Ørsnes 1993, 213, ryc. 20:a.b – typ 7A; W. La Baume 1944, ryc. 7b; T. Baranowski 1973, ryc. 18, 20.
[170] Por. W. Gaerte 1929, ryc. 151:b; W. La Baume 1944, ryc. 2.
[171] Por. P. Szymański 2005, 72–74.
[172] Por. T. Baranowski 1996.
[173] E. Hollack, F.E. Peiser 1904, tabl. III, VIII.

Ryc. 12. Miętkie, pow. szczycieński. Naczynia flaszowate i misy z etapu I: a – grób I.B.7; b – grób I.P.138; grób I.P.163; d – grób I.P.106; e – grób I.P.165; f – grób I.P.169; g – grób I.P.274; h – znalezisko X.P.5. a–g – glina

Fig. 12. Miętkie, Szczytno County. Flask-like vessels and bowls of Stage I: a – grave I.B.7; b – grave I.P.138; grave I.P.163; d – grave I.P.106; e – grave I.P.165; f – grave I.P.169; g – grave I.P.274; h – find X.P.5. a–g – clay

pielnice typów IB–IE[174] oraz misy typu II[175], występujące w grobach z reguły jako pokrywki urn.

Flaszowate naczynia o zaokrąglonym lub dwustożkowym brzuścu stanowią wyraźną kontynuację „gruszkowatych" naczyń kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z wczesnej epoki żelaza[176]. W kulturze bogaczewskiej występowały od początku okresu wczesnorzymskiego aż po fazę C_2 włącznie[177]. Spośród znalezisk z Miętkich trzy egzemplarze z szerokim, zaokrąglonym brzuścem i największą wydętością w połowie wysokości, o lejkowatym wylewie[178] (Ryc. 9:a), można przypisać do typu IB[179]. Kolejnych osiem naczyń[180] o nisko umieszczonym załomie

[174] P. Szymański 2000, 115, tabl. II–XII; por. W. Nowakowski 1998a, 88–90, ryc. 32, 33 – typ *Mingfen*.

[175] P. Szymański 2000, 119, tabl. IV:2, XIII–XV.

[176] Por. M. Hoffmann 2000, 93, ryc. 35.

[177] P. Szymański 2000, 115–118; por. W. Nowakowski 1998a, 88; 2013, 250–251.

[178] I.HA.1, I.P.146, X.P.15.

[179] Por. P. Szymański 2000, 115–116, tabl. 3–5.

[180] I.B.7, I.HW.I, I.HA.6, I.HX.25, I.P.96, I.P.138, I.P.202, I.P.444, najprawdopodobniej także zachowane we fragmentach naczynie z grobu I.P.171.

brzuśca (Ryc. 12:a.b) należy do typu IC[181]. Zdecydowanie liczniejsze były egzemplarze typu ID, charakteryzującego się stożkowatą szyjką i wyraźnym załomem brzuśca w połowie wysokości[182]: do 27 dobrze zachowanych okazów[183] (Ryc. 3:a, 6:d), można najprawdopodobniej dodać fragmenty sześciu kolejnych egzemplarzy[184], a fragmenty uch wielootworowych sugerują doliczenie jeszcze czterech sztuk[185]. Do typu IE, obejmującego smukłe naczynia z wysoką szyją[186], należy natomiast przypisać zaledwie jeden okaz z grobu I.P.163 (Ryc. 12:c), choć nie wykluczone, że można tu dodać jeszcze sześć niezachowanych w całości lub źle zadokumentowanych egzemplarzy[187].

Przeważająca większość naczyń typów IB–IE pochodziła z grobów niezawierających datowników. Obiekty o określonym datowaniu pochodziły głównie z faz B_2/C_1–C_1[188], w trzech przypadkach były to groby z młodszego okresu wpływów rzymskich (fazy C_1–C_2)[189]. Późniejsze były wyłącznie okazy, których przynależność do typów IB–IE nie jest całkowicie pewna ze względu na ich stan zachowania czy też niepełną dokumentację[190]. Można zatem przyjąć, że naczynia typów IB–IE występowały w Miętkich przede wszystkim na początku funkcjonowania nekropoli u schyłku okresu wczesnorzymskiego i w fazie C_1, pozostawały zaś w użytku do końca młodszego okresu wpływów rzymskich, co generalnie odpowiada sytuacji na innych cmentarzyskach kultury bogaczewskiej[191].

Na cmentarzysku w Miętkich popielnice typów IB–IE przykrywano misami, dzielącymi się na dwa odrębne typy. Do pierwszego z nich (typ IIA) należały okazy o półkulistym lub stożkowatym brzuścu i wyraźnie wyodrębnionej, krótkiej, cylindrycznej szyjce, natomiast typ IIB obejmował misy o prostym, stożkowatym, „doniczkowatym" brzuścu, bez wydzielonej szyjki[192]. Do typu IIA można przypisać 15–16 mis[193] (Ryc. 6:f, 12:d–f). Były to okazy o gładkiej powierzchni – tylko w kilku przypadkach dolna część brzuśca była chropowacona[194] – a rzadko występujące zdobienie ograniczało się do poziomych linii, rytych na podstawie szyi lub oddzielających strefy wygładzoną i chropowaconą (Ryc. 6:f, 12:d.f). Poza okazem z grobu I.P.188, który przykrywał ciałopalny pochówek bezpopielnicowy, wszystkie wystąpiły jako pokrywki urn typów IC–IE. Na tej podstawie misy IIA z Miętkich można datować na fazy B_{2c}–C_2, co odpowiada sytuacji w kulturze bogaczewskiej[195]. W roli pokrywek popielnic typu IB–ID wystąpiły też niemal wszystkie misy typu IIB, co pozwala na analogiczne datowanie. Były to grubościenne naczynia bez ornamentu[196] (Ryc. 12:g) – wyjątkiem była tylko stożkowata misa z prostym brzegiem, zdobiona trzema głębokimi, szerokimi rowkami, umieszczonymi w połowie wysokości (Ryc. 12:h).

W wielu grobach z etapu I występowały też liczne wazy zbliżone do typu IA[197], tworzące sekwencję od najwcześniejszych stylistycznie okazów z dwustożkowym brzuścem i lejkowatym wylewem (typ IA.1 – Ryc. 13:a)[198], przez wysokie i stosunkowo smukłe egzemplarze o krótkiej, cylindrycznej szyi, bez ornamentu (typ IA.2 – Ryc. 13:b)[199], po naczynia z wysoko umieszczonym załomem stożkowatego brzuśca (typ IA.2/III – Ryc. 13:c). Te ostatnie mają z reguły chropowaconą powierzchnię dolnej części brzuśca i cylindryczną, wygładzoną szyjkę, zdobienie ogranicza się zaś do poziomych linii na granicy strefy chropowaconej[200]. Jednemu z naczyń typu IA.2 (I.P.165) towarzyszyła zapinka kapturkowa, najprawdopodobniej wariantu Almgren 41–42/M[201] (Ryc. 4:d), a okaz typu IA.2/III (I.B.8) znaleziono razem z naszyjnikiem z końcami owiniętymi drutem, co przemawia za włączeniem opisanych waz do inwentarza etapu I.

Znacznie dłuższy był czas występowania szerokootworowych waz z lejowatym wylewem i największą wydętością brzuśca umieszczoną powyżej dwóch trzecich wysokości, wydzielonych jako grupa III[202]. Naczynia takie występowały często na Pojezierzu Mazurskim w młodszym okresie wpływów rzymskich[203] i były licznie reprezentowane wśród znalezisk z Miętkich: aż 30 naczyń[204]

[181] Por. P. Szymański 2000, 116, tabl. VI.
[182] P. Szymański 2000, 117–118, tabl. VII–IX.
[183] I.B.2, I.B.3, I.B.4, I.B.5, I.HW.II, I.HA.10, I.HX.23, I.HX.24, I.P.81, I.P.84, I.P.106, I.P.108, I.P.117, I.P.127, I.P.174, I.P.179, I.P.180, I.P.208, I.P.244, I.P.338, I.P.401, X.P.14, MWM.2–MWM.6.
[184] I.P.139, I.P.181, I.P.183, I.P.184, I.P.235.
[185] I.P.41, I.P.80, I.P.327, I.P.333.
[186] Por. P. Szymański 2000, 118–119, tabl. XII, XVIII:3.4.
[187] I.B.16, I.HW.XVII, I.P.128, I.P.173, I.P.406, X.P.6.
[188] I.HA.6, I.P.84, I.P.108, I.P.138, I.P.146, I.P.333, I.P.406.
[189] I.HB.1, I.P.117, I.P.208.
[190] Zob. naczynia z grobów: I.P.41, I.P.208, I.P.222, I.P.235.
[191] P. Szymański 2000, 127–130; por. A. Juga-Szymańska 2004, 119–120; W. Nowakowski 2004b, 212–213; P. Szymański 2005, 77–78; I. Szter 2010, 240–241; A. Wiśniewska 2011, 142–143.
[192] P. Szymański 2000, 119, tabl. XIII–XV.
[193] I.HW.I, I.HW.IXa, I.HW.IXb, I.HW.XIII, I.P.30, I.P.81, I.P.106, I.P.128, I.P.163, I.P.165, I.P.171, I.P.179, I.P.188, I.P.244, I.P.401, najprawdopodobniej także gorzej zachowane lub zadokumentowane naczynia I.B.15, I.P.227 i I.P.236.
[194] I.HW.IXa, I.P.106, I.P.128, I.P.171, I.P.188, I.P.227.
[195] P. Szymański 2000, 119; por. P. Szymański 2005, 78; I. Szter 2010, 240–241.
[196] I.B.4, I.B.7, I.P.198, I.P.234, I.P.274, X.P.5.
[197] P. Szymański 2000, 115, tabl. 2.
[198] N.1, I.HB.125, I.HX.20, I.P.2, I.P.252, I.P.289 (por. P. Szymański 2000, 115, tabl.II:1).
[199] I.HX.21, I.HX.22, I.P.326, I.P.350, zapewne także I.P.17 i I.P.165 (por. P. Szymański 2000, 115, tabl. II:2).
[200] I.B.8, I.HW.VI, I.HW.VIII, I.P.233, T.1, T.2.
[201] Por. A. Chilińska-Früboes 2020, 178, przyp. 86.
[202] P. Szymański 2000, 119–120, tabl. 16.
[203] Por. E. Hollack, F.E. Peiser 1904, tabl. XII:9a.78.
[204] I.B.10, I.B.15, I.HW.IV, I.HW.XIIIa, I.HB.72, I.HB.103, I.HB.104,

Ryc. 13. Miętkie, pow. szczycieński. Wazy z etapu I: a – grób I.HB.125; b – grób I.P.326; c – grób I.P.233; d – grób I.HB.105; e – grób I.HB.106; grób I.P.26; g – grób I.P.247. a–g – glina

Fig. 13. Miętkie, Szczytno County. Vases of Stage I: a – grave I.HB.125; b – grave I.P.326; c – grave I.P.233; d – grave I.HB.105; e – grave I.HB.106; grave I.P.26; g – grave I.P.247. a–g – clay

reprezentuje typ III.1 (Ryc. 13:d.e), obejmujący misowate okazy o stożkowatej lub cylindrycznej szyjce[205]. Wysokość tych naczyń zawiera się w przedziale 15–20 cm, tylko nieliczne egzemplarze miały chropowaconą powierzchnię dolnej części brzuśca lub były zdobione (Ryc. 13:d). Niemal wszystkie naczynia pełniły rolę popielnic, tylko jedno z nich (I.P.137) przykrywało pochówek ciałopalny. Groby, w których znajdowano wazy typu III.1, są datowane na czas od fazy B_2/C_1–C_{1a}[206] aż po fazę D włącznie[207] (I.HB.103 – Ryc. 15:l–q), co wskazuje, że naczynia te były używane także w etapie II funkcjonowania cmentarzyska w Miętkich. Równie długi czas użytkowania, obejmujący także etap II, miały wazy typu III.2, do którego przypisano okazy bez wydzielonej szyjki[208]. Także i te naczynia, które również wykorzystywano wyłącznie jako popielnice, bardzo rzadko były zdobione (Ryc. 13:f) lub miały chropowaconą powierzchnię dolnej części brzuśca (Ryc. 13:g).

Zamykając rozważania na temat etapu I cmentarzyska w Miętkich należy podjąć próbę określenia jego datowania bezwzględnego. Systemy chronologiczne, opracowane dla środkowoeuropejskiego *Barbaricum* i dla Skandynawii pozwalają na zsynchronizowanie etapu I z fazami B_2/C_1–C_2, odpowiadającymi, według chronologii środkowoeuropejskiej, latom ok. 150/160–300/310[209].

Etap II (fazy C_3–E_1)

Zdefiniowanie granic chronologicznych drugiego etapu funkcjonowania cmentarzyska w Miętkich napotyka na duże trudności. Z jednej strony wynika to z nie w pełni jasnej pozycji okresu późnorzymskiego (faza C_3) w środkowoeuropejskim *Barbaricum*[210], z drugiej zaś z faktu, że wczesna faza okresu wędrówek ludów (faza D) w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym manifestuje się przede wszystkim jako czas występowania ozdób i części stroju

I.HB.105, I.HB.106, I.P.21, I.P.41, I.P.52, I.P.68, I.P.103, I.P.112, I.P.130, I.P.137, I.P.220, I.P.228, I.P.250, I.P.275, I.P.279/280, I.P.318, I.P.325, I.P.332, I.P.394, I.P.399, I.P.437, I.P.474 I.P.570.

[205] P. Szymański 2000, tabl. XVI:1.2.

[206] Por. groby z zapinkami trójgrzebykowymi: I.HB.106, I.P.228, I.P.474.

[207] Por. grób I.HB.103 z zapinką kuszowatą typu *Praga-Vilkonys*, albo grób I.P.41 z zapinką kuszowatą typu *Dollkeim/Kovrovo*.

[208] I.HA.21, I.HB.53, I.HB.107, I.HB.109, I.P.26, I.P.32, I.P.54, I.P.104, I.P.247, I.P.275, I.P.284-287, I.P.319, I.P.323, I.P.335, I.P.395, I.P.475, I.P.451, I.P.528, I.P.571-575, X.P.9 (por. P. Szymański 2000, tabl. XVI:2).

[209] K. Godłowski 1970, 103–108; 1985, 67–68, 90–91; M. Mączyńska 2019, 208.

[210] Por. M. Mączyńska 2019.

z ornamentyką stempelkową[211], które jednak w Miętkich, i ogólnie na Pojezierzu Mazurskim, są stosunkowo rzadkie[212]. Dodatkowo na nekropolach mazurskich dochodzi w tym czasie do zubożenia wyposażeń grobowych, co było swego czasu interpretowane jak ślad kryzysu osadnictwa[213]. Znaleziska z Miętkich wskazują jednak jednoznacznie na ciągłe funkcjonowanie tej nekropoli, zgodnie z opinią A. Bitner-Wróblewskiej o nieprzerwanym użytkowaniu mazurskich cmentarzysk we wczesnym okresie wędrówek ludów[214], choć liczba pochówków z etapu II jest wyraźnie mniejsza niż grobów datowanych na poprzedzający etap I, czy na kolejny etap III, co – przy wszystkich zastrzeżeniach i wątpliwościach – sugeruje jednak pewne osłabienie osadnictwa.

Etap II w Miętkich wyznacza przede wszystkim 20 zespołów grobowych z zapinkami, przedstawiającymi szerokie spektrum od najpóźniejszych form serii 1. grupy VI Almgrena, po trójpalczaste zapinki płytkowe (*Dreiknopf-Bügelfibeln*), przy czym w większości przypadków są to pojedyncze egzemplarze lub dwa-trzy okazy różnych typów. Przykładem mogą być najwcześniejsze stylistycznie kuszowate zapinki z podwiniętą nóżką i taśmowym zaczepem typu Almgren 172[215], reprezentowane w Miętkich przez tylko dwie fibule. Chronologiczne ramy występowania typu Almgren 172 jako całości są dość szerokie, obejmują, bowiem fazę C_2 i początki okresu wędrówek ludów[216]. Najnowsza typologia zapinek Almgren 172 pozwala jednak na uściślenie datowania poszczególnych wariantów. Na tej podstawie okaz z grobu I.P.222 (Ryc. 14:a), który reprezentuje wariant IIIB, obejmujący krótkie egzemplarze z taśmowatym, facetowanym kabłąkiem, można datować na wczesny odcinek fazy D[217]. Natomiast zapinkę z grobu I.P.307 (Ryc. 14:e) trzeba uznać za szczególną wersję typu Almgren 172, łączącą formę wariantu I tego typu z tzw. martwą sprężyną, charakterystyczną dla typu Almgren 168[218]. Zabytki, towarzyszące tej fibuli (paciorki „ze złotą wkładką" TM 387 oraz pierścionki Beckmann 16 i 26b – Ryc. 14:d.i.j) wskazują na stosunkowo wczesne datowanie, najprawdopodobniej na fazę C_3[219].

Na tę samą fazę można datować kuszowatą zapinkę z pełną pochewką i z kabłąkiem zdobionym poprzecznymi wałeczkami z grobu I.HB.91 (Ryc. 14:k) – którą można zaliczyć do tzw. zapinek gąsienicowatych (*Raupenfibeln*), a dokładniej do wariantu 1. ich serii I[220]. Licznie występujące w kulturze wielbarskiej zapinki gąsienicowate datowane są na fazy C_2–D[221], podobna chronologia przyjmowana jest dla *Raupenfibeln* w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym[222]. Zabytki towarzyszące egzemplarzowi z Miętkich przedstawiają jednak znacznie szersze spektrum: okucie końca pasa typu J.II.3[223] (Ryc. 14:m) sugeruje datowanie na młodszy okres wpływów rzymskich[224], natomiast sprzączka z owalną, pogrubianą ramą AH.16 (Ryc. 14:o) i dwa bursztynowe paciorki bębenkowe TM.400 (Ryc. 14:l) wskazują na koniec okresu wpływów rzymskich lub wczesny okres wędrówek ludów (fazy C_3–D)[225]. Za jeszcze późniejszym datowaniem przemawia naszyjnik z brązowego pręta z hakowym zapięciem (Ryc. 14:n), reprezentujący formę pojawiającą się w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym na przełomie wczesnego i późnego okresu wędrówek ludów[226], ale charakterystyczną przede wszystkim dla rozwiniętej grupy olsztyńskiej[227]. W sumie wyposażenie grobu I.HB.91 odzwierciedla pozycję etapu II jako niehomogenicznego stadium przejściowego pomiędzy kulturą bogaczewską a grupą olsztyńską.

Zupełnie wyjątkową formą zachodniobałtyjskich zapinek kuszowatych z pełną pochewką są tzw. zapinki z gwiaździstą nóżką (*Sternfußfibeln*), które na Sambii, w Natangii i Nadrowii są przewodnią formą kultury Dollkeim/Kovrovo w fazie D[228]. Na Pojezierzu Mazurskim fibule takie występowały natomiast wyraźnie rzadziej[229]. Zgodnie z tym rozprzestrzenieniem w Miętkich znaleziono tylko jeden egzemplarz „klasycznego" typu II

[211] A. Bitner-Wróblewska 2001, 107–117, ryc. 27–29.
[212] A. Bitner-Wróblewska 2000, 157–160, ryc. 4.
[213] W. Nowakowski 2010, 33–34.
[214] A. Bitner-Wróblewska 2000, 164–165.
[215] O. Almgren 1897, 194, tabl. VII:172; por. J. Schuster 2004, 88–91, ryc. 3, 5.
[216] A. Kokowski 1998, 723; J. Schuster 2004, 88–91; por. P. Szymański 2006, 371; 2013, 20; 2018, 98; M. Woźniak 2011, 183–184.
[217] I. Szter, A. Wiśniewska, M. Woźniak 2018, 158–160, 173, 181 nr 55, ryc. 6–9.
[218] O. Almgren 1897, 78, tabl. VII:168; I. Szter, A. Wiśniewska, M. Woźniak 2018, 160, ryc. 6.
[219] Por. I. Szter, A. Wiśniewska, M. Woźniak 2018, 170; również M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 64–65, tab. 8; Ch. Beckmann 1969, 33, 42, tabl. 1:16, 2:29, 11:16, 14:29; K. Czarnecka 1989, ryc. 2.
[220] Por. M. Tuszyńska 1988, 179, ryc. 4:1–4.
[221] M. Tuszyńska 1988, 183; A. Kokowski 1998, 655, 687, ryc. 2:n; M. Mączyńska 2011, 92.
[222] Por. P. Szymański 2018, 32–33.
[223] K. Raddatz 1957, 95–97, ryc. 2; por. R. Madyda-Legutko 2011, 55–56, tabl. XXIV, mapa 13 – typ III.6.1.
[224] R. Madyda-Legutko 2011, 55–61; W. Nowakowski 2013, 196; por. A. Bitner-Wróblewska 2007a, 71.
[225] Por. R. Madyda-Legutko 1987, 65–66, 72, tabl. 19; M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 68–69, tabl. 15:400.
[226] Naszyjnik z hakowym zapięciem znaleziono na sambijskim cmentarzysku Dollkeim, grób 92, razem z „trójpalczastą" zapinką płytkową z fazy E_1 (O. Tischler, H. Kemke 1902, 21, tabl. VI:21, XV:13; V. Hilberg 2009, 205–209, 518 lista 8A nr 3).
[227] J. Okulicz 1988, 122, ryc. 9:a.b; J. Kowalski 2000, 223–224; B. Konty, J. Okulicz-Kozaryn, M. Pietrzak 2011, 67–69.
[228] N. Åberg 1919, 29–36, ryc. 15–21; A. Bitner-Wróblewska 1991; 2001, 59–65.
[229] A. Bitner-Wróblewska 1991, ryc. 7; 2001, ryc. 11, 12; W. Nowakowski 1996, mapa 9; 1998a, 56, tabl. 26:542.

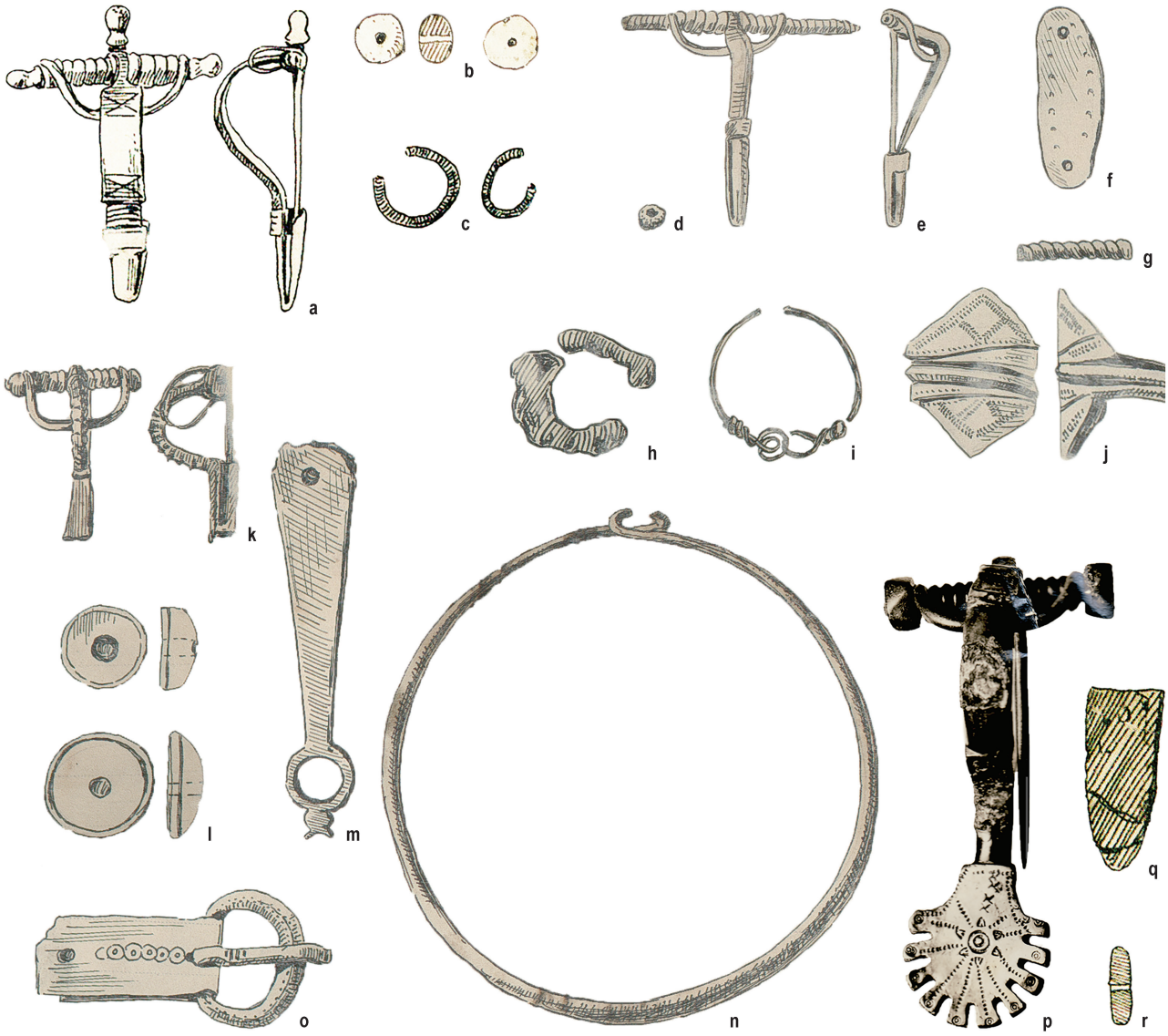

Ryc. 14. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z etapu II: a–c – grób I.P.222; d–j – grób I.P.307; k–o – grób I.HB.91; p–r – grób I.P.273. a, c, e, g, i–k, m–q – brąz (p – brąz/srebro); f, h – żelazo; d – szkło; b, l, r – bursztyn

Fig. 14. M i ę t k i e , Szczytno County. Grave assemblages of Stage II: a–c – grave I.P.222; d–j – grave I.P.307; k–o – grave I.HB.91; p–r – grave I.P.273. a, c, e, g, i–k, m–q – bronze (p – bronze/silver); f, h – iron; d – glass; b, l, r – amber

(Ryc. 14:p)[230], datowanego na wczesny okres wędrówek ludów[231].

Kolejna kuszowata zapinka z pełną pochewką z Miętkich, z grobu I.P.34, miała płaski kabłąk i długą, nóżkę sięgającą daleko poza krótką pochewkę (Ryc. 15:b), co jest charakterystyczną cechą typu *Schönwarling/Skowarcz*[232], datowanego w kręgu bałtyjskim przede wszystkim na początek okresu wędrówek ludów (faza D_1), czyli na koniec IV i początek V wieku[233]. Okazowi z Miętkich towarzyszyła zapinka typu *Dollkeim/Kovrovo* (Ryc. 15:a), obejmującego kuszowate zapinki z długą masywną pochewką, przedstawiające lokalną formę, o zasięgu ograniczonym do wybrzeży wschodniego Bałtyku i wysp bałtyckich[234]. Ich czas występowania przypadał na wydzielone przez A. Bitner-Wróblewską stadia 2–3, pokrywające się z pełną fazą D, sięgającą od końca IV po połowę V wieku[235]. Do

[230] Por. A. Bitner-Wróblewska 1991, 82 nr 23; 2001, 186 nr 52.

[231] A. Bitner-Wróblewska 2001, 64, 118–120, ryc. 32, tabl. 59.

[232] M. Schulze-Dörrlamm 1986, 650–652, ryc. 72–74; A. Bitner-Wróblewska 2001, 34, tabl. III:1.2, IV:10, V:1–8.

[233] A. Bitner-Wróblewska 2001, 36–40, ryc. 3, 4.

[234] A. Bitner-Wróblewska 2001, 43–55, ryc. 7, 8, tabl. XI:1, XII:1.2. 7.8, XIV:1–3.

[235] A. Bitner-Wróblewska 2001, 118–119, tabl. LIX; por. J.A. Prassolow, K. Skvortsov 2020, 63.

typu *Dollkeim/Kovrovo* należy większość kuszowatych zapinek z pełną pochewką z Miętkich[236]. Skład zespołów, w których występowały, odpowiada na ogół przyjętemu datowaniu tego typu[237].

Jedna z fibul typu *Dollkeim/Kovrovo* została znaleziona w grobie I.P.418 (Ryc. 15:j), najbogatszym zespole etapu II[238]. Towarzyszyła jej bransoleta z pełnymi, kolbowatymi zakończeniami (Ryc. 15:e), odpowiadająca egzemplarzom z 3. etapu funkcjonowania cmentarzyska *Linkuhnen* w delcie Niemna, datowanego na fazy D–E_1[239]. W grobie I.P.418 znaleziono również naszyjnik z brązowego pręta, z zapięciem w postaci haczyka i owalnej płytki z otworem (Ryc. 15:k), przypominający okazy z młodszego okresu wpływów rzymskich[240], natomiast dwa bębenkowe paciorki bursztynowe TM.400 (Ryc. 15:i) są charakterystyczne dla fazy D[241]. Z kolei sprzączka z owalną, poprzecznie żeberkowaną ramą, z kolcem z metopą u nasady i ze stosunkowo długą skuwką z półkoliście wciętymi brzegami (Ryc. 15:f), odpowiada już stylistyce późnego okresu wędrówek ludów[242]. Grób I.P.418 trzeba więc uznać za kolejny zespół potwierdzający chronologiczną pozycję etapu II nekropoli w Miętkich, sytuującego się pomiędzy młodszym okresem wpływów rzymskich (fazy C_1–C_2) a rozwiniętym późnym okresem wędrówek ludów (fazy E_2–E_3).

Kolejnym, godnym uwagi zespołem z zapinką typu *Dollkeim/Kovrovo* jest grób I.P.443, w którym znaleziono również nerkowatą sprzączkę z krzyżowatym kolcem i półokrągłą, pudełkową skuwką, stanowiącą formę przewodnią grupy olsztyńskiej w późnych stadiach fazy E[243]. Zespół ten wskazuje, że zapinki typu *Dollkeim/Kovrovo* mogły na Pojezierzu Mazurskim pozostawać w użyciu wyraźnie dłużej niż na „macierzystej" Sambii.

Szczególną formą kuszowatych zapinek z pełną pochewką są dwa żelazne okazy z półkolistym kabłąkiem o prostokątnym przekroju, z grobów I.HB.103 (Ryc. 15:l) i I.P.200, reprezentujące typ *Praga-Vilkonys*[244]. Do tego typu można zaliczyć jeszcze tylko jeden egzemplarz z Mazur, z cmentarzyska w Spychówku[245]. Dalsze znaleziska z zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego pochodzą z kultury sudowskiej[246], z płaskich cmentarzysk środkowej Litwy, a przede wszystkim z kultury kurhanów wschodniolitewskich[247]. Datowane są na drugą połowę V i początek VI wieku[248], co – w przybliżeniu – odpowiada fazie E_1 na Pojezierzu Mazurskim. W grobie I.HB.103 w Miętkich zapince tego typu towarzyszyło natomiast szerokie, językowate okucie końca pasa zdobione stempelkami (Ryc. 15:q), wskazujące na wcześniejsze datowanie na fazę D[249]. Daje to podstawę do uznania nielicznych egzemplarzy typu *Praga-Vilkonys* z Mazur za współczesne okazom o analogicznie uformowanym kabłąku, występującym u schyłku okresu wpływów rzymskich i w początkach okresu wędrówek ludów, od Dunaju po Gotlandię[250]. Mazurskie znaleziska tworzyły, być może, ogniwo łączące wczesne zapinki z zachodniej części basenu Bałtyku z nieco późniejszymi fibulami z kultury kurhanów wschodniolitewskich. Przyjmując taką interpretację można mazurskie zapinki typu *Praga-Vilkonys* datować na fazę D i traktować jako współczesne fibulom typu *Schönwarling/Skowarcz* i *Dollkeim/Kovrovo*.

Za nieco późniejszą trzeba uznać żelazną zapinkę z grobu I.P.398 – kuszowatą z taśmowatym kabłąkiem i długą, wąską nóżką, zaopatrzoną w długą, pełną pochewkę (Ryc. 15:r), reprezentującą typ *Ramersdorf*, datowany na 2. połowę V i początek VI wieku oraz występujący na szerokim obszarze od Wezery po Wisłę oraz na Wyspach Duńskich i w południowej Skandynawii[251]. Fibula z Miętkich, którą można umieszczać w fazach D/E–E_1[252], była najprawdopodobniej importem z zachodniej części basenu Bałtyku.

Listę fibul z etapu II w Miętkich zamykają najwcześniejsze zapinki płytkowe z trzema „palcami" (*Dreiknopf-Bügelfibeln* – Ryc. 16:a–c)[253], w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym wyznaczające jednocześnie najwcześniejszy horyzont późnego okresu wędrówek ludów[254]. Na podstawie zespołów z grupy gołdapskiej oraz z końcowej fazy kultury Dollkeim/Kovrovo, w których występowały, między innymi, z egzemplarzami typu *Dollkeim/Kovrovo*, można określić ich chronologię na fazy D_2–D/E[255], choć niektóre znaleziska sugerują zarówno ich nieco wcześ-

[236] I.B.18, I.HB.4, I.P.34, I.P.41, I.P.66, I.P.418, I.P.443, zapewne także zachowane we fragmentach I.HB.33 (2 egz.) i I.P.301. Dodać tu można zapinkę z grobu II.P.27, reprezentującą tzw. wariant litewski.

[237] Por. W. Nowakowski 2013, 145–146.

[238] W. Nowakowski 2022, 236–237, tabl. 58.

[239] N. Gossler, Ch. Jahn 2019, 233–235, tabl. 94:3.

[240] Por. E. Hollack, F.E. Peiser 1904, tabl. I:7a.

[241] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 68–69.

[242] Por. E. Riemer 2000, 139–142, tabl. 37.

[243] N. Åberg 1919, 106–110; por. W. Nowakowski 1998a, 73.

[244] A. Bliujienė 2006, 133, 139 aneks 1, ryc. 5.

[245] E. Hollack, F.E. Peiser 1904, 24; por. J. Jaskanis 2013, 126.

[246] J. Jaskanis 2013, 126–127.

[247] A. Bliujienė 2006, 139 aneks 1.

[248] A. Bliujienė 2006, 133; por. J. Jaskanis 2013, 127.

[249] Por. A. Bitner-Wróblewska 2001, 109–111, 117, ryc. 28, tabl. LXIX.

[250] Por. M. Mączyńska 2011, 96, tabl. 36 – typ FB 10; B. Nerman 1935, 68, 100, tabl. 35:363–365; A. Böhme 1972, 35, tabl. 23:921.922; R.M. Swoboda 1973, 80, ryc. 1:1.

[251] M. Schulze-Dörrlamm 1986, 597–600, ryc. 6:712, lista 1; A. Krzyszowski, J. Schuster 2009, 133–134, ryc. 18, 19.

[252] Por. A. Bitner-Wróblewska 2001, 120, tabl. 59.

[253] I.B.2a, I.HB.35, I.HB.86, I.HB.87 (2 egz.), I.HB.108 (2 egz.), I.HB.110, I.HB.135.

[254] Por. J. Kowalski 1991, 73–74, ryc. 2; 2000, 213; W. Nowakowski 1996, 54, tabl. 107.

[255] P. Szymański 2018, 88; por. A. Bitner-Wróblewska 2001, 119–120 – fazy 2.–3.

Ryc. 15. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z etapu II: a–d – grób I.P.34; e–k – grób I.P.418; l–q – grób I.HB.103; r–u – grób I.P.398. m – glina; a–h, j, k, q – brąz; l, p, r, t – żelazo; i, n, o, u – bursztyn; s – poroże

Fig. 15. M i ę t k i e , Szczytno County. Grave assemblages of Stage II: a–d – grave I.P.34; e–k – grave I.P.418; l–q – grave I.HB.103; r–u – grave I.P.398. m – clay; a–h, j, k, q – bronze; l, p, r, t – iron; i, n, o, u – amber; s – antler

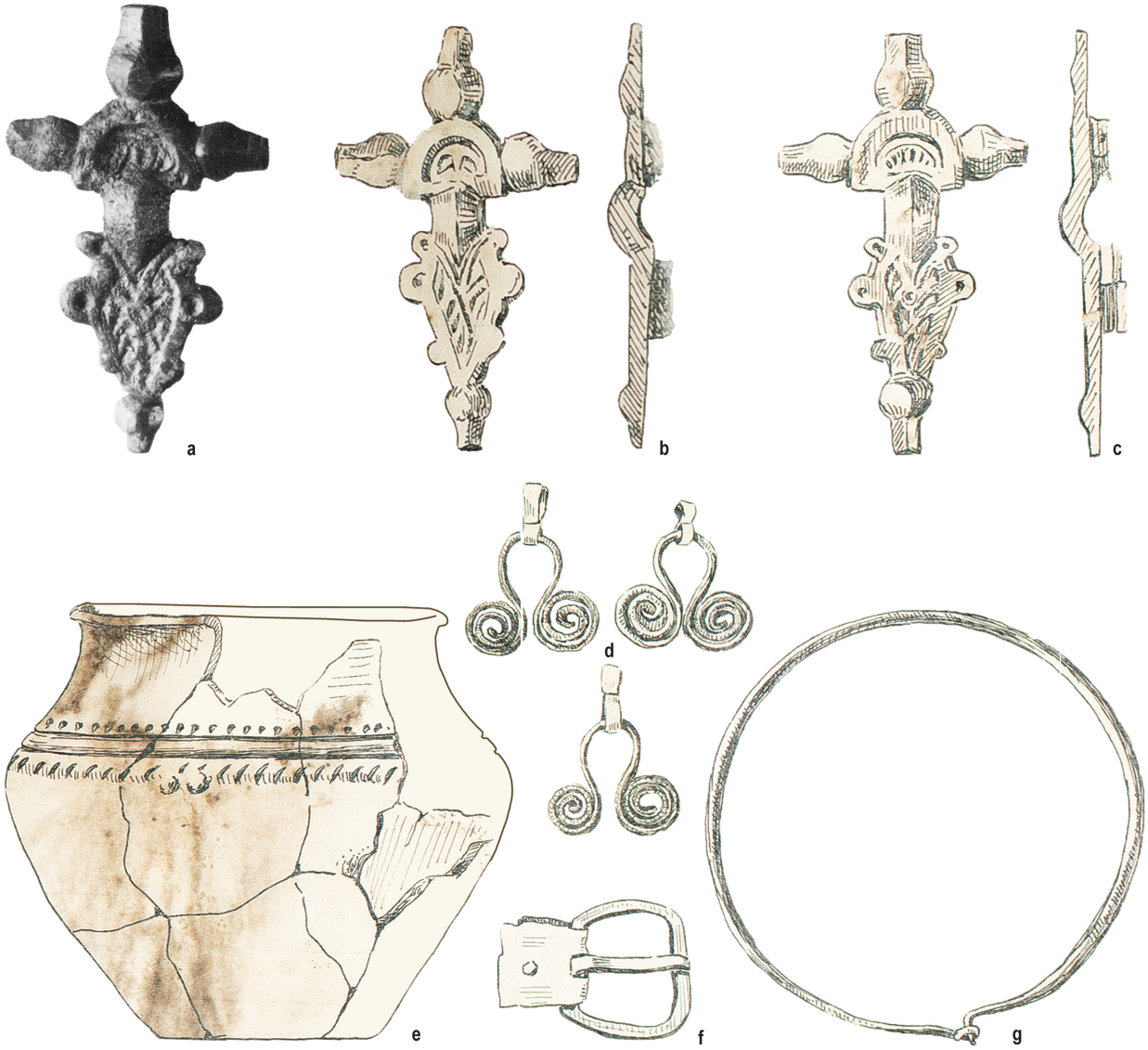

Ryc. 16. Miętkie, pow. szczycieński. Zespoły z trójpalczastymi zapinkami płytkowymi: a – grób I.HB.135; b – grób I.HB.87; c–g – grób I.HB.108. e – glina; a–d, f, g – brąz

Fig. 16. Miętkie, Szczytno County. Grave assemblages with radiate-headed plate brooches with three knobs: a – grave I.HB.135; b – grave I.HB.87; c–g – grave I.HB.108. e – clay; a–d, f, g – bronze

niejsze[256], jak i wyraźnie późniejsze datowanie[257]. Do tych ostatnich należy też grób I.HB.108 z Miętkich, w którym zapince „trójpalczastej" towarzyszyły trzy zawieszki binoklowate (Ryc. 16:d), charakterystyczne dla grupy olsztyńskiej i występujące przede wszystkim w fazie E_{2b}[258].

Na wczesny okres wędrówek ludów datowane są szerokie, językowate okucia końca pasa, zdobione odciskami stempelków, często układających się w motyw gwiazdy. Stanowią one jedną z przewodnich form kultury Dollkeim/Kovrovo w fazie D[259], natomiast na Pojezierzu Ma-

[256] Por. *Schlakalken* III, grób 39, z kuszowatą zapinką z podwiniętą nóżką (por. V. Hilberg 2009, 488–489, ryc. 10:42; A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, Schlakalken.008-009).

[257] Por. Wólka Prusinowska, grób 84, z ostrogą z haczykami zagiętymi do wewnątrz (V. Hilberg 2009, 447 ryc. 10:37; A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, Pruschinowen Wolka.010); na temat datowania takich ostróg – W. Nowakowski 2004a, 412, z zebraną literaturą.

[258] Por. M. Rudnicki 2019, 136–138.

[259] Por. O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. XI; N. Åberg 1919, 33–34, ryc. 25–27; W. Nowakowski 1996, 53, tabl. 107; A. Bitner-Wróblewska 2001, 109–113, ryc. 28, 29 – typ *Samland*; R. Madyda-Legutko 2011, 91, tabl. 42:7–10 – wariant VI.12/2.

zurskim występują stosunkowo rzadko[260], najprawdopodobniej, przynajmniej w części, jako importy z Sambii. W Miętkich znaleziono trzy okazy – najprostszą formę reprezentował niezdobiony egzemplarz z grobu I.P.273[261] (Ryc. 14:q), w którym towarzyszyła mu zapinka z gwiaździstą nóżką (Ryc. 14:p), również charakterystyczna dla tej kultury. Okucie z grobu I.HB.103 (Ryc. 15:q), znalezione razem z fibulą typu *Praga-Vilkonys* (Ryc. 15:l), nosiło natomiast ornament złożony z rzędów odcisków trójkątnego stempelka. Stosunkowo skromnie, bo tylko liniami rytymi wzdłuż brzegów, był zdobiony okaz z grobu I.P.39 – być może był to wynik odchodzenia od sambijskich wzorców, bo w grobie, z którego pochodziło to okucie, znaleziono również tzw. późną zapinkę kuszowatą z podwiniętą nóżką[262], typową dla faz E_{2b}–E_3. Skład tego zespołu można więc uznać za kolejny argument na rzecz „nieostrych" granic etapu II; z drugiej jednak strony specyfika funkcjonowania *Prussia-Museum* w okresie międzywojennym nie pozwala wykluczyć przemieszania materiałów w magazynie.

Kolejną formą, którą można łączyć z etapem II cmentarzyska w Miętkich, są wykonywane w ręku, półkuliste („bębenkowe") paciorki bursztynowe typu TM.400[263], uważane za formę charakterystyczną dla zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego w fazie D[264]. Zdecydowana większość okazów wystąpiła w Miętkich w zespołach bez datowników, w kilku przypadkach znaleziono je jednak w kontekście jednoznacznie odpowiadającym etapowi II. Były to przede wszystkim opisane wyżej groby I.HB.91 (Ryc. 14:l) i I.P.418 (Ryc. 15:i), można tu też dodać grób I.HB.4, w którym „bębenkowemu" okazowi typu TM.400 towarzyszyła zapinka typu *Dollkeim/Kovrovo*. Czas występowania omawianych paciorków w pojedynczych przypadkach wykraczał jednak poza chronologiczne granice etapu II: w grobie I.P.208 razem z paciorkiem „bębenkowym" znaleziono fragmenty naczynia typu ID z młodszego okresu wpływów rzymskich, z kolei w grobie I.P.77a paciorek taki odkryto w dwustożkowym naczyniu wazowatym[265], charakterystycznym już dla etapu III.

Ceramika, którą można przypisać etapowi II, również dobrze ilustruje jego „przejściowy" charakter. Najlepiej poświadczoną grupą naczyń są bowiem – występujące już w fazie I – wazy typów III.1–2, znajdowane razem z zapinkami typu *Dollkeim/Kovrovo* i typu *Praga-Vilkonys* (Ryc. 15:m), a także z „bębenkowymi" paciorkami bursztynowymi TM.400. W podobnych zestawach wystąpiły także naczynia charakterystyczne już dla następnej fazy III: w dwóch zespołach fibulom typu *Dollkeim/Kovrovo* towarzyszyły niewysokie, wazowate naczynia ze stożkowatym brzuścem i cylindryczną szyjką – forma ta charakterystyczna jest już dla grupy olsztyńskiej. Także paciorki TM.400 znajdowano w zespołach z naczyniami właściwymi dla etapu III – oprócz wspomnianego wyżej grobu I.P.77a był to grób I.P.277, w którym razem z paciorkiem bursztynowym znaleziono „doniczkowaty" garnek. Podobny garnek, ale o esowatym profilu, pochodził z grobu I.HB.35, z „trójpalczastą" zapinką płytkową.

Podsumowanie rozważań na temat etapu II cmentarzyska w Miętkich sprowadza się właściwie do powtórzenia uwag, zgłoszonych na wstępie: można mu jednoznacznie przypisać tylko zespoły zawierające zabytki precyzyjnie osadzone w interregionalnej chronologii środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, brak natomiast form, których czas występowania zamykałby się ściśle w jego ramach chronologicznych – dotyczy to także najbardziej, jak się wydaje, typowych bursztynowych paciorków „bębenkowych" TM.400. Opisywany etap można więc definiować wyłącznie jako horyzont przejściowy (fazy C_3–E_1) pomiędzy kulturą bogaczewską z młodszego okresu wpływów rzymskich (fazy C_1–C_2) a grupą olsztyńską z rozwiniętego późnego okresu wędrówek ludów (fazy E_2–E_3), co w chronologii absolutnej odpowiadałoby latom ok. 300/310–525/535[266].

Etap III (fazy E_2–E_3)

Ostatni etap funkcjonowania nekropoli w Miętkich można zdefiniować stosunkowo prosto, jako odpowiadający okresowi rozkwitu grupy olsztyńskiej, charakteryzującemu się występowaniem licznych zapinek płytkowych[267] (Ryc. 17:a.f.g), datowanych na fazy E_2–E_3[268]. Towarzyszyły im okrągłe[269] (Ryc. 18:a.j; 21:b), rozetowe[270] (Ryc. 18:b)

[260] Por. N. Åberg 1919, 161, ryc. 23; W. Nowakowski 1998a, 75, ryc. 25:230; P. Szymański 2005, 38–39, tabl. IX:11.

[261] N. Åberg 1919, 161, nr 72.

[262] N. Åberg 1919, 154, nr 117.

[263] I.HW.IX, I.HB.4, I.HB.19, I.HB.30, I.HB.34, I.HB.91, I.HB.93, I.HB.104, I.HB.122, I.P.26, I.P.77a, I.P.164, I.P.201, I.P.203-204, I.P.208, I.P.210 (2 egz.), I.P.277, I.P.300, I.P.302 (2 egz.), I.P.410, I.P.413, I.P.418 – por. M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 68–69, tabl. 15:400.

[264] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 68–69; por. J. Heydeck 1888, 182, tabl. IX; O. Tischler, H. Kemke 1902, 24; N. Åberg 1919, 37; A. Bitner-Wróblewska 2007a, 65–66, tabl. I:2b/6; XLVI:91A/1, LXIII:121/1; P. Szymański 2018, 37–38, tabl. 22, 39, 77.

[265] Toporne określenie „naczynie wazowate" musiało zostać zastosowane do okazów z okresu wędrówek ludów dla odróżnienia ich od „waz" z okresu wpływów rzymskich.

[266] J. Kowalski 1991, 73–74, ryc. 8; 2000, 221–222; A. Bitner-Wróblewska 2001, 115–120, tabl. 59; por. J. Tejral 1988, 295.

[267] I.HB.40 (2 egz.), I.HB.46, I.HB.84, I.HB.86 (2 egz.), I.HB.89 (2 egz.), I.HB.136, I.HB.144 (2 egz.), I.P.8, I.P.110, I.P.424, I.P.455, I.P.462 (2 egz.), I.P.579 (2 egz.), I.P.587 (2 egz.), I.P.604 (2 egz.), I.P.629, II.P.73 (2 egz.) – por. V. Hilberg 2009, 441–451, tabl. 23–25.

[268] V. Hilberg 2009, 441; por. W. Nowakowski 2022, 41–44.

[269] I.HW.IX, I.HB.23, I.HB.79, I.HB.149 (2 egz.), I.P.504 (2 egz.), I.P.609 (2 egz.), zapewne także I.P.580 i I.P.608 (2 egz.) – por. A. Grzegorczyk 2015, 26–29, ryc. 13:1.2 – typ II.

[270] I.HB.3, I.HB.77 (2 egz.), I.HB.81, I.P.625 – por. A. Grzegorczyk 2015, 45–46, ryc. 23:2 – typ X.

Ryc. 17. Miętkie, pow. szczycieński. Zespoły z etapu III: a–d – grób I.HB.144; e, f – grób I.P.455; g–l – grób I.P.462. a–j, l – brąz; d, k – szkło
Fig. 17. Miętkie, Szczytno County. Grave assemblages of Stage III: a–d – grave I.HB.144; e, f – grave I.P.455; g–l – grave I.P.462. a–j, l – bronze; d, k – glass

i krzyżowate[271] (Ryc. 17:e) zapinki tarczowe, kuszowate fibule zdobione na końcu nóżki metopą ze skośnym krzyżem[272] (*Schlusskreuzfibeln* – Ryc. 18:g.k) i zapinki szczeblowe (*Armbrustsprossenfibeln*), reprezentujące pełne spektrum rozwoju stylistycznego[273] (Ryc. 18:c, 19:b.c.g.k). Dodać tu trzeba późne fibule kuszowate z podwiniętą nóżką i szerokim, taśmowym kabłąkiem, zdobione pierścieniami nacinanego drutu i nakładkami z wytłaczanej blachy, reprezentowane w Miętkich przez tylko jedną parę

[271] I.HB.6, I.HB.9, I.HB.65 (2 egz.), I.HB.71 (2 egz.), I.P.455, I.HB.45, I.HB.52 (2 egz.) – por. A. Grzegorczyk 2015, 47–48, ryc. 24 – typ XII.
[272] I.HB.11, I.HB.90 (2 egz.), I.HB.137 (2 egz.), II.P.58-59,
[273] I.HB.21, I.HB.37, I.HB.38, I.HB.51 (2 egz.), I.HB.59, I.HB.74, I.P.40, I.P.492, I.P.568 (2 egz.).

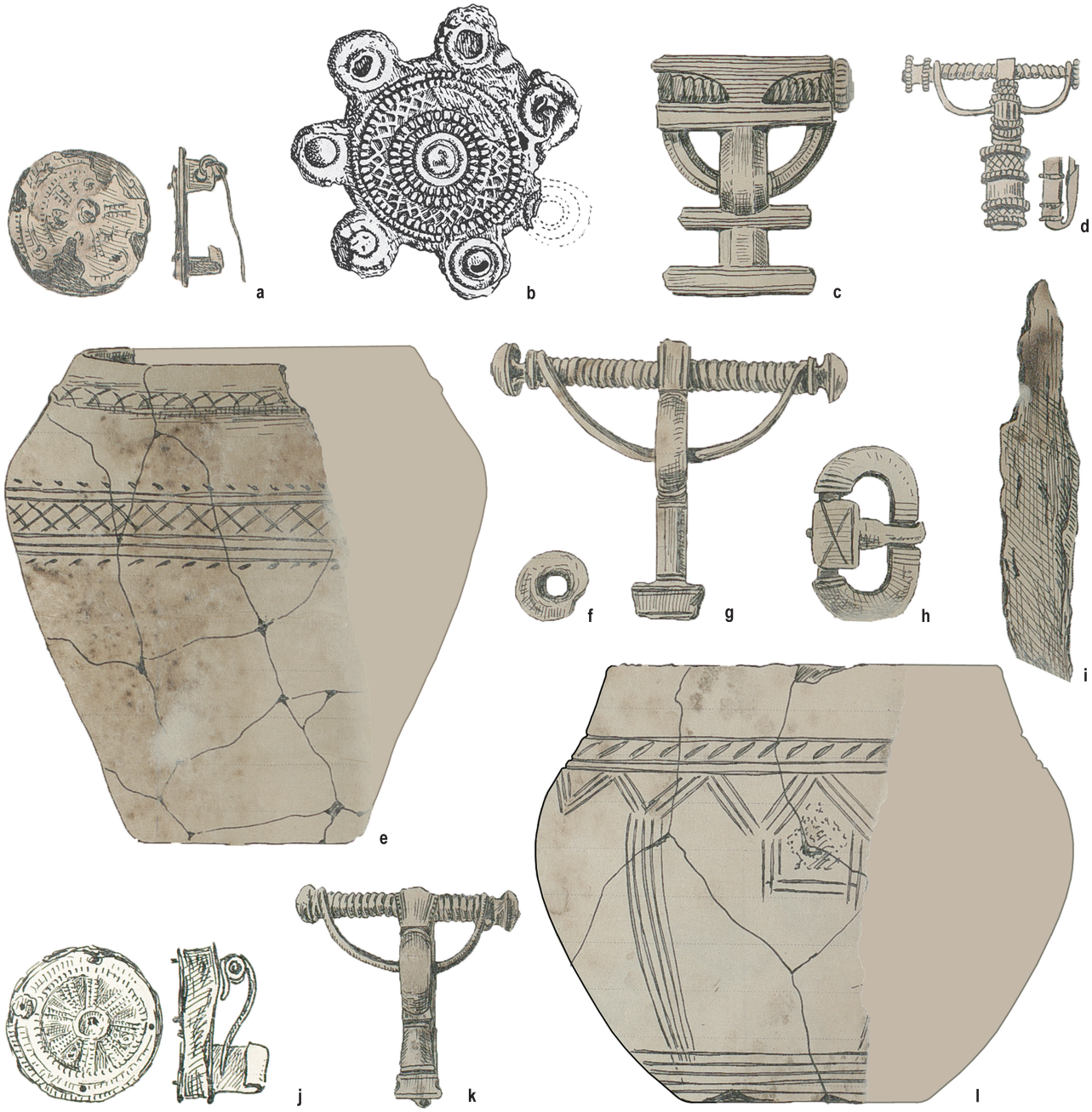

Ryc. 18. Miętkie, pow. szczycieński. Zespoły z etapu III: a – grób I.HB.149; b – grób I.P.625; c – grób I.HB.59; d – grób I.P.39; e–i – grób I.HB.90; j – grób I.P.647; k, l – grób I.HB.137. e, l – glina; a–d, g, h, j, k – brąz; i – żelazo; f – bursztyn

Fig. 18. Miętkie, Szczytno County. Grave assemblages of Stage III: a – grave I.HB.149; b – grave I.P.625; c – grave I.HB.59; d – grave I.P.39; e–i – grave I.HB.90; j – grave I.P.647; k, l – grave I.HB.137. e, l – clay; a–d, g, h, j, k – bronze; i – iron; f – amber

(Ryc. 18:d). Mimo wyraźnych związków stylistycznych z egzemplarzami z młodszego okresu wpływów rzymskich są one formą typową dla grupy olsztyńskiej[274] i datowane na drugą połowę VI i VII stulecie[275].

Charakterystyczne dla etapu III są również takie ozdoby, jak zawieszki binoklowate z brązowego drutu[276] (*Brillenanhänger* – Ryc. 17:j, 21:o), czy szklane paciorki „brodawkowe"[277] (*Warzenperlen* – Ryc. 17:d.k), a także

[274] Por. N. Åberg 1919, 24–25, ryc. 4–6; E. Šturms 1950, ryc. 1.

[275] J. Kowalski 1991, 74, 80, ryc. 2; 2000, 214–216, 222–223; por. Ch. Jahn 2016, 158; N. Gossler, Ch. Jahn 2018, 125; P. Szymański 2017, 245, ryc. 5.

[276] I.HB.10 (4 egz.), I.HB.40, I.HB.71 (3 egz.), I.HB.108 (3 egz.), I.P.355, I.P.462, I.P.497 (3 egz.), I.P.542, I.P.592.

[277] I.HB.144, I.P.148 (2 egz.), I.P.462 (przynajmniej 15 egz.), I.P.497 (6 egz.), I.P.543 (liczba nieustalona), I.P.587 (7 egz.).

Ryc. 19. Miętkie, pow. szczycieński. Zespoły z etapu III: a–f – grób I.HB.51; g–j – grób I.P.492; k–p – grób I.P.568. a – glina; b–p – brąz
Fig. 19. Miętkie, Szczytno County. Grave assemblages of Stage III: a–f – grave I.HB.51; g–j – grave I.P.492; k–p – grave I.P.568. a – clay; b–p – bronze

części pasa, przede wszystkim sprzączki z krzyżowatym kolcem[278] (*Kreuzdornschnallen* – Ryc. 17:c, 18:h) i lancetowate okucia zakończeń rzemieni[279] (Ryc. 17:b, 19:j) – datowanie tych wszystkich zabytków na fazy E_2–E_3 jest powszechnie akceptowane. Równie jasny obraz

[278] I.HB.11, I.HB.12, I.HB.38, I.HB.90, I.HB.144, I.HB.145, I.HB.146, I.HB.znal. luźne, I.P.40, I.P.443, I.P.492.

[279] I.HB.38, I.HB.65, I.HB.84 (2 egz.), I.HB.144, I.P.492.

Ryc. 20. Miętkie, pow. szczycieński. Naczynia z etapu III: a – grób I.P.449; b – grób I.P.660; c – grób I.HB.48; d – grób I.P.464; e – znalezisko HX.18

Fig. 20. Miętkie, Szczytno County. Vessels of Stage III: a – grave I.P.449; b – grave I.P.660; c – grave I.HB.48; d – grave I.P.464; e – find HX.18

przedstawia ceramika, występująca w etapie III: sporadycznie spotykane już wcześniej, w etapie II, naczynia wazowate są teraz zaopatrywane w charakterystyczne, prostokątne (*Fensterurnen*[280] – Ryc. 20:a) lub okrągłe (*Lochurnen*[281] – Ryc. 19:a) otwory; te ostatnie zdarzają się także na garnkach[282]. Specyficzną, bardzo licznie reprezentowaną formą są też cienkościenne puchary na pustej nóżce[283] (Ryc. 20:b–e, 22:f).

Mimo tak bogatego zestawu charakterystycznych form ogromnym problemem jest wyznaczenie końca etapu III cmentarzyska w Miętkich, co – biorąc pod uwagę, że nekropola jest reprezentatywna dla grupy olsztyńskiej – zmusza do weryfikacji datowania zaniku tej jednostki archeologicznej. Stosunkowo wiele znalezisk z Miętkich wydaje się bowiem mieć metrykę późniejszą, niż 2. połowa VII wieku, przyjmowana konwencjonalnie jako czas zaniku tej grupy[284]. Należą do nich najpóźniejsze warianty wspomnianych wyżej zapinek szczeblowych (*Armbrussprossenfibeln*), stanowiących jedną z „wizytówek" grupy olsztyńskiej[285]. W grobie I.HB.59 znaleziono okaz z szerokimi płytkami i z dodatkowym „szczeblem" na główce oraz z imitacją cięciwy z profilowanej blachy (Ryc. 18:c), odpowiadający wariantowi IVB[286], występującemu szczególnie licznie w grupie olsztyńskiej[287], ale reprezentowanemu również na Sambii i w grupie elbląskiej[288]. Pojedyncze okazy zarejestrowano także na wczesnosłowiańskich stanowiskach leżących między

[280] I.HB.28, I.P.449, I.P.469, I.P.522.
[281] I.HB.51, I.HB.67, I.P.602, II.P.36-44.
[282] I.B.13, I.P.44, I.P.381, I.P.604.
[283] I.B.11, I.HB.42, I.HB.48, I.HB.126, I.HB.127, I.P.35, I.P.70, I.P.73, I.P.316, I.P.336, I.P.353, I.P.397, I.P.410, I.P.423, I.P.428, I.P.431, I.P.435, I.P.438, I.P.464, I.P.465, I.P.514, I.P.569, I.P.660, II.P.35, II.P.76, X.P.12, X.P.20.
[284] Por. J. Okulicz 1988, 108–109; J. Kowalski 2000, 224.
[285] Por. E. Šturms 1950, ryc. 1; por. M. Rudnicki 2008.
[286] M. Rudnicki 2008, ryc. 12, 13.
[287] M. Rudnicki 2019, 180–181, ryc. 5:12.
[288] B. Kontny 2010.

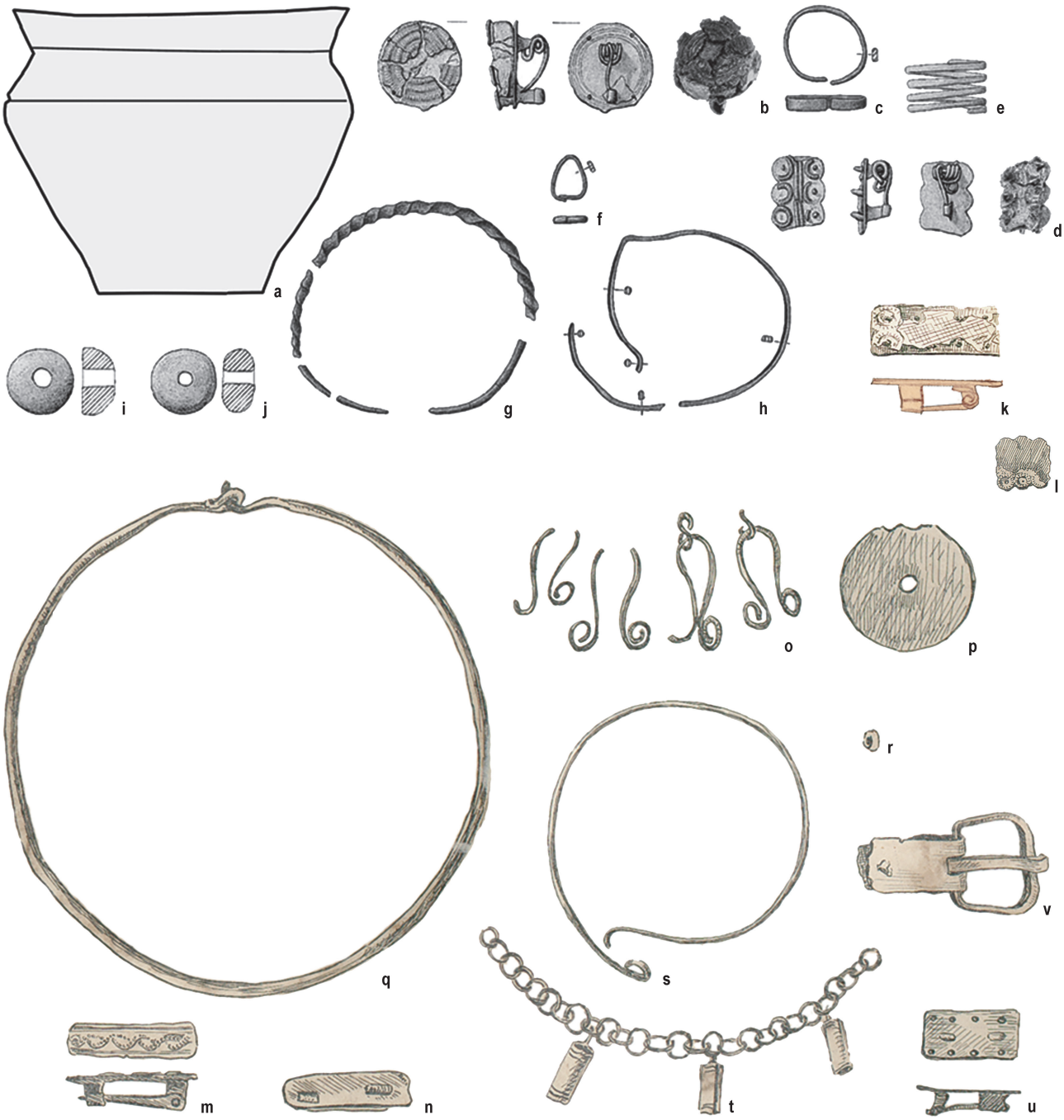

Ryc. 21. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z etapu III: a–j – znalezisko I.HW.IX; k – grób I.HB.43; l – grób I.HB.85; m–q – grób I.HB.10; r–v – grób I.HB.61. a – glina; g – srebro; b, d, k–n, u – brąz/srebro; c, e, f, h, o–q, s–v – brąz; r – szkło; i, j – bursztyn

Fig. 21. M i ę t k i e, Szczytno County. Grave assemblages of Stage III: a–j – find I.HW.IX; k – grave I.HB.43; l – grave I.HB.85; m–q – grave I.HB.10; r–v – grave I.HB.61. a – clay; g – silver; b, d, k–n, u – bronze/silver; c, e, f, h, o–q, s–v – bronze; r – glass; i, j – amber

Odrą a Łabą[289]. Właśnie te ostatnie znaleziska wskazują na późne datowanie zapinek szczeblowych wariantu IVB, a tym samym na przedłużenie czasu trwania końcowej fazy grupy olsztyńskiej, gdyż Słowianie nie pojawili się na tym obszarze przed VIII wiekiem[290].

[289] S. Brather 2001; por. T. Rakowski 2013.

[290] S. Brather 2005, 486–488; por. M. Dulinicz 2001, 206–215; 2006, 275–287.

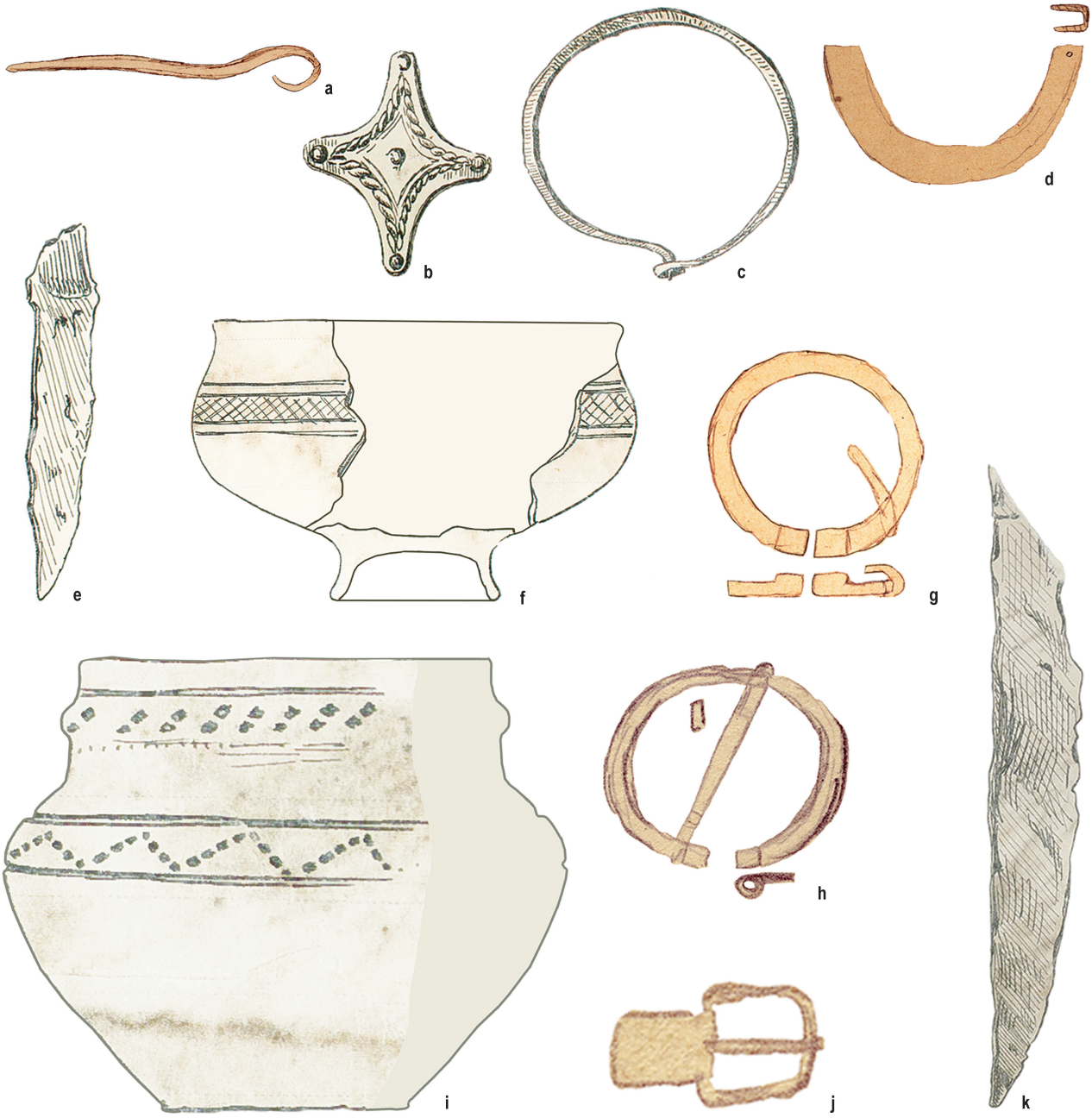

Ryc. 22. M i ę t k i e, pow. szczycieński. Zespoły z etapu III: a–d – grób I.HB.45; e–g – grób I.HB.42; h–k– grób I.P.493. f, i – glina; b, c, j – brąz; a, d, e, g, h, k – żelazo

Fig. 22. M i ę t k i e , Szczytno County. Grave assemblages of Stage III: a–d – grave I.HB.45; e–g – grave I.HB.42; h–k– grave I.P.493. f, i – clay; b, c, j – bronze; a, d, e, g, h, k – iron

Za „opóźnieniem" zaniku grupy olsztyńskiej przemawiają dalsze znaleziska z Miętkich, przede wszystkim kilkanaście zapinek w postaci prostokątnych, płaskich płytek, z przylutowanym od spodu zapięciem[291]. Większość tych znalezisk jest bardzo źle zachowana bądź udokumentowana, ale kilka egzemplarzy tworzy sekwencję stylistyczną. Otwiera ją niewielka fibula z falistymi brzegami, wykładana srebrną, wytłaczaną folią i pierścieniami poprzecznie nacinanego, srebrnego drutu (Ryc. 21:d). Drugiemu egzemplarzowi, o identycznie wycinanych brzegach, brakuje większej części srebrnej wykładziny (Ryc. 21:l), natomiast trzeci (Ryc. 21:k), z dobrze zachowaną srebrną folią, miał już proste brzegi.

[291] I.HW.IX, I.HB.5, I.HB.10 (2 egz.), I.HB.39, I.HB.49 (2 egz.), I.HB.43, I.HB.60 (2 egz.), I.HB.61, I.HB.85, I.HB.128 (2 egz.).

Wszystkie trzy opisane wyżej fibule były zaopatrzone w sprężyny, natomiast kolejne trzy prostokątne okazy wykładane srebrną folią (Ryc. 21:m.n.u)[292] miały konstrukcję zawiaskową. Opisane okazy przypominają tzw. zapinki prostokątne (*Rechteckfibeln*), które od VI wieku po lata panowania dynastii saskiej występowały na rozległym obszarze, sięgającym od Renu[293] po Skandynawię[294]. Owe *Rechteckfibeln* miały z reguły także konstrukcję zawiaskową, były jednak inaczej zdobione: poza nielicznymi wyjątkami ornament był wykonany albo drogą odlewu[295], albo za pomocą punktowania[296]. Odmienna technika zdobienia nie pozwala na jednoznaczne zaliczenie okazów z Miętkich do *Rechteckfibeln*, ale ogólne podobieństwo sugeruje zbliżony, choć raczej nie aż tak długi czas użytkowania.

Kolejnymi zabytkami, których czas występowania – a tym samym również trwanie etapu III – należy, najprawdopodobniej, znacznie przedłużyć, są zapinki podkowiaste. Za najwcześniejsze takie znalezisko z Miętkich można uznać, jak się wydaje, kilkucentymetrowy żelazny kolec z grobu I.HB.45 (Ryc. 22:a), będący najprawdopodobniej igłą właśnie takiej fibuli. Towarzyszył mu trzewik pochwy miecza (Ryc. 22:d), stanowiący naśladownictwo typu *Snartemo-Fairford*, datowanego w Skandynawii na 2. połowę V i początek VI wieku[297], co przemawiałoby za włączeniem całego zespołu do etapu II nekropoli w Miętkich. Mazurskie imitacje typu *Snartemo-Fairford* wydają się jednak nieco późniejsze niż ich skandynawskie wzorce, gdyż podobny okaz znaleziono w Miętkich razem z zapinką płytkową wariantu C typu *Csongrád* (grób I.P.629), a więc z zabytkiem typowym dla etapu III.

Z tego samego czasu pochodzą dwie kolejne zapinki podkowiaste, które znaleziono razem z typowymi naczyniami etapu III: jednej towarzyszył cienkościenny puchar na pustej nóżce (Ryc. 22:f.g), drugiej zaś – popielnica zdobiona odciskami wielozębnego stempla (Ryc. 22:h.i). Obie fibule były wykonane z żelaza i miały zrolowane końce, a tym samym reprezentowały formę o stosunkowo późnej chronologii. Żelazne fibule podkowiaste występowały wprawdzie w zachodniobałtyjskim kręgu kultu rowym już w okresie wpływów rzymskich, jako uproszczone naśladownictwa brązowych okazów zdobionych emalią, ale – podobnie jak ich pierwowzory – wyszły z użycia w III wieku[298]. Pojawiły się ponownie po długiej przerwie, w początkach wczesnego średniowiecza[299]. Ich najprostszą formą były właśnie okazy ze zrolowanymi końcami, rozprzestrzenione na wybrzeżach wschodniego Bałtyku aż po Finlandię i określane z tej racji jako „wschodnie"[300]. Początkowo, w VIII wieku, wykonywano je wyłącznie z żelaza[301], a okazy brązowe weszły w użycie wyraźnie później[302]. Zdaniem C. Engla omawiane fibule pojawiły się na Pojezierzu Mazurskim dopiero w IX wieku[303]. Potwierdzeniem takiego datowania są – znacznie bardziej wiarygodne – wyniki analizy chronologicznej materiałów z cmentarzyska w *Linkuhnen*, według których zespoły z zapinkami podkowiastymi, w tym również z egzemplarzami ze zrolowanymi końcami, należy przypisać do „fazy 7" funkcjonowania tej nekropoli, datowanej już na X wiek[304]. Ustalenia te sugerują możliwość podobnie późnego datowania zapinek podkowiastych z Miętkich, a tym samym – znacznego przedłużenia etapu III. Możliwe byłoby również podobne przesunięcie chronologii pozostałych okazów z kolejnych pięciu cmentarzysk grupy olsztyńskiej[305].

Wyniki analizy chronologicznej nekropoli w Miętkich można porównać z sytuacją obserwowaną na dwóch innych, wielkich cmentarzyskach zachodniobałtyjskich, opublikowanych w ostatnich latach: w obu przypadkach wydzielono na nich fazę przypadającą na lata po – tradycyjnie rozumianym i datowanym – późnym okresie wędrówek ludów, ale poprzedzającą wczesne średniowiecze. Na wspominanym wyżej, leżącym na skraju delty Niemna cmentarzysku *Linkuhnen* została wyodrębniona „faza 5", stanowiąca „okres przedwikiński" (*Vor-Wikingerzeit*), a charakteryzująca się występowaniem późnych zapinek szczeblowych z pozorną cięciwą, kuszowatych fibul zdobionych główkami zwierzęcymi oraz najpóźniejszych zapinek z podwiniętą nóżką, zdobionych pierścieniami nacinanego drutu

[292] Srebrna folia z zapinki z grobu I.HB.61 nie zachowała się, ale małe otworki przy dłuższych brzegach świadczą o pierwotnym umocowaniu takiej wykładziny.

[293] K. Böhner 1958, 92–93, tabl. 12:11–13; R. Bergmann 1999, 443–444, ryc. 5; 2017, 325–326, ryc. 1.

[294] E. Vedel 1886, 164–165, ryc. 337–339; M.P. Baastrup 2009, 216–217, ryc. 11, 12.

[295] F. Stein 1967, 35, nr 279, ryc. 63.

[296] Ch. Neuffer-Müller, H. Ament 1973, 71, tabl. 37:21; W. Melzer 1991, 28, ryc. 55:2, 56:S.2.

[297] W. Menghin 1974, 460.

[298] W. Nowakowski 2018.

[299] Por. H. Salmo 1956; H. Thälin 1984; A. Carlsson 1988; A. Tvauri 2012, 135–137, ryc. 95–97.

[300] Por. V. Ginters 1984, 23–27.

[301] H. Salmo 1956, 17–21, ryc. 3–6; E. Kivikoski 1973, 65, 95, tabl. 47:431, 77:691; A. Tautavičius 1978, 47–48, mapa 33; A. Tvauri 2012, 135.

[302] Por. J. Graudonis 1966, 50–51, ryc. 7:8; J. Stankus 1995, 21; 2002, 210.

[303] C. Engel 1939, 46; por. C. Engel 1931, 323 – Wikingerzeit.

[304] Ch. Jahn 2016, 154, 163, ryc. 3, 16:1.2.

[305] A. Bitner-Wróblewska 2011, 550–555, tab. 1, ryc. 5; por. C. Engel 1939, ryc. 1:f–k.

Tabela I. Zestawienie datowania absolutnego i faz chronologii względnej okresów wpływów rzymskich i wędrówek ludów środkowoeuropejskiego *Barbaricum* oraz etapów cmentarzyska w Miętkich i faz kulturowych na Pojezierzu Mazurskim
Table I. Compilation of absolute and relative chronological phases of the Roman and Migration Periods of the peoples of the Central European *Barbaricum*, as well as cemetery phases of Miętkie cemetery and cultural phases in the Masurian Lake District

Przybliżone datowanie absolutne	Fazy chronologii względnej okresów wpływów rzymskich i wędrówek ludów	Etapy cmentarzyska w Miętkich	Zespoły grobowe z poszczególnych etapów cmentarzyska w Miętkich	Fazy kulturowe na Pojezierzu Mazurskim w okresach wpływów rzymskich i wędrówek ludów
ok. 1 – 100 n.e.	B_1 – początek B_{2a}	—	—	faza węgorzewska – *Γαλινδαί*
ok. 100 – 300 AD	koniec B_{2a} – C_2	etap I	Ryc. 2–13	faza mrągowska
ok. 300 – 500 AD	C_3 – E_1	etap II	Ryc. 14, 15	faza szczycieńska
ok. 500 – 750 AD	E_2—E_3	etap III	Ryc. 16–22	faza olsztyńska – [H]*Aestii*

i nakładkami wytłaczanej blachy[306]. Dla „grupy 4" pochówków z sambijskiej nekropoli *Stantau*, datowanej na koniec VII i początki VIII wieku, typowe były zapinki szczeblowe[307]. Wymienionym fazom obu przywołanych cmentarzysk nie przypisano natomiast ani zapinek podkowiastych, ani prostokątnych fibul, stanowiących w Miętkich wyznaczniki etapu III.

Bardziej znaczącą różnicą jest występowanie w Miętkich najpóźniejszych zapinek w tym samym kontekście, co znaleziska typowe dla faz E_2–E_3. Nie ma więc podstaw do wydzielania osobnego stadium, następującego po okresie wędrówek ludów, jak to proponowano dla *Linkuhnen* i *Stantau* – bardziej uzasadnione wydaje się przedłużenie etapu III, a tym samym rozciągnięcie w czasie fazy E w grupie olsztyńskiej. Za takim rozwiązaniem przemawiają znaleziska z dwóch innych cmentarzysk tej grupy, z Kosewa i Wólki Prusinowskiej, wskazujące jednoznacznie na funkcjonowanie obu tych nekropoli jeszcze w VIII wieku[308].

Podsumowując tę część rozważań na temat cmentarzyska w Miętkich trzeba uznać, że etap III użytkowania tej nekropoli sięgał w głąb VIII wieku – wydaje się, że prawdopodobny koniec przypadałby na jego drugie ćwierćwiecze. Trzeba przy tym podkreślić, że jest to właśnie płynne przedłużenie tego etapu, bez możliwości wydzielenia odrębnego stadium końcowego. Sądzę, że z podobną sytuacją można się liczyć także w przypadku cmentarzysk w Kosewie i Wólce Prusinowskiej. Skłania to do przesunięcia zaniku grupy olsztyńskiej na VIII wiek.

[306] *Phase 5 (Vor-Wikingerzeit). Stufe F: 8. Jahrhundert n. Chr.* (N. Gossler, Ch. Jahn 2019, 242); por. C. Engel 1931, ryc. 4.
[307] K.N. Skvorcov 2010, 187–188.
[308] W. Nowakowski 2004a, 412–414; 2015, 39–40; por. M. Gładki, K. Stokłosa 2015, 107, ryc. 4:3, tabl. III:8.

CMENTARZYSKO W MIĘTKICH NA TLE PRZEMIAN KULTUROWYCH NA POJEZIERZU MAZURSKIM W PIERWSZYCH WIEKACH N.E.

Kolejnym etapem rozważań nad znaleziskami z cmentarzyska w Miętkich powinno być powiązanie funkcjonowania tej nekropoli ze zjawiskami kulturowymi, które miały miejsce na Mazurach w ciągu kilku pierwszych wieków n.e. Długi czas użytkowania daje podstawę do uznania rytmu przemian obserwowanych na tym cmentarzysku za ilustratywny dla całego Pojezierza Mazurskiego: etapy I–III z Miętkich zostały potraktowane jako pokrywające się z fazami przekształceń kulturowych na tym obszarze.

Faza węgorzewska i *Γαλινδαί*

W jednym z artykułów, które Herbert Jankuhn opublikował w latach 30. na podstawie swojej pracy doktorskiej, przedstawił on archeologiczny podział Mazur we wczesnym okresie wpływów rzymskich, wyodrębniając „grupę północno-wschodnią" (*nordöstliche Gruppe*)[309]. Blisko dwadzieścia lat później przedstawił on nową wersję, według której północno-wschodnią część Krainy Wielkich Jezior zajmowała „grupa węgorzewska" (*Angerburger Gruppe*)[310]. W obu przypadkach wyznacznikami miały być – według obecnej terminologii – szpile typów A i B według klasyfikacji B. Beckmanna, prostopadłościenne krzesaki kwarcytowe, sprzączki z przedłużonym kolcem, zawieszki w kształcie koła ze szprychami oraz naczynia z wielootworowymi uchami[311]. Wyliczone zabytki nie mogą jednak posłużyć do przeprowadzenia podziałów kulturowych, gdyż stanowią po prostu chronologiczne wyznaczniki początków kultury bogaczewskiej, której

[309] H. Jankuhn 1933c, 731.
[310] H. Jankuhn 1950, 59–60.
[311] H. Jankuhn 1933c, 731; 1950, 59–60, ryc. 10, 15.

centrum znajdowało się wówczas rzeczywiście w rejonie dzisiejszego Węgorzewa (*Angerburg*)[312]. Nawiązując do terminologii wprowadzonej kilkadziesiąt lat temu przez H. Jankuhna trzeba więc dla określenia początków kultury bogaczewskiej użyć określenia „faza węgorzewska". Do jej inwentarza należy również włączyć, nieuwzględnione przez H. Jankuhna, zapinki silnie profilowane Almgren 68, zapinki oczkowate serii głównej Almgren 53 oraz egzemplarze wczesnych typów serii pruskiej Almgren 57–59, co pozwala synchronizować ją z fazą B_1 i z większą częścią stadium B_{2a} w systemie chronologicznym środkowoeuropejskiego *Barbaricum*[313] oraz datować, w przybliżeniu, na I wiek n.e.[314].

Terytorium kultury bogaczewskiej w fazie węgorzewskiej obejmowało przede wszystkim północną część Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, sięgając także dalej na południe, w przybliżeniu do Babięckiej Strugi[315]. Cmentarzyska bogaczewskie występowały wówczas również na Pojezierzu Ełckim[316], przy czym określenie wschodniej granicy kultury bogaczewskiej jest trudne, ze względu na nie do końca jasną przynależność kulturową znalezisk z okolic Augustowa[317] i z Suwalszczyzny[318]. Przyjęcie tak zarysowanego zasięgu kultury bogaczewskiej w jej fazie węgorzewskiej, otwiera dyskusję na temat historycznej identyfikacji jej ludności. Punktem wyjścia jest przekaz Ptolemeusza, który jako sąsiadów mieszkających nad Wisłą *Gythones*, utożsamianych z Gotami i ich archeologicznym odpowiednikiem, kulturą wielbarską nad dolną Wisłą [319], wymienił cztery ludy: *Galindai*, *Soudinoi*, *Stavanoi* oraz *Alaunoi*[320]. Ostatni etnonim – *Alaunoi* – był jednym z określeń ludów sarmackich ze stepów nadczarnomorskich[321]. Można więc przypuścić, że siedziby wyliczonych ludów tworzyły łańcuch, biegnący przez Sarmację Europejską z północnego zachodu na południowy wschód – od Gotów do Alanów – co z kolei daje przesłanki do naniesienia na mapę trzech pozostałych nazw, które nie zostały powtórzone w żadnym innym źródle starożytnym.

Stavanoi, sąsiadujący z Alanami od północnego zachodu, są zagadką: ich siedziby były lokalizowane na środkowym Podnieprzu[322], choć trudno powiązać ich z konkretną kulturą archeologiczną. Zupełnie specyficzna jest, natomiast, pozycja *Galindai* i *Soudinoi.* Wynika to z wymienienia w opisie średniowiecznych Prus dwóch krain i ich mieszkańców, noszących niemal identyczne nazwy[323]. W efekcie od trzystu lat przyjmowana jest pełna identyfikacja *Galindai* = *Galindite* oraz *Soudinoi* = *Sudowite*[324]. Przekonanie to skutkowało poszukiwaniem dwóch odrębnych ugrupowań archeologicznych z okresu wpływów rzymskich, z których jedno zajmowałyby wczesnośredniowieczną Galindię, czyli południowo-zachodnie Mazury, a drugie – Sudowię, na wschód od Wielkich Jezior Mazurskich aż po Pojezierze Suwalskie. Propozycje takiego podziału kulturowego przedstawiane przez pruskich badaczy, przede wszystkim przez aktywnego w latach 30. XX wieku C. Engla, akcentującego odmienność obrządku pogrzebowego na obu obszarach[325], przejęła archeologia polska[326] – sprzyjającą okolicznością było odkrycie i przebadanie w latach 50. i 60. cmentarzysk kurhanowych datowanych na młodszy okres wpływów rzymskich[327] i łączonych w „kulturę sudowską"[328].

Ten klarowny obraz komplikuje chronologia sytuacji, do której odnosi się przekaz Ptolemeusza. Ta część opisu Sarmacji Europejskiej została bowiem przejęta ze starszego dzieła Marinosa z Tyru[329] i tym samym nie może dotyczyć sytuacji późniejszej, niż I wiek n.e., a więc poprzedzającej o kilkadziesiąt lat wspomniane pojawienie się „sudawskich" cmentarzysk kurhanowych, co mocno utrudnia przypisywanie ich ptolemeuszowym *Soudinoi*. Podobne komplikacje dotyczą też lokalizacji *Galindai*: centrum wczesnośredniowiecznej Galindii jest bowiem lokalizowane w południowo-zachodniej części Mazur[330], a więc na obszarze, który w I wieku n.e. stanowił niezasiedloną „strefę bezpieczeństwa", oddzielającą terytorium kultury bogaczewskiej od obszarów zajmowanych przez ludność kultury przeworskiej.

Postępująca w następnych fazach ekspansja osadnictwa kultury bogaczewskiej, skierowana ku południo-

[312] Por. W. Nowakowski 2013, 26–48, 256–258, tabl. 1–59.
[313] W. Nowakowski 2013, 257–258.
[314] K. Godłowski 1985, 41–42, 52; w kulturze bogaczewskiej horyzont występowania zapinek Almgren 61 wyznacza, jak się wydaje, późny odcinek stadium B_{2a}, przypadający na 1. ćwierćwiecze II wieku (W. Nowakowski 2013, 258–259).
[315] Por. P. Iwanicki, A. Juga-Szymańska 2007; B. Kontny 2007; także W. Nowakowski 1996, 154, mapa 3.
[316] Por. F. Kotzan 1935; 1936.
[317] Por. I. Lewoc, A. Ejdulis 2021, 174, przyp. 6, 176, ryc. 5, tabl. II:3.
[318] J. Okulicz-Kozaryn 1993, 140, ryc. 5.
[319] J. Kolendo 2006, 23–24.
[320] *Γαλινδαί καί Σουδινοί καί Στανάνοι μέχρι τών Αλαύνων* (Ptol. Geogr., III, 5, 21).
[321] H. Łowmiański 1963, 175–176.
[322] H. Łowmiański 1963, 176–179; 1975.
[323] Por. *Sudua in qua Sudowite … Galindia in qua Galindite* (Dusb., Chron., III, 3).
[324] Por. Ch. Reusch 1724, 11.
[325] C. Engel 1933; 1935a, 78, ryc. 42; C. Engel, W. La Baume 1937, 146–149, mapa 47.
[326] Por. J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965, 280–282, ryc. 97, 98.
[327] Por. D. Jaskanis, J. Jaskanis 1961; J. Jaskanis 1961; 1962; 2013; W. Ziemlińska-Odojowa 1958; 1961a; 1961b; 1965.
[328] M. Kaczyński 1976.
[329] Por. H. Reichert 2003, 569; A. Stückelgruber 2009, 126–128.
[330] Por. G. Białuński 1999, 136–141; por. także R. Wenskus, D. Timpe 1996.

wemu zachodowi, oraz objęcie przez grupę olsztyńską ziem późniejszej wczesnośredniowiecznej Galindii, pozwala, na szczęście, nie traktować tej rozbieżności jako wykluczającej identyfikację ludności „bogaczewskiej" z *Galindai*, a tych z kolei – z *Galindite*. Opisana sytuacja dobrze jednak ilustruje trudności związane z historyczną interpretacją źródeł archeologicznych, pojawiające się nawet w przypadkach uchodzących od dawna za całkowicie wyjaśnione.

Faza mrągowska

Jako drugą H. Jankuhn wydzielił na Mazurach „grupę mrągowską" (*Sensburger Gruppe*), która jego zdaniem nie wypracowała jednak własnych, szczególnych cech, lecz wyróżniała się wyłącznie brakiem wyznaczników „grupy węgorzewskiej"[331]. Przez analogię do tej ostatniej można ją więc uznać za „fazę mrągowską"[332], w której centrum kultury bogaczewskiej przesunęło się ku południowi, właśnie na Pojezierze Mrągowskie. Początek tej fazy wyznaczałoby pojawienie się późnych zapinek oczkowatych serii pruskiej typu Almgren 61, tworzących na cmentarzyskach mazurskich wyraźny horyzont zamykający stadium B_{2a}[333]. Kolejne stadia rozszerzania się osadnictwa „bogaczewskiego" sygnalizowałoby natomiast występowanie najpierw lokalnych form Almgren 133[334], a następnie fibul trójgrzebykowych, zarówno interregionalnych typów Almgren 95–96, jak i lokalnego typu mazurskiego[335]. Ich rozprzestrzenienie wskazuje na zakładanie kolejnych cmentarzysk, leżących coraz dalej na południowy zachód[336], a jednocześnie – na wyraźne oddziaływania skierowane ku wschodowi. Pojawienie się nekropoli na zachodnim skraju Suwalszczyzny[337] wskazuje na przenikanie w ten rejon grup ludności z Pojezierza Mazurskiego. Skutkiem było zakładanie w dotychczas „bezcmentarzyskowej" strefie niewielkich nekropoli o zróżnicowanym obrządku pogrzebowym i różnorodnych konstrukcjach grobowych. Ostatecznym efektem było uformowanie się kultury sudowskiej[338], a także – pokrewnej jej w swej początkowej fazie – kultury kurhanów wschodniolitewskich[339].

Nekropola w Miętkich należy do cmentarzysk założonych w fazie mrągowskiej na południowo-zachodnim skraju terytorium kultury bogaczewskiej. Brak zapinek oczkowatych oraz ogólnie niewielka liczba fibul wywodzących się z tradycji okresu wczesnorzymskiego, z zapinkami trójgrzebykowymi włącznie, sugerują, że cmentarzysko to zaczęło funkcjonować stosunkowo późno – wyraźnie w jakiś czas po początku tej fazy. Jednocześnie brak cezur chronologicznych wewnątrz etapu I tej nekropoli sugeruje, że do fazy mrągowskiej należy włączyć cały młodszy okres wpływów rzymskich. Za tą tezą wydaje się przemawiać dobrze widoczne w Miętkich, niezakłócone występowanie w tym czasie kuszowatych zapinek z podwiniętą nóżką, zarówno zwykłych okazów typów Almgren 161–162, jak i zdobionych pierścieniami nacinanego drutu fibul typu Almgren 167. Dopiero w fazie C_2, zarówno w Miętkich jak i na innych cmentarzyskach mazurskich, zaznaczyło się wyraźne ubożenie inwentarzy grobowych, z których została wyeliminowana broń[340]. Wyjście z użycia zapinek serii 1. grupy Almgren VI, wyznaczające koniec młodszego okresu wpływów rzymskich, zamyka jednocześnie fazę mrągowską.

Osobnym problemem jest określenie etniczne ludności kultury bogaczewskiej w fazie mrągowskiej: wyraźnie nieprzerwane użytkowanie cmentarzysk zakładanych w fazie węgorzewskiej sugeruje kontynuację osadnictwa, co z kolei pozwalałoby dopatrywać się w ówczesnych mieszkańcach Pojezierza Mazurskiego potomków ptolemeuszowych *Galindai*. Brak jakichkolwiek źródeł antycznych, opisujących tę część środkowoeuropejskiego *Barbaricum* w II–III wieku n.e. nakazuje jednak traktować tę identyfikację wyłącznie jako niesprawdzalną hipotezę.

Faza szczycieńska

Kolejna faza rozwoju kulturowego Pojezierza Mazurskiego jest trudna do zarejestrowania: ubogo wyposażone groby, składane płytko pod powierzchnią, były łatwo niszczone przez orkę. Dodatkowo brak bogatych znalezisk powodował, że materiały z tego czasu praktycznie nie były prezentowane w przeglądowych publikacjach, co wywoływało wrażenie lokalnego kryzysu, czy nawet wyludnienia[341]. Dopiero badania z zastosowaniem wykrywaczy metali, prowadzone od ostatniej dekady XX wieku, przyniosły odkrycia zabytków „wypełniających" lukę następującą po młodszym okresie wpływów rzymskich[342]. Jednocześnie sukcesywne włączanie do obiegu naukowego zasobów dawnego *Prussia-Museum* dało kolejną szansę na uchwycenie fazy przejściowej pomiędzy

[331] H. Jankuhn 1950, 60.
[332] Por. „faza 2" i „faza 3" kultury bogaczewskiej (W. Nowakowski 2013, 258–261).
[333] W. Nowakowski 2013, 134, 258–259; por. A. Chilińska-Früboes 2017, 54–58; 2020, 200–201.
[334] Por. W. Nowakowski 1998b, 197–199, ryc. 1; 2013, 140–142.
[335] Por. Th. Hauptmann 1998.
[336] Por. cmentarzysko w Starych Kiejkutach, pow. szczycieński (K. Barczyk 2004).
[337] Por. cmentarzysko w Raczkach, położone już nad Rospudą (W. La Baume, W. Gronau 1941), oraz nekropole w Przebrodzie (R. Klewek 2017) i w Nowym Brodzie (M. Żuberek 2017).
[338] Por. M. Kaczyński 1976, 261–262; W. Nowakowski 2017, 13–19.
[339] W. Nowakowski 1995, 76–80; 2017, 21–22.
[340] Por. P. Szymański 2005, 106.
[341] Por. W. Gaerte 1929, 308–311.
[342] A. Bitner-Wróblewska 2000; por. P. Szymański 2005, 162–163.

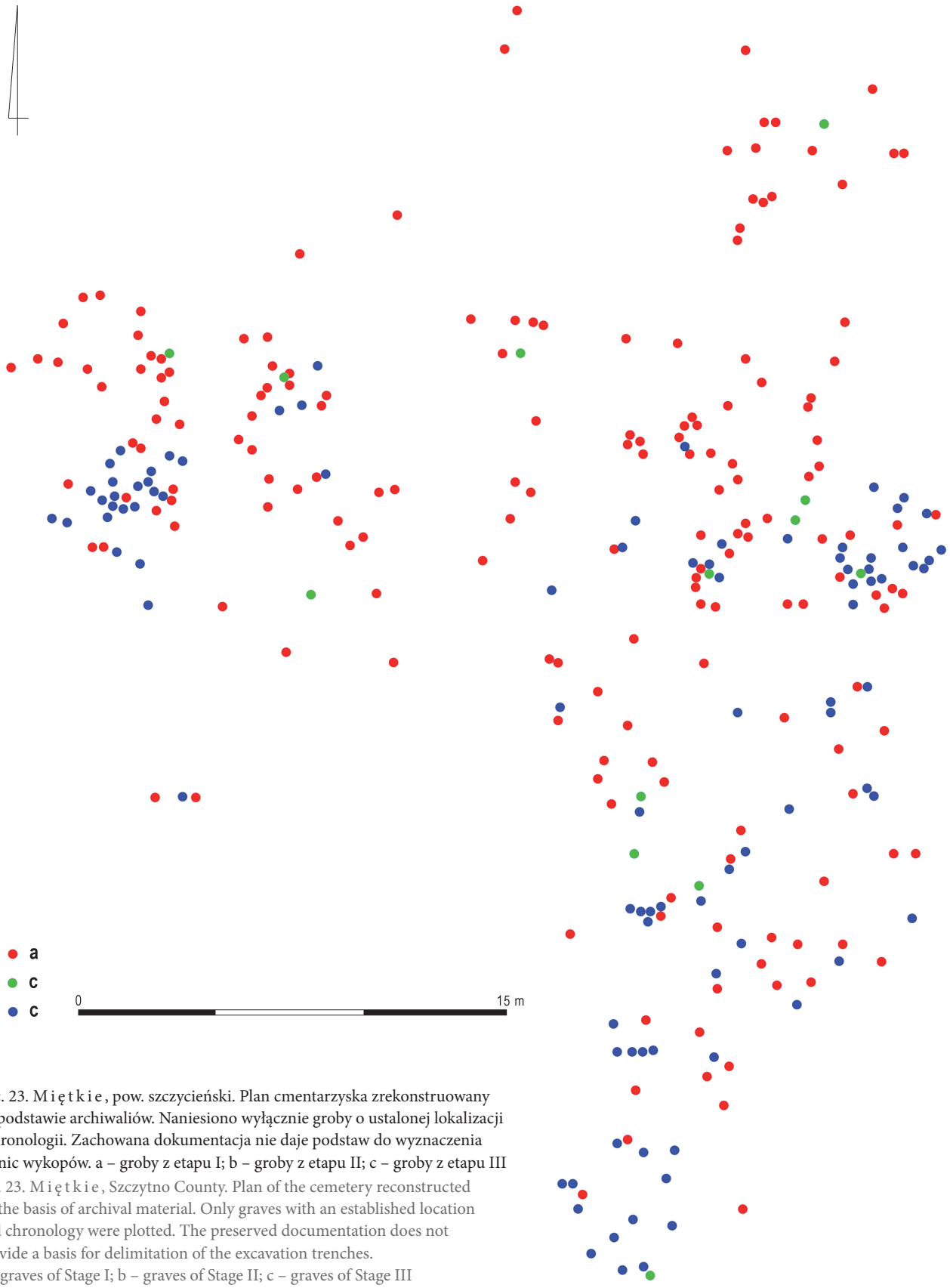

Ryc. 23. M i ę t k i e , pow. szczycieński. Plan cmentarzyska zrekonstruowany na podstawie archiwaliów. Naniesiono wyłącznie groby o ustalonej lokalizacji i chronologii. Zachowana dokumentacja nie daje podstaw do wyznaczenia granic wykopów. a – groby z etapu I; b – groby z etapu II; c – groby z etapu III

Fig. 23. M i ę t k i e , Szczytno County. Plan of the cemetery reconstructed on the basis of archival material. Only graves with an established location and chronology were plotted. The preserved documentation does not provide a basis for delimitation of the excavation trenches.
a – graves of Stage I; b – graves of Stage II; c – graves of Stage III

wspomnianym młodszym okresem wpływów rzymskich a późnym okresem wędrówek ludów.

Fazie tej odpowiada etap II cmentarzyska w Miętkich, wyznaczony najdłuższą sekwencją zespołów grobowych z jednej nekropoli z Mazur, mieszczącą się w stosunkowo szerokich ramach chronologicznych faz C_3–D. Z tej racji, uwzględniając lokalizację stanowiska, a jednocześnie dla zachowania konwencji nadawania poszczególnym fazom nazw „powiatowych", dla tej fazy zaproponowano nazwę „szczycieńskiej". Określenie to odpowiada zresztą wyraźnemu przesuwaniu się na południe środka ciężkości osadnictwa na Mazurach: część cmentarzysk, zakładanych w fazie węgorzewskiej na północnym skraju Krainy Wielkich Jezior, w fazie szczycieńskiej już nie funkcjonowała[343]. W północno-wschodniej części dawnego terytorium kultury bogaczewskiej uformowała się natomiast wówczas nowa jednostka – grupa gołdapska[344], o wyraźnych powiązaniach z kulturą sudowską znad Czarnej Hańczy.

Zasygnalizowane zmiany skłaniają do postawienia pytania, czy znaleziska z Mazur, z faz C_3–D, można w dalszym ciągu przypisywać kulturze bogaczewskiej. Występowanie ceramiki kontynuującej wątki stylistyczne z poprzednich faz sugeruje odpowiedź potwierdzającą. Z drugiej strony – brak w fazie szczycieńskiej endemicznych form bogaczewskich, a wszystkie zabytki, mogące posłużyć jako datowniki, bądź to reprezentowały formy interregionalne, bądź były importami sambijskimi albo – w najlepszym razie – naśladownictwami sambijskich wzorów. Przykładem mogą tu być zapinki z gwiaździstą nóżką oraz szerokie, językowate okucia końca pasa ze zdobieniem stempelkowym. Sytuację tę można więc uznać za wskazówkę, że w fazie szczycieńskiej Pojezierze Mazurskie było peryferią kultury Dollkeim/Kovrovo, różniącą się od centrum przetrwaniem lokalnej ceramiki.

Jako argument za utrzymaniem kulturowej odrębności kultury bogaczewskiej można natomiast przywołać unikatowy zwyczaj wkładania do grobów par paciorków bursztynowych, często stanowiących jedyne wyposażenie – zwłaszcza w tym ostatnim przypadku sprawiają one wrażenie nieodzownych części ubioru (guziki?), obowiązującego wszystkich, nawet ubogich członków społeczności. Dość długa seria „dwupaciorkowych" zespołów z Miętkich daje punkt wyjścia do poszukiwania takiego skromnego, ale wyraźnie „bogaczewskiego" stroju na innych cmentarzyskach mazurskich.

Nekropola w Miętkich dostarcza zresztą jeszcze jednego argumentu na rzecz przedłużenia czasu trwania kultury bogaczewskiej: stratygrafia horyzontalna tego cmentarzyska wskazuje na rozmieszczenie pochówków z wszystkich trzech etapów na całym jego obszarze (Ryc. 23). W czasie funkcjonowania cmentarzyska przestrzegano przy tym reguł przyjętych w młodszym okresie wpływów rzymskich – jedyną zmianą jest, wspomniane wyżej, zubożenie wyposażeń grobowych, stanowiące zresztą zjawisko obejmujące całe środkowoeuropejskie *Barbaricum*[345]. Wszystkie te obserwacje świadczą o niezakłóconym użytkowaniu cmentarzyska.

Przyjmując, że kultura bogaczewska trwała jeszcze współcześnie z etapem II cmentarzyska w Miętkich, trzeba jednak przyznać, że weszła ona wówczas w wyraźny kryzys. Można przypuszczać, że jednym z powodów było wyludnienie sąsiedniego Mazowsza, spowodowane migracjami ludności kultury wielbarskiej, co mogło skutkować rozerwaniem dotychczasowej sieci kontaktów handlowych. Zastępowały ją tworzące się nowe powiązania – jak się wydaje, za ich ślad można uznać pojawienie się w końcowym odcinku fazy szczycieńskiej, odpowiadającym już początkom późnego okresu wędrówek ludów (faza E_1), trójpalczastych zapinek płytkowych, zapowiadających uformowanie się grupy olsztyńskiej.

Przedłużenie trwania kultury bogaczewskiej aż do końca fazy D sugeruje uznanie jej ówczesnej ludności za kolejne pokolenia wywodzące się od ptolemeuszowych *Galindai*. Podobnie jak w przypadku fazy mrągowskiej, interpretację taką trzeba jednak uznać za hipotezę atrakcyjną, ale niemożliwą do zweryfikowania.

Faza olsztyńska i *Aesti*

W rozwiniętym, późnym okresie wędrówek ludów (fazy E_2–E_3) gruntownie zmienił się archeologiczny obraz całych Prus. W tym czasie na Półwyspie Sambijskim i w Natangii postępowało porzucanie cmentarzysk, użytkowanych nieprzerwanie od okresu wpływów rzymskich. Jednocześnie powstawały nowe nekropole, z grobami zawierającymi przedmioty typowe dla wczesnego średniowiecza, takie jak strzemiona[346]. Synchroniczność obu procesów wskazuje, że zmiany te nie były skutkiem wymiany ludności, lecz wiązały się z przekształceniami organizacji społecznej i struktury osadnictwa. Potwierdzeniem takiej interpretacji wydaje się być ponowne wykorzystywanie nekropoli porzuconych niewiele wcześniej. Przykładem może być wielka nekropola w *Dollkeim*, opuszczona w początkach fazy E_2[347], a następnie funkcjonująca we wczesnym średniowieczu, przy czym groby z tego czasu umieszczano na skraju obszaru zajętego przez pochówki

[343] Por. Leśniewo (A. Wiśniewska 2011), Kruklanki (C. Stadie 1919), Łabapa (R. Grenz 1961, 40–41).
[344] P. Szymański 2013, 69–76; 2018.
[345] Por. K. Godłowski 1985, 81.
[346] W. Nowakowski 2008.
[347] W. Nowakowski 1996, 54, tab. XVIa–d.

z okresu wpływów rzymskich i wczesnego okresu wędrówek ludów[348].

Kolejną zmianą było przesunięcie się części dotychczasowych mieszkańców Sambii i Natangii na południowy zachód, wzdłuż Zalewu Wiślanego. Efektem było uformowanie się wokół Wysoczyzny Elbląskiej i nad jeziorem Drużno tzw. grupy elbląskiej[349]. Dalej na wschód, pomiędzy górną Łyną a jeziorem Śniardwy, rozciągało się terytorium grupy olsztyńskiej[350], której nazwę przyjęto tu na oznaczenie fazy – w centrum leżało cmentarzysko w Miętkich, którego etap III datowany jest na fazy E_2–E_3, a jego kulminację wyznacza z kolei horyzont zapinek płytkowych, według najnowszej analizy stanowiących w większości lokalne naśladownictwa okazów importowanych z kręgu kultury merowińskiej[351]. Innymi wyznacznikami faz E_2–E_3 w grupie olsztyńskiej, występującymi także w Miętkich, są popielnice okienkowe, puchary na nóżce, sprzączki z krzyżowym kolcem, lancetowate okucia końca pasa i plakietki z ażurowym ornamentem.

Obecność tych charakterystycznych znalezisk pozwala uznać nekropolę w Miętkich za typowe stanowisko grupy olsztyńskiej. W tej sytuacji nabiera znaczenia zaobserwowane tu nieprzerwane użytkowanie cmentarzyska oraz występowanie elementów nawiązujących do tradycji kultury bogaczewskiej – dotyczy to przede wszystkim ceramiki, której pewne formy, jak choćby naczynia wazowate, były znajdowane w zespołach pewnie datowanych na etap II (I.HB.4, I.HB.33). Innym przykładem utrzymujących się tradycji etapu II jest dalsze występowanie pochówków wyposażonych w dwa paciorki bursztynowe.

Przytoczone zjawiska nie zostały do tej pory zaobserwowane na innych cmentarzyskach grupy olsztyńskiej z wcześniejszą, „bogaczewską" fazą użytkowania, co jednak wydaje się wynikać przede wszystkim z nieprzeprowadzenia analizy pełnego materiału (np. Babięta, Spychówko) lub zniszczenia części cmentarzyska (np. Wyszembork). Można więc przypuszczać, że większość nekropoli grupy olsztyńskiej o „bogaczewskich" korzeniach funkcjonowała nieprzerwanie od okresu wpływów rzymskich. Ciągłość ta świadczy, że uformowanie się grupy olsztyńskiej – mimo prób uznawania go bądź za skutek przybycia obcej, germańskiej ludności[352], bądź rezultat powrotu grupy Galindów, wędrujących wcześniej z Gotami za południe Europy[353] – było przejawem miejscowej ewolucji kulturowej[354].

Wyłączenie z rozważań zarówno obcych przybyszów, jak i „repatriantów" nie wyklucza podjęcia próby identyfikacji ludności grupy olsztyńskiej. Jedyny przekaz późnoantyczny, dotyczący wnętrza barbarzyńskiej Europy to *Getica* Jordanesa, powstała na początku 2. połowy VI wieku. Pojawia się w niej lud *Aesti*, zajmujący wielkie przestrzenie od wybrzeży Bałtyku, położonych na wschód od ujścia Wisły, aż po stepy nadczarnomorskie, zajęte przez plemiona huńskie[355]. Trudno jednak rozstrzygnąć, czy ten ogromny zasięg nie wynikał z typowego dla antycznej geografii „rozciągania" terytoriów znanych ludów, dla wypełnienia pustych miejsc na mapie[356]. Nie można też wykluczyć, że informacje o Estiach Jordanes przejął od Kasjodora[357], który z kolei mógł niezbyt trafnie cytować Tacyta[358], jedynego rzymskiego autora, opisującego wcześniej ten lud[359]. Przy wszystkich zastrzeżeniach można uznać przekaz Jordanesa za istotną przesłankę, że mieszkańcy wybrzeża Bałtyku między deltą Wisły a Niemnem, oraz ich sąsiedzi w głębi lądu, na Pojezierzu Mazurskim i nad Czarną Hańczą, należeli do ludów bałtyjskich – dotyczyłoby to także ludności grupy olsztyńskiej. Argumentem byłoby właśnie przytoczenie nazwy [*H*]*Aestii*, która po długiej przerwie wracałaby do obiegu.

Znacznie trudniej wytłumaczyć rozciągnięcie terytorium Estiów na górne i środkowe Podnieprze, tym bardziej, że nie sposób wskazać jednostki archeologicznej, która jednoczyłaby tak ogromny obszar. Można tylko przypuszczać, że na środkowym Podnieprzu w połowie VI wieku, po odejściu Słowian, zaczął dominować etnos bałtyjski („estyjski")[360], co skutkowało zbliżeniem pomiędzy Bałtami Dnieprzańskimi a poszczególnymi odłamami Bałtów, bliższych Bałtykowi. Przemawia za tym kulturowe pokrewieństwo tzw. grupy prudziskiej, powstałej wówczas na Suwalszczyźnie, z kulturami strefy

[348] Por. C. Engel 1935b, tabl. 8; V.I. Kulakov 2007.

[349] J. Okulicz 1973, 471–484.

[350] J. Okulicz 1973, 476–491; w starszej literaturze jako *masurgermanische Kultur* – por. N. Åberg 1919, 69–131; C. Engel 1935a, 98–99; E. Šturms 1950; najnowsze opracowania – M. Rudnicki 2017; 2019 (w tym ostatnim zebrana pełna literatura na temat grupy olsztyńskiej).

[351] V. Hilberg 2004.

[352] J. Heydeck 1895, 69–77; H. Kühn 1956, 102–108.

[353] W. Gaerte 1929, 308–311; W. Nowakowski 2000, 177, ryc. 3.

[354] Por. C. Engel 1937; E. Šturms 1947; 1950.

[355] *Ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistula fluminis ebibuntur, Vidivarii resident ... post quos ripam Oceani item Aesti tenent ... quibus in austrum adsidet gens Acatzirorum* (Iord., Get., V, 36, 5–8).

[356] Por. K.E. Müller 1980, 457.

[357] Na temat zależności przekazu Jordanesa od Kasjodora – K.E. Müller 1980, 449–452; J. Weissensteiner 2000, 77–79.

[358] Por. „przypis", zamieszczony z nieukrywaną satysfakcją przez Kasjodora w jego *Varia*, w tekście dotyczącym Estiów, jako ludu, na którego ziemi występuje bursztyn: *haec quodam Cornelio describente legitur* (Cass., Var., V, 2.14-15).

[359] Por. *ergo iam dextro Suebici maris litore Aestiorum gentes adluuntur* (Tac., Germ., 45); na temat interpretacji przekazu Tacyta o Estiach – J. Kolendo 2008, 175–184.

[360] J. Okulicz 1991, 137–139; por. W. Nowakowski 1990, 400–402.

leśnej Europy Wschodniej[361]. Jednocześnie grupa prudziska tworzy wraz z grupą gołdapską[362], ale także z grupą olsztyńską i elbląską oraz ze stanowiskami z Sambii i Natangii, jeden wspólny krąg kulturowy. Granica pomiędzy „właściwymi" Estiami znad Bałtyku i z Pojezierza Mazurskiego a ich wschodnimi pobratymcami mogła więc być wówczas dość płynna i trudno zauważalna dla obcych. Rozciągnięcie zasięgu nazwy „Estiowie" daleko na południowy wschód, na wszystkie „podobne" ludy byłoby w tej sytuacji dość zrozumiałym zabiegiem. Podsumowując te rozważania można więc stwierdzić, że ludność grupy olsztyńskiej, wraz ze społecznością użytkującą nekropolę w Miętkich, należała do mieszkańców rozległej strefy, uznawanej przez Jordanesa za ojczyznę *Aesti*.

Wyniki analizy materiałów etapu III cmentarzyska w Miętkich wskazują jednocześnie na konieczność znacznie późniejszego datowania zaniku grupy olsztyńskiej. Chronologia absolutna najpóźniejszych fibul – zapinek prostokątnych i podkowiastych – daje podstawę do przedłużenia jej trwania w głąb VIII wieku. Na podobnie długi czas użytkowania wskazują też wstępne wyniki analizy materiałów z Kosewa[363] i z Wólki Prusinowskiej[364], co oznacza, że przynajmniej część cmentarzysk grupy olsztyńskiej funkcjonowała jeszcze w VIII wieku.

Współcześnie z najpóźniejszymi nekropolami grupy olsztyńskiej na Pojezierzu Mazurskim funkcjonowały najwcześniejsze grody pruskie, o czym świadczy obecność na tych stanowiskach typowej ceramiki „olsztyńskiej". W Staświnach były to kuchenne naczynia o esowatym profilu, zdobione nalepianymi listwami lub poziomymi rzędami odcisków paznokci[365]. Podobne garnki znaleziono w Jeziorku[366], przy czym towarzyszyła im ceramika stołowa, zdobiona odciskami stempli[367]. Na naczynia z ornamentem stempelkowym natrafiono też na grodzisku w Pasymiu[368]. Z tego samego stanowiska pochodzą również puchary na pustej nóżce[369], stanowiące charakterystyczną formę grupy olsztyńskiej, a także zapinki płytkowe tzw. typu *Wólka Prusinowska*[370], uważane za wyznacznik późnej fazy tej grupy[371].

W tej sytuacji pewnego przedefiniowania wymagają fazy E i F w archeologii pruskiej: pierwszą z nich trzeba wiązać przede wszystkim z funkcjonowaniem grupy olsztyńskiej, przy czym jej koniec trzeba przesunąć w głąb VIII wieku. Faza F, zazębiająca się z poprzednią byłaby natomiast etapem formowania się modelu osadnictwa skupionego wokół grodu. Trudno obecnie wyznaczyć końcową datę tego procesu, można jednak przypuszczać, że przypadała ona na początek X wieku, wraz z wykształceniem się plemiennej struktury Prusów.

Zamiast podsumowania

Przedstawione wyżej rozważania na temat przemian kulturowych na Pojezierzu Mazurskim w pierwszym tysiącleciu n.e. nie aspirują do roli ostatecznej wykładni – podstawą dla nich były wyniki analizy chronologicznej materiałów z tylko jednego cmentarzyska, nie ulega więc wątpliwości, że należy je skonfrontować z rezultatami podobnych opracowań, dotyczących innych nekropoli, które – jak można przypuszczać na podstawie cmentarzyska w Miętkich – były użytkowane nieprzerwanie w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów. Na pierwsze miejsce wysuwa się tu wielki „kompleks cmentarzyskowy" Babięta-Machary-Wólka Prusinowska, gdzie zarejestrowano przynajmniej około tysiąca obiektów[372], które najprawdopodobniej będzie można ułożyć w sekwencję chronologiczną, podobną do tej z Miętkich. Duże nadzieje można też wiązać z zespołem nekropoli wokół Kosewa[373], być może po zebraniu całości materiałów wiele informacji dostarczą również wielkie cmentarzyska w Janowie[374] czy Onufryjewie[375], a także, przeprowadzone według współczesnych reguł, pełne opracowanie wielokrotnie wzmiankowanej nekropoli w Gąsiorze, z jej 425 grobami[376]. Wyraźnie mniej obiecujące są natomiast stanowiska badane po drugiej wojnie światowej: w Wyszemborku żwirownia najprawdopodobniej „zabrała" tę część nekropoli, która była użytkowną właśnie w fazach C_3–D[377], a cmentarzysko w Paprotkach Kolonii[378] zostało zmasakrowane przez okopy wojenne, w stopniu stawiającym pod znakiem zapytania możliwość ustalenia stratygrafii horyzontalnej. W kilku innych przypadkach

[361] Por. A. Bitner-Wróblewska 1994; 1998; 2005.
[362] Por. P. Szymański 2013, 69–76; 2018.
[363] M. Gładki, K. Stokłosa 2015, 107 nr 137, ryc. 4:3, tabl. III:8; por. S. Thörle 2001, 133–134, 137, tabl. 36:1–4, 60.
[364] W. Nowakowski 2004a, 414, ryc. 5:a; por. S. Thörle 2001, 106, 110–111, 113–114, 118–119, 132, 137–138, tabl. 29:7–15, 30:1–4.18, 31:1–12, 35:8–15, 60; także M. Schulze-Dörrlamm 2003.
[365] M. Karczewska, M. Karczewski 2007, 147–148, ryc. 12.
[366] J. Antoniewicz, J. Okulicz 1958, tabl. 15.
[367] J. Antoniewicz, J. Okulicz 1958, tabl. XVI:1.4.5.
[368] R. Odoj 1968, 133, tabl. II:1, III:2.4–6.
[369] R. Odoj 1968, 133, tabl. V:1.2; B. Świątkowski 2015, 38–40.
[370] S. Wadyl 2017, 254–256, ryc. 3, 4.
[371] Por. J. Kowalski 1991, 81, ryc. 2.
[372] Por. wysokie numery grobów odnotowane w Babiętach: 413 (H. Moora 1938, 117) oraz 455 i 461 (F.E. Peiser 1921, 114, 116).
[373] M. Rudnicki 2015.
[374] Najwyższy opublikowany numer grobu: 445 (M. Schmiedehelm 1934, 110).
[375] Najwyższy opublikowany numer grobu: 350b (K. Raddatz 1994, 287).
[376] Por. M. Schmiedehelm 1990; 2011.
[377] Por. P. Szymański 2005, tabl. II, III.
[378] M. Karczewski 1999; 2002; A. Bitner-Wróblewska, M. Karczewska 2007.

niewielkie rozmiary przebadanej części stanowiska[379] także nie zapowiadają sukcesu.

Synchronizacja faz użytkowania wydzielonych dla przynajmniej kilku wielkich nekropoli umożliwi z kolei podjęcie próby ustalenia rytmu przemian kulturowych na Pojezierzu Mazurskim: można mieć nadzieję, że uzyskany wynik będzie bardziej precyzyjny – a na pewno bardziej wiarygodny! – niż propozycja przedstawiona wyżej. Zapewne przy tej okazji udałoby się prześledzić kontakty pomiędzy kulturą bogaczewską a jej wschodnim sąsiedztwem: kulturą sudowską, a później także grupą gołdapską.

Takie ustalenia będzie można, najprawdopodobniej, przeliczyć na najmniej pewne w archeologii, ale jednocześnie wyjątkowo interesujące – a nawet emocjonujące – interpretacje historyczne. W odniesieniu do Pojezierza Mazurskiego nie będą one wprawdzie dotyczyły tematu w polskiej archeologii najbardziej pasjonującego, czyli etnogenezy Słowian, mają jednak szansę dodać kolejne tessery do barwnej mozaiki ludów ptolemeuszowej Sarmacji Europejskiej. Zapewne nie uda się ostatecznie i niepodważalnie rozstrzygnąć, czy zbieżność etnonimów *Galindai* i *Soudinoi* z toponimami *Galindia* i *Sudowia* rzeczywiście świadczy o ciągłości zasiedlenia, czy też w obu przypadkach – jak na to blisko dwa tysiące lat temu zwracał uwagę Tacyt – mogły przetrwać tylko nazwy obu krain, „przypominając o dawnej historii miejsca pomimo zmiany jego mieszkańców"[380]. Można jednak mieć nadzieję, że możliwe będzie zbudowanie wiarygodnej hipotezy określającej siedziby *Galindai* i *Soudinoi* w końcu I wieku n.e., oraz późniejsze zmiany granic obu tych terytoriów. W przypadku *Galindai* – przy przyjęciu założenia, że ich śladem jest kultura bogaczewska – można już właściwie mówić o przesuwaniu się centrum osadnictwa z Krainy Wielkich Jezior Mazurskich na południowy zachód, w stronę wczesnośredniowiecznej *Galindii*. Zagadką pozostaje natomiast ojczyzna ptolemeuszowych *Soudinoi*, gdyż ciągle nie sposób wskazać taksonu archeologicznego z 2. połowy I wieku n.e., usytuowanego bezpośrednio na wschód od kultury bogaczewskiej, a który mógłby być dostrzegalny dla Rzymian. Otwiera to spekulacje na temat możliwości lokowania *Soudinoi* bądź w obrębie wschodnich peryferii „bogaczewskiego" terytorium, na Pojezierzu Ełckim, bądź daleko na wschodzie, być może na obszarze kultury ceramiki sztrychowanej.

Z kwestią tą wiążą się obserwacje dotyczące sytuacji na drugim końcu sekwencji chronologicznej, zbudowanej na podstawie materiałów z Miętkich. Jak wyżej wspomniano, obraz kulturowy „grupy prudziskiej" sugeruje jej stosunkowo bliskie pokrewieństwo z ugrupowaniami ze strefy leśnej Europy Wschodniej. Uzasadnione wydaje się więc pytanie, czy uformowanie się „grupy prudziskiej" nad Czarną Hańczą, w VI–VII wieku, nie mogło być wynikiem przesunięcia się w ten rejon ludności ze środkowego Podnieprza, która przyniosła tu także swoją nazwę: *Soudinoi*-Sudawowie? Migracja ta zakończyłaby przekształcanie grup kulturowych ze schyłku okresu wędrówek ludów w strukturę plemienną wczesnośredniowiecznych Prus, w której znalazło się miejsce nie tylko dla istniejącej od kilku wieków *Galindia ubi Galindite*, lecz także dla nowo powstałej *Sudowia ubi Sudowite*. Byłoby to rozwiązanie pozwlające pogodzić lokalizację ptolemeuszowych *Soudinoi* na wschód od kultury bogaczewskiej, z pojawieniem się średniowiecznych *Sudowite* nad Czarną Hańczą i na Pojezierzu Ełckim.

Oczywiście, propozycja takiej interpretacji jest tylko wielopiętrową hipotezą, wymagającą starannej weryfikacji drogą wielokierunkowej analizy materiałów archeologicznych, wskazuje jednak jednocześnie, jak atrakcyjne wątki można wysnuć na podstawie znalezisk z wykopalisk, przeprowadzonych przed ponad stu laty.

Prof. dr hab. Wojciech Nowakowski
Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii Sztuki
Krakowskie Przedmieście 26/28
PL 00-927 Warszawa
samland@wp.pl
https://orcidn.org/0000-0002-2040-7487

Received: 8.07.2024 / Revised: 15.08.2024 / Accepted: 19.09.2024

[379] Por. K. Lenarczyk 1991; A. Wiśniewska 2014.

[380] *significat loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus* (Tac., Germ., 28).

WYKAZ CYTOWANYCH STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
wraz z ich przyporządkowaniem administracyjnym i dawnymi nazwami

a) województwo warmińsko-mazurskie

Babięta, pow. mrągowski – *Babienten* (1938: *Babant*), *Kr. Sensburg*
Bogaczewo, pow. giżycki – *Kullabrücke bei Bogatzewen* (1938: *Reichensee*), *Kr. Lötzen*
Gąsior, pow. mrągowski – *Gonschor-Jaskowska See, Kr. Sensburg*
Janowo, pow. mrągowski – *Heinrichshof, Kr. Sensburg*
Kamień, pow. mrągowski – *Kamien, Kr. Sensburg*
Kosewo, pow. mrągowski – *Kossewen* (1938: *Rechenberg*), *Kr. Sensburg*
Kruklanki, pow. giżycki – *Krugklanken, Kr. Angerburg*
Leśniewo, pow. kętrzyński – *Fürstenau, Kr. Rastenburg*
Łabapa, pow. węgorzewski – *Labab, Kr. Angerburg*

Machary, pow. mrągowski – *Macharren, Kr. Sensburg*
Miętkie, pow. szczycieński – *Mingfen, Kr. Ortelsburg*
Muntowo, pow. mrągowski – *Alt-Muntowen* (1938: *Alt-Muntau*), *Kr. Sensburg*
Nowy Bród, pow. suwalski
Onufryjewo, pow. piski – *Onufrigowen, Kr. Sensburg*
Paprotki Kolonia, pow. giżycki – *Paprotken, Kr. Lötzen*
Pasym, pow. szczycieński – *Passenheim, Kr. Ortelsburg*
Przebród, pow. suwalski
Raczki, pow. suwalski
Stare Kiejkuty, pow. szczycieński – Alt-*Keykuth, Kr. Ortelsburg*
Staświny, pow. giżycki – *Stasswinnen* (1938: *Eisermühl*), *Kr. Lötzen*
Tałty, pow. mrągowski – *Talten, Kr. Sensburg*
Wólka Prusinowska, pow. mrągowski – *Pruschinowen Wolka* (1938: *Preußenort*), *Kr. Sensburg*
Wyszembork, pow. mrągowski – *Weißenburg, Kr. Sensburg*
Zalec, pow. mrągowski – *Salza, Kr. Sensburg*

b) obwód królewiecki Federacji Rosyjskiej

Dollkeim, Kr. Fischhausen – Коврово, рай. Зеленоградск
Linkuhnen, Kr. Niederung (1938: *Elchniederung*) – Ржевское, рай. Советск
Stantau, Kr. Fischhausen – Митино, рай. Гурьевск

BIBLIOGRAFIA

Źródła pisane

Cass., *Var*. – *Magni Aurelii Cassiodori Variarum libri XII* (red. Å.J. Fridh), [w:] Å.J. Fridh, J.W. Halporn (red.), *Cassiodorus. Variarum libri XII. De anima,* Corpus Christianorum. Series Latina XCVI, Turnholti 1973 [Brepols].

Dusb., *Chron*. – Peter von Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae*, [w:] Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (red.), *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordenherrschaft*, tom 1, Leipzig 1861 [S. Hirzel], 21–219.

Iord. *Get*. – Iordanes, *De origine actibusque Getarum (Getica)*, [w:] Th. Mommsen (red.), *Iordanis Romana et Getic*a, Monumenta Germaniae Historica inde ab a.C. 500 usque ad a. 1500. Auctores antiquissimi V pars prior, Berolini 1882 [Societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevii], 53–138.

Ptol. *Geogr*. – Klaudiusz Ptolemeusz, *Geographia*, [w:] J. Kolendo, T. Płóciennik (red.), *Vistula amne discreta. Greckie i łacińskie źródła do najdawniejszych dziejów ziem Polski*, Warszawa 2015 [Księgarnia Akademicka], 229–277.

Tac., *Germ*. – P. Cornelius Tacitus, *Germania* / Publiusz Korneliusz Tacyt, *Germania*, przekład T. Płóciennik, wstęp i komentarz Jerzy Kolendo, Fontes Historiae Antiquae X, Poznań 2008 [Wydawnictwo Naukowe UAM].

Literatura

Almgren O. 1897: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Stockholm[1] [Ivar Hægeström].

Andrzejowski J., Madyda-Legutko R. 2018: *Zur Mobilität von Kriegern am Übergang von der älteren zur jüngeren römischen Kaiserzeit im Lichte der Verbreitung der Doppeldornschnallen*, „Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied" 64, 55–80.

Antoniewicz J. 1946: *Stan zachowania zbiorów prehistorycznych na Warmii, północnym Mazowszu i na dolnym Powiślu*, ZOW XV/11–12, 92–96.

Antoniewicz J. 1948*: Problemy muzealnictwa na obszarze województwa olsztyńskiego*, „Przegląd Zachodni" IV/9, 326–331.

Antoniewicz J. 1949: *Wyniki badań powierzchniowych na stanowisku zwanym „Zameczek" w Tuchlinie pow. Pisz*, Spr PMA II, 83–91.

Antoniewicz J., Okulicz J. 1958: *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych, przeprowadzonych w latach 1951–1954 w Jeziorku, pow. Giżycko*, MS III, 7–69.

Åberg N. 1919: *Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala-Leipzig [A.-B. Akademiska Bokhandeln / Otto Harrassowitz].

Baastrup M.P. 2009: *Småfibler af karolingiske og ottonsek typer i Danmark*, „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie" 2005, 209–255.

Banytė-Rowell R. 2019: *Die Memelkultur der Römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 17, Kiel [Wachholtz].

Baranowski T. 1973: *Rząd koński z wodzami łańcuchowymi na terenie Europy środkowej w okresie wpływów rzymskich*, APolski XVIII, 391–477.

Baranowski T. 1996: *Pochówki koni z Tumian, w woj. olsztyńskim*, APolski XLI, 65–130.

Barczyk K. 2004: *Materiały z cmentarzyska w Starych Kiejkutach w zbiorach muzeów mazurskich*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 61–89.

Beckmann B. 1969: *Die baltischen Metallnadeln der römischen Kaiserzeit*, SJahr. XXIV, 107–119.

Beckmann Ch. 1969: *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, SJahr. XXVI, 5–106.

Bergmann R. 1999: *Karolingisch-ottonischen Fibeln aus Westfalen. Verbreitung, Typologie und Chronologie im Überblick*, [w:] Ch. Stiegmann, M. Wemhoff (red.), *799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn*, tom 3: *Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit*, Mainz [Philipp von Zabern], 438–444.

Bergmann R. 2017: *Vierfüßlerfibeln des frühen und hohen Mittelalters von westfalischen Ortswüstungen*, [w:] V. Brieske, A. Dickers, M.M. Rind (red.), *Tier und Tierdarstellungen in der Archäologie. Beiträge zum Kolloquium in Gedanken an Torsten Capelle 30.–31. Oktober in Herne*, Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen Lippe 22, Münster [Aschendorff], 325–340.

Białuński G. 1999: *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn [Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego].

Bitner-Wróblewska A. 1991: *Zapinki z gwiaździstą i łopatkowatą nóżką z południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku*, WA LI/1 (1986–1990), 49–90.

Bitner-Wróblewska A. 1994: *Z badań nad ceramiką zachodniobałtyjską w okresie wędrówek ludów. Problem tzw. kultury sudowskiej*, Barbaricum 3, Warszawa [IA UW], 219–241.

Bitner-Wróblewska A. 1998: *Suwalszczyzna w okresie wędrówek ludów*, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej. Materiały z konferencji – Białystok, 14–16 maja 1997*, Białystok [Uniwersytet w Białymstoku], 305–318.

Bitner-Wróblewska A. 2000: *Early Migration Period in the Mazurian Lakeland – phantom or reality?*, [w:] M. Mączyńska, T. Grabarczyk (red.), *Die spätrömischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, Łódź [Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego], 153–167.

Bitner-Wróblewska A. 2001*: From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*, Warszawa [PMA].

Bitner-Wróblewska A. 2005: *Suwalscy „pacyfiści". Wpływ Gotów na obrządek pogrzebowy mieszkańców Suwalszczyzny w okresie wędrówek ludów?*, [w:] P. Łuczkiewicz *et alii* (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin [Wydawnictwo UMCS], 34–42.

Bitner-Wróblewska A. 2007a: *Netta. A Balt Cemetery in Northeastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica XII, Warszawa [PMA].

Bitner-Wróblewska A. 2007b: (red.) *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji, Warszawa, 26–27 marca 2003*, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa [PMA].

Bitner-Wróblewska A. 2007c: *Zmierzch kultury bogaczewskiej i jej relacje z grupą olsztyńską*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007b, 219–237.

Bitner-Wróblewska A. 2008a: (red.) *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея «Пруссия»*, Aestiorum Hereditas I, Olsztyn [Pracownia Wydawnicza ElSet].

Bitner-Wróblewska A. 2008b: *Śladami kolekcji Prussia-Museum (1943–2008)*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2008a, 46–61.

Bitner-Wróblewska A. 2011: *Zapinki podkowiaste w grupie olsztyńskiej – tropem archiwum Feliksa Jakobsona*, [w:] T. Nowakiewicz 2011, 548–561.

Bitner-Wróblewska A., Karczewska M. 2007: *Grób 171A z cmentarzyska w Paprotkach Kolonii, stan. I*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007b, 339–352.

Bitner-Wróblewska A., Rzeszotarska-Nowakiewicz A., Nowakiewicz T. 2011: *Katalog*, [w:] T. Nowakiewicz 2011, 58–511 (CD).

Bliujienė A. 2006: *Watershed between Eastern and Western Lithuania during the Early and Late Migration Period*, „Archaeologia Lituana" 7, 123–143.

Böhme A. 1972: *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, SJahr. XXIX, 5–112.

Böhner K. 1958: *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit B1, Berlin [Gebr. Mann].

Brather S. 2001: *Die Armbrustsprossenfibel von Prützke. Eine baltische Fibelvariante und die frühen slawischen Brandgräber*, [w:] M. Meyer (red.), *„...trans Albim fluvium". Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift für Achim Leube zum 65. Geburtsta*g, Internationale Archäologie – Studia Honoraria 10, Rahden/Westf. [Marie Leidorf], 479–492.

Brather S. 2005: *Die Anfänge slawischer Besiedlung westlich von Oder und Neisse*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001*, Kraków [Księgarnia Akademicka], 527–540.

Bujack G. 1890: *Accessionen des Prussia-Museums pro 1889*, Prussia 15 (1888/89), 163–194.

Carlsson A. 1988: *Vikingatida ringspännen från Gotland*, Stockholm Studies in Archaeology 8, Stockholm [Universitet i Stockholm].

Chilińska-Früboes A. 2017: *Zapinki oczkowate serii pruskiej z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo*, WA LXVIII, 45–106.

Chilińska-Früboes A. 2020: *Fibel, Tracht und Interkulturalität. Die Dollkeim/Kovrovo-Kultur der* älteren Römischen *Kaiserzeit im nördlichen Ostpreußen*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 18, Kiel/Hamburg [Wachholtz].

Crome H. 1941: *Hollack, Emil*, [w:] Ch. Krollmann (red.), *Altpreußische Biographie. Band I: Abegg – Malten*, Königsberg Pr. [Gräfe und Unzer], 284.

Czarnecka K. 1989: *Ein Ring aus Roggendorf in Niederösterreich und seine kaiserzeitlichen Parallelen im Barbaricum*, „Fundberichte aus Österreich" 27 (1988), 11–17.

Czarnecka K. 2007: *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa [PMA].

Dąbrowska T. 1997: *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków [Secesja].

Dulinicz M. 2001: *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa [IAE PAN].

Dulinicz M. 2006: *Frühe Slawen im Gebiet zwischen Unterweichsel und Elbe. Eine archäologische Studie*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 7, Neumünster [Wachholtz].

Engel C. 1931: *Beiträge zur Gliederung des jüngsten Heidnischen Zeitalters in Ostpreußen*, [w:] *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum, Rigae, 19.–23.8.1930*, Acta Universitatis Latviensis Philologorum et Philosophorum Ordinis, Series I, Suppl. I, Rigae [Valstspapiru Spiestuve], 313–336.

Engel C. 1933: *Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und Finnischen Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander*, Prussia 30/I, 261–296.

Engel C. 1935a: *Aus ostpreußischer Vorzeit*, Königsberg [Gräfe und Unzer].

Engel C. 1935b: *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. Untersuchungen über Siedlungstätigkeit und Kulturgruppen im vorgeschichtlichen Ostpreußen*, Königsberg [Gräfe und Unzer].

Engel C. 1937: *Das Geheimnis der masurgermanischen Kultur*, [w:] *Masurischer Volkskalender 1938*, Allenstein [Bund Deutscher Osten], 39–43.

Engel C. 1939: *Das jüngste heidnische Zeitalter in Masuren*, Prussia 33, 41–57.

Engel C., La Baume W. 1937: *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande*, Atlas der Ost- und Westpreußischen Landesgeschichte. I. Teil, Königsberg [Gräfe und Unzer].

Gaerte W. 1929: *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg [Gräfe und Unzer].

Ginalski J. 1991: *Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, PArch. 38, 53–84.

Gładki M., Stokłosa K. 2015: *Katalog zabytków*, [w:] A. Jaremek (red.), *Kosewo archiwalne cmentarzysko z okresu wędrówek ludów Kossewen 3. Badania w roku 2014*, Warszawa [Fundacja Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna], 95–128.

Godłowski K. 1970: *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, ZNUJ CCXVII = Prace Archeologiczne 11, Kraków [PWN].

Godłowski K. 1985: *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław [Ossolineum].

Godłowski K. 1994: *Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zur römischer und barbarischer Bewaffnung in der ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderbd. 8, Lublin/Marburg [Wyd. UMCS], 169–178.

Gossler N., Jahn Ch. 2019: *Wikinger und Balten an der Memel. Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfeldes von Linkuhnen in Ostpreußen 1928–1939*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 16, Kiel [Wachholtz].

Graudonis J. 1966: *Die befestigte Siedlung Mūkukalns in Lettland*, „Suomen Museo" 73, 40–56.

Grenz R. 1961: *Die Urgeschichte des Kreises Angerburg*, Rotenburger Schriften 5, Rotenburg [Heimatbund Rotenburg].

Grzegorczyk A. 2015: *Okrągłe fibule tarczowate z ornamentem wytłaczanym w grupie olsztyńskiej*, Collectio Archaeologica Ressoviensis 34, Rzeszów [Oficyna Wydawnicza „Zimowit"].

Günther C. 1880: *Photographisches Album der Ausstellung Praehistorischer und Archäologischer Funde Deutschlands in Aufnahmen nach den Orginalen herausgegeben von Dr A. Voss. Section I: Ost- und Westpreußen*, Berlin [Carl Günther].

Ģinters V. 1984: *Der Ursprung Ringspangen von östlichem Typ*, [w:] G. Arwidsson (red.), *Birka 2,1. Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm [Almqvist & Wiksell], 23–30.

Hauptmann Th. 1998: *Studien zu den Dreisprossenfibeln*, (w:) J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte 2002], 159–173.

Hess von Wichdorff H. 1916: *Die Ausgrabungen an der Kullabrücke*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia" 20/21, 153–155.

Heydeck J. 1888: *Der südliche Theil des Gräberfeldes von Grebieten, Kreises Fischhausen*, Prussia 13 (1887/1888), 181–183.

Heydeck J. 1895: *Das Gräberfeld von Daumen und ein Rückblick auf den Anfang einer deutsch-nationalen Kunst*, Prussia 19 (1893/95), 41–80.

Hilberg V. 2004: *Die westbaltischen Stämme und der überregionale Kulturaustausch in der Ostseeregion zur Merowingerzeit*, BMJ 51 (2003), 295–319.

Hilberg V. 2009: *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren*, Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary 2. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9/2, Neumünster [Wachholtz].

Hoffmann M.J. 1992: *Felix Ernst Peiser – archeolog i orientalista*, „Borussia" 5/1992, 125–131.

Hoffmann M.J. 2000: *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 177, Olsztyn [Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego].

Hoffmann M.J. 2005: *Emil Hollack – nauczyciel, historyk i badacz pradziejów ziemi mrągowskiej. W 80. rocznicę śmierci*, „Mrągowskie Studia Humanistyczne" 6–7, 2004/2005, 17–27.

Hoffmann M.J. 2013: *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku*, Monumenta Literaria Prussiae C4, Olsztyn [Pracownia Wydawnictw Naukowych].

Hoffmann M.J., Wawrzykowska B. 2005: *Trzy listy Emila Hollacka do Arthura Semraua. Przyczynek do dziejów archeologii Prus Wschodnich i Zachodnich*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu" 13–14, 139–167.

Hollack E. 1903: *Die archäologische Erforschung Masuren in den Jahren 1899–1903*, „Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia" 9, 207–217.

Hollack E. 1908: *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtkarte von Ostpreußen*, Glogau-Berlin [Kommissions-Verlag von Carl Flemming, A.G.].

Hollack E., Peiser F.E. 1904: *Das Gräberfeld von Moythienen*, Königsberg i.Pr. [Gräfe und Unzer].

Ilkjær J. 1990: *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV/1, Højbjerg [Aarhus University Press].

Iwanicki P., Juga-Szymańska A. 2007: *Horyzont 1. kultury bogaczewskiej w świetle analizy wybranych zespołów*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007b, 41–71.

Jahn Ch. 2016: *The Cemetery of Linkuhnen/Rževskoje: an Overview of the Chronology of Fibulae from the Roman and Migration Periods to the Viking Age*, „Archeologia Baltica" 23, 152–170.

Jahn M. 1916: *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v.Chr. bis 200 n.Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg [Curt Kabitzsch].

Jähnig B. 2001: *Rudolf Grenz*, „Preußenland" 39/1, 19–20.

Jakobson F. 2009: *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr.*, [w:] A. Bitner-Wróblewska *et alii* (red.), *Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary 1*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9, Neumünster [Wachholtz], 29–330.

Jankuhn H. 1933a: *Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samland*, Prussia 30/I, 166–201.

Jankuhn H. 1933b: *Zur Besiedlung des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit*, Prussia 30/I, 202–226.

Jankuhn H. 1933c: *Die Bevölkerung Ostpreußens in den beiden ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung*, „Ostdeutsche Monatshefte" 13/12, 729–733.

Jankuhn H. 1950: *Zur räumlichen Gliederung der älteren Kaiserzeit in Ostpreußen*, „Archaeologia Geographica" 1, 53–64.

Jaskanis D., Jaskanis J. 1961: *Sprawozdanie z badań w 1957 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow. Suwałki*, WA XXVII/1, 27–48.

Jaskanis J. 1961: *Wyniki badań przeprowadzonych na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow. Suwałki w latach 1958–1959*, RB I, 131–191.

Jaskanis J. 1962: *Wyniki badań cmentarzyska kurhanowego we wsi Osowa, pow. Suwałki w latach 1960–1961*, RB III, 233–298.

Jaskanis J. 2013: *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*, Warszawa [SNAP].

Juga-Szymańska A. 2004: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Tałtach na Pojezierzu Mazurskim*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 91–147.

Juga-Szymańska A. 2014: *Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil*, Seminarium Bałtyjskie III, Warszawa [FMAB].

Juga-Szymańska A., Szymański P. 2003: *Das Archiv von Martha Schmiedehelm und die Möglichkeit seiner Ausnutzung in heutiger Vor- und Frühgeschichte* [w:] W. Nowakowski, M. Lemke(red.), *Auf der Suche nach der verlorenen Archäologie*, Warszawa [IA UW], 57–60.

Junker H., Wieder H. 2003: *Das neue Prussia-Fundarchiv in Berlin*, „Archäologisches Nachrichtenblatt" 8, 24–40.

Kaczanowski P. 1995: *Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*, Klasyfikacje Zabytków Archeologicznych 1, Kraków [IAE PAN / UJ].

Kaczyński M. 1976: *Problem zróżnicowania wewnętrznego „kultury sudowskiej" w późnym podokresie wpływów rzymskich i okresie wędrówek ludów*, [w:] K. Godłowski (red.), *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, ZNUJ CCCCXXII = Prace Archeologiczne 22, Kraków [PWN], 253–289.

Karczewska M., Karczewski M. 2007: *Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Archeologia archiwalna i nowa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 2(256), 131–163.

Karczewski M. 1999: *Chronologia grobów z bronią odkrytych na cmentarzysku kultury bogaczewskiej z okresu wpływów w Paprotkach Kolonii, stan. 1, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich*, „Archaeologia Lituana" 1, 72–109.

Karczewski M. 2002: *Cmentarzysko kultury bogaczewskiej w Paprotkach Kolonii, stanowisko 1, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Sezony 2000–2001*, [w:] M. Karczewska, M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001. Materiały z konferencji, Białystok 6–7 grudnia 2001 roku*, Białystok [Uniwersytet w Białymstoku], 225–239.

Khomiakova O. 2017: *The Origins of Cuff Bracelets in West Balt Cultures (according to Data from Sambian-Natangian Culture Cemeteries)*, „Lietuvos Archeologija" 43, 63–85.

Kivikoski E. 1973: *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuausgabe*, Helsinki [Weilin+Göös].

Klewek M. 2017: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów w Przebrodzie, pow. suwalski*, „Studia Archaeologica Sudauica" I, 55–131.

Kokowski A. 1998: *Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises – Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderung*, BerRGK 78 (1997), 641–833.

Kolendo J. 2006: *Plemiona Pomorza w starożytności*, [w:] W. Nowakowski *et alii* (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym", Koszalin 28–29 października 2005*, Koszalińskie

Zeszyty Muzealne, Seria A: Studia Archaeologica Pomeranica II, Koszalin [Muzeum w Koszalinie], 17–33.

Kolendo J. 2008: *Komentarz do tekstu Germanii Tacyta*, [w:] *P. Cornelius Tacitus, Germania – Publiusz Korneliusz Tacyt, Germania* (przekład T. Płóciennik, wstęp i komentarze J. Kolendo), Fontes Historiae Antiquae X, Poznań [Wydawnictwo Naukowe UAM], 108–199.

Kontny B. 2007: *Najwcześniejsze elementy uzbrojenia w kulturze bogaczewskiej w świetle zewnętrznych wpływów kulturowych*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007b, 73–111.

Kontny B. 2010: *Odwrotna strona medalu, czyli w kwestii konstrukcji zapinek szczeblowych słów kilka,* [w:] A. Urbaniak *et alii* (red.), *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina II, Łódź-Warszawa [IA UŁ / FMAB], 321–331.

Kontny B. 2019: *Archeologia wojny. Ze studiów nad uzbrojeniem barbarzyńskiej Europy okresów wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, Oświęcim [Napoleon V].

Kontny B., Okulicz-Kozaryn J., Pietrzak M. 2011: *Nowinka Site 1. The cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland*, Gdańsk-Warszawa [IA UW / MAG].

Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K. 1965: *Pradzieje Polski*, Wrocław[2] [Ossolineum].

Kotzan F. 1935: *Das sudauische Gräberfeld bei Sypittken, Kreis Lyck*, „Unser Masuren-Land" XI, 13–14.

Kotzan F. 1936: *Das sudauische Gräberfeld in Skomatzko, Kr. Lyck*, „Unser Masuren-Land" XII, 89–92.

Kowalski J. 1991: *Z badań nad chronologią okresu wędrówek ludów na ziemiach zachodniobałtyjskich (faza E)*, [w:] [J. Okulicz (red.)] *Archeologia bałtyjska. Materiały z konferencji, Olsztyn 24–25 kwietnia 1988 roku*, Olsztyn [Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków / Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego], 67–85.

Kowalski J. 2000: *Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.). Zarys problematyki*, Barbaricum 6, Warszawa [IA UW], 203–266.

Krzyszkowski A., Schuster J. 2009: *Nowe znaleziska z okresu rzymskiego z okolic Poznania*, FAP 45, 121–151.

Kühn H. 1956: *Das Problem der masurgermanischen Fibeln in Ostpreußen*, [w:] O. Kleemann (red.), *Documenta archaeologica Wolfgang La Baume dedicata*, Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte 5, Bonn [Röhrscheid], 79–108.

Kühn H. 1981: *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit 3. Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*, Graz [Akademische Druck- und Verlagsanstalt].

Kulakov V.I. 2007: В.И. Кулаков, *Доллькайм – Коврово. Исследования 1992–2002 гг.*, Prussia Antiqua 4, Минск [Институт истории НАН Беларуси].

Kunow J. 1998: (red.) *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1979 Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte 2002].

La Baume W. 1943: *Nachruf für Kurt Voigtmann*, „Alt-Preußen" 8, 16.

La Baume W. 1944: *Altpreußisches Zaumzeug aus dem Landesamt für Vorgeschichte in Königsberg (Pr)*, „Alt-Preußen" 9/1–2, 2–19.

La Baume W., Gronau W. 1941: *Das Gräberfeld von Raczki, Kreis Suwalki*, „Alt-Preußen " 5/4, 59–61.

Lenarczyk K. 1991: *Materiały z badań cmentarzyska ciałopalnego z okresu wpływów rzymskich w Sterławkach Wielkich, gm. Ryn, woj. suwalskie*, RB XVII, 65–110.

Lewoc I., Ejdulis A. 2021: *Zabytki archeologiczne w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie*, „Studia Archaeologica Sudauica" III, 169–192.

Łowmiański H. 1963: *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, Warszawa [PWN].

Łowmiański H. 1975: *Stawanie*, [w:] G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Tom piąty S–Ś*, Wrocław [Ossolineum], 408–409.

Madyda-Legutko R. 1987: *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und die frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360, Oxford (1986) [BAR Publishing].

Madyda-Legutko R. 1990: *Doppeldornschnallen mit rechteckigem Rahmen im europäischen Barbaricum*, „Germania" 68/2, 551–585.

Madyda-Legutko R. 2011: *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków [Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica"].

Mączyńska M. 2011: *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, Ber RGK 90 (2009), 7–481.

Mączyńska M. 2019: *Faza C_3 w kulturze wielbarskiej – próba wyróżnienia*, WA LXX, 43–63.

Melzer W. 1991: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wünnenberg-Fürstenberg, Kreis Paderborn*, Bodenaltertümer Westfalens 25, Münster [Aschendorf].

Menghin W. 1974: *Schwertortbänder der frühen Merowingerzeit*, [w:] G. Kossack, G. Ulbert (red.), *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Ergbd. 1/2, München [Beck], 435–469.

Meyhöfer M. 1957: (red.) *Der Kreis Ortelsburg. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis IV, Würzburg [Holzner].

Michelbertas M. 1986: *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius*, Vilnius [Mokslas].

Moora H. 1934: *Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks*, [w:] C.A. Nordman, E. Kivikoski (red.), *Excavationes et Studia. Opuscula in honorem Alfred Hackman 14. 10. 1934*, „Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja" XL, 75–90.

Moora H. 1938: *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Teil: Analyse*, Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXIX, Tartu [Õpetatud Eesti Selts].

Müller K.E. 1980: *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theorienbildung. Von den Anfängen bis auf die byzantinischen Historiographen, vol. 2*, Studien zur Kulturkunde 52, Wiesbaden [Steiner].

Nerman B. 1935: *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*, Stockholm [Akademie förlag].

Nerman B. 1939: *Einige in Schweden gefundene Nadeln ostpreußischen Ursprungs*, Prussia 33, 1939, 236–239.

Neuffer-Müller Ch., Ament H. 1973: *Das fränkische Gräberfeld von Rübenach, Stadt Koblenz*, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit B7, Berlin [Mann].

Nowakiewicz T. 2008: *Zarys dziejów archeologii w Prusach Wschodnich*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2008a, 10–45.

Nowakiewicz T. 2011: (red.) *Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona / Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson / Austrumprūsijas arheoloģiskais mantojums Fēliksa Jākobson arhīvā*, Aestiorum Hereditas II, Warszawa [Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego].

Nowakowski W. 1990: *Baltes et Proto-Slaves dans l'antiquité. Textes et archéologie*, „Dialogues d'Histoire ancienne" 16/1 (1989), 359–402.

Nowakowski W. 1995: *Od* Galindai do Galinditae. *Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 4, Warszawa [IA UW].

Nowakowski W. 1996: *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderband 10, Marburg-Warszawa [Philipps-Universität Marburg].

Nowakowski W. 1998a: *Die kaiserzeitlichen und völkerwanderungszeitlichen Funde aus Masuren*, Bestandskataloge Museum für Vor- und Frühgeschichte 6, Berlin [Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz].

Nowakowski W. 1998b: *Die Nebenformen Almgren 133 und 137 aus heutiger Sicht*, [w:] J. Kunow 1998, 197–201.

Nowakowski W. 2001: *Masuren*, CRFB Polen 1, Warszawa [IA UW].

Nowakowski W. 2004a: *Schyłek grupy olsztyńskiej – próba nowego spojrzenia. „Nowe" materiały z cmentarzyska w Wólce Prusinowskiej w powiecie mrągowskim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 4(246), 407–417.

Nowakowski W. 2004b: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Muntowie, pow. mrągowski*, Światowit Supplement Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 191–247.

Nowakowski W. 2008: *Die frühesten Steigbügel aus Preußen. Funde vom Gräberfeld Widitten II im Samland*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska *et alii* (red.), *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, tom II, Monumenta Studia Gothica V, Lublin [Wydawnictwo UMCS], 189–211.

Nowakowski W. 2009: *Die wiedergewonnenen archäologischen Archivalien für die ostpreußische Archäologie. Das Fundarchiv des Königsberger Prussia-Museums – Aussage eines Benutzers*, „Archäologisches Nachrichtenblatt" 14, 107–120.

Nowakowski W. 2013: *Masuren in der römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 12, Neumünster [Wachholtz].

Nowakowski W. 2016: *Items with the Ox-Head on the Shores of the Baltic Sea in the Roman Period*, „Archaeologia Baltica" 23, 129–139.

Nowakowski W. 2017: *Centrum czy peryferie? Dorzecze Czarnej Hańczy u schyłku starożytności*, „Studia Archaeologica Sudauica" I, 13–35.

Nowakowski W. 2018: *Eine vergessene Fundkategorie. Eiserne Hufeisenfibeln der römischen Kaiserzeit in Masuren*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska *et alii* (red.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin. Tom II*, Lublin [Wyd. UMCS], 322–331.

Nowakowski W. 2019: *Eine Nekropole aus dem »Atlantis des Nordens«. Das Schicksal des ostpreußischen Gräberfeldes Miętkie/Mingfen*, „Acta Praehistorica et Archaeologica" 51, 201–216.

Nowakowski W. 2022: *Eine Galindische Nekropole. Das kaiser- und völkerwanderungszeitliche Gräberfeld in Mingfen/Miętkie im Lichte der Ausgrabungen zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 27, Berlin [Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz].

Nowakowski W., Barejko A. 2020: *Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych prowadzonych przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w dniach 02.07.–29.07.2019 r. na stanowisku Miętkie nr 1, w gm. Dźwierzuty, w woj. warmińsko-mazurskim*, Warszawa, mps w archiwum Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.

Nowakowski W., Lemke M. 2003: (red.), *Auf der Suche nach der verlorenen Archäologie*, Warszawa [IA UW].

Odoj R. 1968: *Wyniki badań grodziska z VI–VIII w. n.e. w Pasymiu, pow. Szczytno, a problemy kultury mazurskiej*, RO VII, 113–150.

Okulicz J. 1958: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego, odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula*, pow. Giżycko, RO I, 47–116.

Okulicz J. 1973: *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław [Ossolineum].

Okulicz J. 1988: *Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI–VII w. n.e.)*, PomAnt XIII, 103–133.

Okulicz J. 1991: *Problemy pochodzenia Bałtów i Słowian w świetle źródeł archeologicznych i językoznawczych*, RB XVI, 109–143.

Okulicz-Kozaryn J. 1993: *Szurpiły – zespół śladów osadnictwa z czasów od III w. p.n.e. do XIII w. n.e.*, [w:] O. Juskowiak (red.), *Przewodnik LXIV Zjazdu Polskiego Towarzystwa*

Geologicznego na Ziemi Suwalskiej, 9–12 września 1993, Warszawa [Państwowy Instytut Geologiczny], 139–146.

Ørsnes M. 1993: *Zaumzeugfunde des 1.–8. Jahrh. nach Chr. in Mittel- und Nordeuropa*, „Acta Archaeologica" 64, 183––292.

Peiser F.E. 1916: *Das Gräberfeld von Pajki bei Prassnitz in Polen*, Altertumsgesellschaft Prussia – Sonderschrift N.R. I, Königsberg [Gräfe und Unzer].

Peiser F.E. 1919: *Eine byzantinische Scheibenfibel*, Prussia 23/II (1905–1908), 373–376.

Peiser F.E. 1921: *Die Trinkhornränder des Prussiamuseums*, [w:] *Festschrift Adalbert Bezzenberger zum 14. April 1921 dargebracht von seinen Freunden und Schülern*, Göttingen [Vandenhoeck & Ruprecht], 114–120.

Prassolow J.A., Skvortsov K. 2020: *Schönwarling/Skowarcz and Dollkeim/Kovrovo-Type Crossbow Fibulae in the Sambian-Natangian Culture Area*, „Archaeologia Baltica" 27, 51–65.

Quast D. 2017: *Anmerkung zu einer angeblich byzantinischen Scheibenfibel aus Miętkie (woj. warmińsko–mazurskie)*, [w:] J. Andrzejowski *et alii* (red.), *Orbis barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig [IA UW / ZBSA / FMAB], 209–214.

Raddatz K 1957: *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster [Wachholtz].

Raddatz K 1993a: *Der Wolka-See, ein Opferplatz der Römischen Kaiserzeit in Ostpreußen*, „Offa" 49/50 (1992/1993), 127–187.

Raddatz K 1993b: *Ein Beitrag zur Kenntnis des Zaumzeugs der Römischen Kaiserzeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, „Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte" 62, 183–99.

Raddatz K 1996: *Der »Alte See« bei Butzke, ein Opferplatz urgeschichtlicher Zeit im östlichen Pommern*, JRGZM 41/1 (1994), 231–295.

Rakowski T. 2013: *Znalezisko bałtyjskiej zapinki szczeblowej z warszawskiego Wawra*, WA LXIV, 227–234.

Reich Ch. 2003: *Archäologie einer vorgeschichtlichen Sammlung. Die Bestände des ehemaligen Prussia-Museums im Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte*, „Archäologisches Nachrichtenblatt" 8, 14–23.

Reichert H. 2003: *Ptolemaeus*, RGA 23, 567–597.

Reusch Ch. 1724: *De tumulis et urnis sepulcralibus in Prussia*, Regiomonti [Litteris Reusnerianis].

Riemer E. 2000: *Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien*, Internationale Archäologie 57, Rhaden/Westf. [Marie Leidorf].

Rudnicki M. 2008: *Bemerkungen zur Entwicklung von Armbrustsprossenfibeln aus dem Territorium der Olsztyn-Gruppe. Erste Feststellungen*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska *et alii* (red.), *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period II*, Monumenta Studia Gothica V/2, Lublin [Wyd. UMCS], 291–302.

Rudnicki M. 2015: *Historia i stan badań na cmentarzyskach w Kosewie, pow. mrągowski (dawn. Kossewen, Kreis Sensburg)*, [w:] A. Jaremek (red.), *Kosewo archiwalne cmentarzysko z okresu wędrówek ludów Kossewen 3. Badania w roku 2014*, Warszawa [Fundacja Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna], 11–23.

Rudnicki M. 2017: *Problem zasięgu terytorialnego grupy olsztyńskiej. Próba nowego spojrzenia*, [w:] M. Bohr, M. Teska (red.), *Extra limites*, Poznań-Wrocław [IA UAM / IA UWr], 87–117.

Rudnicki M. 22019: *The Olsztyn Group in the early medieval archaeology of the Baltic Region: the cemetery at Leleszki*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Leiden-Boston [Brill].

Salmo H. 1956: *Finnische Hufeisenfibel*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 56, Helsinki [Suomen Muinaismuistoyhdistys].

Schmidt H. 1906: *Ostpreußische Beiträge*, ZfE 38, 456–484.

Schmiedehelm M. 1934: *Die estländischen Scheibennadeln*, „Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja" XL, 110–116.

Schmiedehelm M. 1990: *Das Gräberfeld Gąsior (nach Materialien von F. E. Peiser)*, Archaeologia Baltica IX, Łódź [Wydawnictwo UŁ], 5–126.

Schmiedehelm M. 2011: *Das Gräberfeld am Jaskowska-See in Masuren. Studien zur westmasurischen Kultur der römischen Eisenzeit* (red. A. Juga-Szymańska, P. Szymański), Warszawa [IA UW].

Schulze-Dörrlamm M. 1986: *Romanisch oder germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau*, JRGZM 33/2, 593–720.

Schulze-Dörrlamm M. 2003: *Gleicharmige Bügelfibeln der Zeit um 600 aus dem byzantinischen Reich*, „Archäologisches Korrespondenzblatt" 33/2, 437–444.

Schuster J. 2004: *Untersuchungen zu den spätkaiserzeitlichen Fibelformen Almgren 185 und 172 und deren gegenseitigem Verhältnis*, „Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie" 35 (2001), 85–102.

Skvorcov K.N. 2010: К.Н. Скворцов, *Могильник Митино V–XIV вв. (Калининградская область). Материалы исследований 2008 г. Часть первая*, Материалы охранных археологических исследований 15, Москва [Институт археологии Российской академии наук].

Stadie C. 1919: *Das Gräberfeld bei Gr. Kruglanken, Kr. Angerburg*, Prussia 23/II (1905–1908), 395–408.

Stankus J. 1995: *Bandužių kapinynas*, „Lietuvos Archeologija" 12, 3–156.

Stankus J. 2002: *Genčų II kapinynas*, „Lietuvos Archeologija" 22, 199–242.

Stein F. 1967: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland*, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit A9, Berlin [Walter de Gruyter].

Stückelgruber A. 2009: *Zu den Quellen der Geographie*, [w:] A. Stückelgruber, F. Mittenhuber (red.), *Klaudios Ptolemaios, Handbuch der Geographie*, Erg.-Bd. mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte, Basel [Schwabe], 122–133.

Swoboda R.M. 1973: *Funde aus Carnuntum in der Prähistorischen Staatssammlung*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter" 38, 80–89.

Szter I. 2010: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Kamieniu na Pojezierzu Mazurskim*, WA LXI (2009–2010), 201–331.

Szter I., Wiśniewska A., Woźniak M. 2018: *Zapinka Almgren 172 z Wąsosza w powiecie grajewskim, na tle innych fibul tego typu z obszaru kultury wielbarskiej i zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego*, Materiały do Archeologii Warmii i Mazur 2, Warszawa-Białystok-Olsztyn [IA UW / Wydział Historyczno-Socjologiczny UB / Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM], 153–192.

Szymański P. 2000: *Ceramika z cmentarzysk kultury bogaczewskiej. Próba analizy na podstawie wybranych materiałów*, Barbaricum 6, Warszawa [IA UW], 109–201.

Szymański P. 2004: *Cmentarzysko kultury bogaczewskiej i grupy olsztyńskiej w Zalcu koło Mrągowa, na Pojezierzu Mazurskim*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 153–190.

Szymański P. 2005: *Mikroregion osadniczy z okresu wpływów rzymskich w rejonie jeziora Salęt na Pojezierzu Mazurskim*, Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages X, Warszawa [IA UW].

Szymański P. 2006: *Dwie zapinki z dawnego Rothebude i z Czerwonego Dworu. Kontakty tzw. skupienia gołdapskiego kultury sudowskiej*, [w:] W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XIV, Warszawa [IA UW], 369–380.

Szymański P. 2013: *Z badań nad chronologią i zróżnicowaniem kulturowym społeczności Mazur w późnej starożytności i u progu wczesnego średniowiecza*, Światowit Suppl. Series B. Barbaricum 9, Warszawa [IA UW].

Szymański P. 2017: *Schyłek grupy olsztyńskiej w okresie wędrówek ludów*, [w:] J. Andrzejowski *et alii* (red.), *Orbis barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig [IA UW / ZBSA / FMAB], 239–252.

Szymański P. 2018: *Chronologia gołdapskiej grupy kulturowej w okresie wędrówek ludów*, Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XX, Warszawa [IA UW].

Świątkowski B. 2015: *Ceramika z okresu wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza z zespołu osadniczego w Pasymiu*, „Pruthenia. Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim" X, 27–74.

Šturms E. 1947: *Die ethnischen Deutung der „masurgermanischen" Kultur*, Contributions of Baltic University Pinneberg 31, Pinneberg [Baltic University], 1–12.

Šturms E. 1950: *Zur ethnischen Deutung der „masurgermanischen" Kultur*, „Archaeologia Geographica" 1/2, 20–22.

Tautavičius A. 1978: (red.), *Lietuvos TSR archeologijos atlasas IV: I–XIII a. radiniai*, Vilnius ["Mokslas"].

Tejral J. 1988: *Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum*, „Archaeologia Austriaca" 72, 223–304.

Tempelmann-Mączyńska M. 1985: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein [Philipp von Zabern].

Thälin H. 1984: *Ringspangen*, [w:] G. Arwidsson (red.), *Birka II:1. Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm [Almqvist & Wiksell], 15–22.

Thörle S. 2001: *Gleicharmige Bügelfibeln des frühen Mittelalters*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 81, Bonn [Habelt].

Tischler O., Kemke H. 1902: *Ostpreußische Altertümer aus der Zeit der großen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg i.Pr. [Wilhelm Koch].

Tuszyńska M. 1988: *O zapinkach z gąsienicowatym kabłąkiem* w obrębie kultury wielbar*skiej*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, tom I, Lublin [UMCS], 177–187.

Tvauri A. 2012: *The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia*, Estonian Archaeology 4, Tartu [Tartu University Press].

Vedel E. 1886: *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, Kjøbenhavn [G.E.C. Gad].

Voigtmann K. 1941: *Die westmasurischen „Loch- und Fensterurnen"*, „Alt-Preußen " 6/3, 36–46.

Wadyl S. 2017: *Nowe odkrycie zapinek typu* Wólka Prusinowska *z grodziska w Pasymiu na tle dotychczasowych znalezisk*, [w:] J. Andrzejowski *et alii* (red.), *Orbis barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig [IA UW / ZBSA / FMAB], 253–260.

Weissensteiner J. 2000: *Jordanes. § 2. Historisches*, RGA 16, 77–80.

Wenskus R., Timpe D. 1996: *Galinder. § 2: Historisches*, RGA 10, 327–329.

Wilbers-Rost S. 1990: *Pferdgeschirr der römischen Kaiserzeit in der Germania libera. Zur Entstehung, Entwicklung und Ausbreitung des „Zaumzeugs mit Zügelketten"*, Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 44, Oldenburg [Isensee].

Wiśniewska A. 2011: *Materiały z cmentarzyska w Leśniewie, pow. kętrzyński (dawne* Fürstenau, Kr. Rastenburg*)*, WA LXII, 119–167.

Wiśniewska A. 2014: Łężany. *Cmentarzysko z okresu wpływów*

rzymskich i wędrówek ludów na Pojezierzu Mrągowskim. Badania w sezonie 2013 / Cemetery of the Roman Period and the Migration Period in the Mrągowo Lake District. Research in season 2013, Warszawa [Fundacja Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna].

Wołągiewicz R. 1987: *Chronologia ceramiki kultury wielbarskiej w świetle dotychczasowego stanu badań*, APolski XXXII/1, 169–208.

Woźniak M. 2011: *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Kozłówku, pow. nidzicki (d.* Klein Koslau, Kr. Neidenburg*) w świetle publikacji i materiałów archiwalnych*, WA LXII, 169–208.

Zieling N. 1989: *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, B.A.R. Int. Series 505, Oxford [BAR Publishing].

Ziemlińska-Odojowa W. 1958: *Sprawozdanie z badań w 1956 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwałki*, WA XXV/1–2, 96–106.

Ziemlińska-Odojowa W. 1961a: *Sprawozdanie z badań w roku 1957–1958 na cmentarzysku kurhanowym z okresu rzymskiego w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwałki*, WA XXVII/1, 49–57.

Ziemlińska-Odojowa W. 1961b: *Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwałki*, RB I, 193–222.

Ziemlińska-Odojowa W. 11965: *Badania w 1962 r. na cmentarzysku z okresu późnorzymskiego w Żywej Wodzie, pow. Suwałki*, RB VI, 229–239.

Żuberek M. 2017: *Wielokulturowe cmentarzysko w Brodzie Nowym, pow. suwalski*, „Studia Archaeologica Sudauica" II, 13–164.

THE MIĘTKIE CEMETERY AND THE ISSUE OF CULTURAL AND SETTLEMENT CONTINUITY IN THE MASURIAN LAKELAND IN THE 1ST MILLENNIUM CE

SUMMARY

The cremation cemetery at Miętkie was excavated over several seasons in the early 20th century (Fig. 1). Its first explorer was E. Hollack, who, in 1903–1904, discovered nearly 200 graves, which were subsequently numbered for each individual part of the site (features I.HA.1–22, I.HB.1–161, I.Ha.1–3). The artefacts recovered were sent to the Prussia-Museum in Königsberg. Hollack's research at the Miętkie cemetery was directly followed by the excavations of two amateur archaeologists, J. Behr and H. Heß von Wichdorff. Their work was not documented, and its only remnants are the collections of finds donated to the archaeological museum in Berlin. Although the artefacts in question were entered into the museum's inventory as goods from separate burials, the thusly distinguished "grave assemblages" should be treated with great caution. The next excavations at Miętkie took place only in 1912, when F.E. Peiser worked at the site. He recorded 662 features (I.P.1–622), which he described in a field journal together with their coordinates and occasional supplementary schematic drawings. In the same year 1912, Peiser carried out excavations in the southern part of the cemetery, which he designated as "site II" (features II.P.1–77)—no documentation of this research survives. The excavations presented above did not cover the entire area of the cemetery, and further chance discoveries were made at the site in the 1920s, while regular excavations at Miętkie resumed in 2017.

Before the Second World War, only a part of the Berlin collection acquired by J. Behr and H. Heß von Wichdorff and drawings of a few artefacts (presented without context) from the much richer material found during the excavations of E. Hollack and F.E. Peiser were published. Due to the almost complete loss of this part of the collection as a result of the war destruction, the main source of knowledge about the cemetery at Miętkie is archival material, mainly museum documentation, with the following records.

Under these circumstances, the periodisation of the functioning of the Miętkie cemetery presents considerable difficulties: more than 260 features have not been dated, and most of the others can only be assigned to a very broad chronology, covering either the entire Younger Roman Period or the Late Migration Period. In addition, the datable finds, including artefacts considered to be precise chronological markers, such as brooches or buckles, have a "long circulation period" that exceeds the chronological ranges accepted for the West Balt Cultural Circle. Despite these problems, it was possible to distinguish three major phases of use of the Miętkie cemetery, each lasting about 200 years.

Phase I of the use of the Miętkie cemetery is represented by flat graves without stone structures, containing single cremations, often in urns, which are typical of the Bogaczewo Culture. The cemetery at Miętkie was established relatively late, at the end of the Early Roman Period, as indicated by the exclusive presence of relatively late ring-headed pins (Figs. 2:a–f) and pins with a head shaped as a body of revolution, often with a hole or loop (Figs. 2:g–j, 3:b). Among the brooches there were few Early Roman specimens of O. Almgren's groups II and IV (Figs. 4, 5:h), while brooches with a returned foot, characteristic of the Younger Roman Period, predominated (Figs. 6:b.e.g.h.j.k). The brooches were accompanied by neck rings with wire-wrapped terminals (Figs. 7:b.f, 8:m) and bracelets made of a wide bronze band (Figs. 3:e, 7:c, 8:n), also considered indicative of the Younger Roman Period in the Bogaczewo Culture. The graves with the above mentioned artefacts contained flask-shaped urns of type IB–IE (Figs. 3:a, 6:d, 9:a, 12:a–c) and bowls of type II (Figs. 6:f, 12:d–h), which were usually used as urn lids. Alongside them were vases similar to type IA (Figs. 6:a, 13). Following the chronological systems developed for Central European *Barbaricum* and Scandinavia, phase I of the cemetery's use can be synchronised with phases B2/C1–C2, corresponding to the years ca. 150/160–300/310 according to Central European chronology.

Phase II is defined by 20 grave assemblages with brooches representing a wide range of the latest forms of Almgren's group VI: with either a sheet catch (Fig. 14:a.e) or a closed catchplate (Figs. 14:k, 15:a.b). Unique forms of West Balt crossbow brooches with a closed catchplate are the so-called star-footed fibulae (*Sternfußfibeln*), represented at Miętkie by only one specimen (Fig. 14:p). Other peculiar forms of crossbow brooches with a closed catchplate are iron specimens with a semicircular bow of rectangular cross-section (Fig. 15:l), representing the *Praga-Vilkonys* type. The pottery that can be attributed to

phase II is a good illustration of its 'transitional' character, as the best attested group of vessels consists of vases analogous to earlier specimens (Fig. 15:m). The described phase can therefore be defined as a period of transition in phases C3–E1 from the Bogaczewo Culture of the Younger Roman Period (phases C1–C2) to the Olsztyn Group of the developed Late Migration Period (phases E2–E3), which in terms of absolute chronology would correspond to the years ca. 300/310–525/535.

Phase III, the final stage of the use of the Miętkie cemetery, can be easily defined as corresponding to the full flowering of the Olsztyn Group, characterised by the presence of numerous plate brooches (Fig. 17:a.f.g). They were accompanied by circular (Fig. 18:a.j), rosette (Fig. 18:b) and cross-shaped (Figs. 17:e, 22:b) disc brooches, crossbow fibulae decorated at the end of the foot with a metope with an oblique cross (*Schlusskreuzfibeln*; Fig. 18:g.k) and rung brooches (*Armbrustsprossenfibeln*) representing the full spectrum of their stylistic development (Figs. 18:c, 19:b.c.g.k). In addition, a single pair of late crossbow fibulae with a returned foot and a wide striped bow decorated with incised wire rings and overlays of embossed sheet metal were represented at Miętkie (Fig. 18:d). Ornaments such as binocular pendants of bronze wire (*Brillenanhänger*; Figs. 17:j, 21:o) and glass "wart" beads (*Warzenperlen*; Fig. 17:d.k), as well as belt elements, especially buckles with a cross-shaped pin (*Kreuzdornschnalle*; Figs. 17:c, 18:h, 19:h) and lanceolate strap-ends (Figs. 17:b, 18:j), were also characteristic of phase III. The pottery of phase III is represented by vase-like vessels, sporadically encountered already in phase II but now with characteristic rectangular (*Fensterurnen*; Fig. 20:a) or circular (*Lochurnen*; Fig.19:a) openings. Thin-walled beakers with a hollow foot (Figs. 20:b–e, 22:f) are also specific forms, represented by very numerous specimens.

The latest finds are brooches in the form of rectangular, flat plates (Fig. 21:d.k.l–n.u), which resemble the so-called *Rechteckfibeln* of the 6th–10th centuries. A similarly late chronology is indicated by the penannular brooches (Fig. 22:g.h), which resemble specimens dated to the 9th–10th centuries. The brooches in question suggest that the cemetery at Miętkie continued to function until the 8th century, similar to the recently published cemeteries at *Stantau* on the Sambian Peninsula and at *Linkuhnen* at the mouth of the Neman River.

Due to the long period of use, the rhythm of transformations observed in the Miętkie cemetery can be considered illustrative for the entire Masurian Lakeland, with phases I–III corresponding to the stages of cultural transformation in the area, with the caveat that the formation of the earliest structure typical of the Roman Period—the Bogaczewo Culture—preceded the establishment of the cemetery under discussion. The earliest finds of the Bogaczewo Culture, which are not present in Miętkie, namely pins of types A and B in the classification of B. Beckmann, cuboid quartzite fire-flints, buckles with an extended pin, and pendants in the shape of a spoked wheel, were found at sites in the north-eastern part of the Great Lakes Region and were initially defined as the "Węgorzewo Group" (*Angerburger Gruppe*). In view of the current state of research, it is more appropriate to treat this group as the "Węgorzewo Phase", while retaining the name established in the literature, and to include in its inventory highly profiled fibulae of Almgren type 68, eye brooches of the main series of Almgren type 53, and early examples of the Prussian series of Almgren types 57–59. This inventory allows the unit in question to be synchronised with phase B1 and the early stage B2a in the chronological system of Central European Barbaricum and to date it to around the 1st century CE. Such a chronology makes it possible to identify the population of the Bogaczewo Culture with the Galindai tribe mentioned by Ptolemy.

The beginning of the second phase of development of the Bogaczewo Culture, for which the name "Mrągowo Phase" has been proposed here, is marked by the appearance of late eye brooches of the Prussian series—Almgren type 61. During this phase, the first specimens of the local form of Almgren type 133 came into use, followed by triple-crest brooches. The co-occurrence of the latter with crossbow brooches with a returned foot of Almgren types 161–162 and 167 indicates that the phase in question lasted until the end of the Younger Roman Period. By this time, the Bogaczewo Culture settlement had spread to the southern part of the Mrągowo Lake District and even further south. One of the new sites was the Miętkie cemetery, which was established relatively late—clearly some time after the beginning of the phase. During the Mrągowo Phase, cemeteries of the Bogaczewo Culture appeared also in the western edge of the Suwałki Region, indicating the penetration of populations from the Masurian Lakeland into the area.

A separate issue concerns the ethnic identification of the Bogaczewo Culture population in the Mrągowo Phase: the continued use of the cemeteries established in the Węgorzewo Phase suggests a continuation of the settlement, which in turn, would allow the assumption that the then inhabitants of the Masurian Lakeland were descendants of Ptolemy's Galindai. However, due to the lack of ancient sources describing this part of Central European Barbaricum in the 2nd and 3rd centuries CE, this identification should be treated only as an untestable hypothesis.

In the subsequent Szczytno Phase, the focus of Masurian settlement shifted southwards, resulting in the abandonment of some of the Węgorzewo Phase cemeteries located in the northern edge of the Great Lakes Region. This phase is reflected by stage II of the Miętkie cemetery, which constitutes the longest sequence of graves from a single burial site dating to phases C3–D. However, there are doubts whether these finds can still be attributed to the Bogaczewo Culture. Such a possibility is indicated by the presence of pottery continuing the stylistic motifs of the previous phases; at the same time, the Szczytno Phase is not represented by any endemic form of the Bogaczewo Culture, and all the artefacts that could serve as chronological markers were either interregional forms, Sambian imports or, at best, imitations of Sambian designs, as exemplified by the star-footed brooches and wide, tongue-shaped strap-ends with stamp decoration. Therefore, this situation can be seen as an indication that the Masurian Lakeland in the Szczytno Phase was a periphery of the Dollkeim/Kovrovo Culture, distinguished from its central areas by the continued presence of local pottery.

The Miętkie cemetery provides yet another argument for extending the duration of the Bogaczewo Culture: the horizontal stratigraphy of the site indicates the distribution of burials from all three phases over its entire area (Fig. 23). The cemetery functioned according to the rules adopted in the Younger Roman Period, the only change being the aforementioned impoverishment of the grave furnishing—a phenomenon observed throughout Central European *Barbaricum*. All these observations point to an undisturbed, continuous use of the cemetery. The prolongation of the Bogaczewo Culture until the end of phase D suggests identification of its population with successive generations descended from Ptolemy's Galindai. As in the case of the Mrągowo Phase, such an interpretation should be considered an attractive but unverifiable hypothesis.

In the Late Migration Period, the Olsztyn Group, the name of which is used here to designate a phase, occupied the area between the Upper Łyna River and Lake Śniardwy—in the centre of its territory was the cemetery of Miętkie, whose phase III is dated to phases E2–E3 and is characterised by the presence of plate brooches, window urns, footed beakers, buckles with a cross-shaped pin, lanceolate strap-ends and plaques with openwork decoration. These finds allow the cemetery of Miętkie to be considered a typical site of the Olsztyn Group. In this situation, its uninterrupted use, together with the presence of elements reflecting the traditions the Bogaczewo Culture—especially pottery,

some forms of which, such as vase-like vessels, were found in assemblages confidently dated to phase II—becomes more significant. This continuity suggests that the formation of the Olsztyn Group—despite attempts to consider it either as the result of the arrival of an alien, Germanic population or the return of a group of Galindai who had previously wandering to southern Europe with the Goths—was the manifestation of a local evolution of the cultural model of the Balt population, most likely belonging to the Aestii tribe mentioned by Jordanes.

Translation: Kinga Brzezińska

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...", (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr..." oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr..."), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski", Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej", Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford [BAR Publishing]
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
MIA	– Материалы и исседования по археологии СССР, Москва
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS	– „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA	– „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– *Prahistoria ziem polskich*, tom I: *Paleolit i mezolit* (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: *Neolit* (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: *Wczesna epoka brązu* (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego* (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski* (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981 [Ossolineum]
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques", Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki", Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. edycja: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. edycja: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (Walter de Gruyter/De Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
RosArh.	– „Российская археология", Москва
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArh.	– „Советская археология", Москва
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków

SprPMA	–	„Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA	–	„Wiadomości Archeologiczne", „Wiadomości Archeologiczne. Spostrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne" (I–IV – 1873–1882); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych" (V–IX – 1920–1925); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Muzeum Archeologicznego" (X–XXII – 1929–1955); „Wiadomości Archeologiczne" (XXIII–XXXI – 1956––1966), „Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego" (XXXII–LV – 1966–2001); „Wiadomości Archeologiczne" (od LVI – 2002), Warszawa
ZfE	–	„Zeitschrift für Ethnologie", Berlin
ZNUJ	–	„Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW	–	„Z otchłani wieków", Warszawa

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW WYDAWNICTW
ABBREVIATIONS OF PPUBLISHING HOUSES NAMES

Zobacz / See:
http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Wykaz-skrotow-nazw-wydawnictw,5442.html
http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Abbreviations-of-publishing-houses-names,5443.html

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2024. Wydanie I. Nakład 350 egz.

Druk i oprawa: Bis-ART Drukarnia Krystyna Białaszewska, ul. Kielecka 39/5, 02-530 Warszawa